

DE
MILITIS

IN

CASTRIS
SANITATE TUENDA.

AUCTORE
LUCA ANTONIO

R - P O R T I O

Neapolitano.

EDITIO SECUNDA.

Expensis Josephi Ponzelli

Neapoli ex Typographia Felicis Mosca 1728.

Superiorum licentia.

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

ILLUSTRISS. ET EXCELLENTISS. DOMINO

**D. ANTONIO
PIGNATELLI,**

*S.R. Jac Bellomontii Principi, Acheruntinorum
Duci, Victoria Juliobrigensium Marchio-
ni, Sac. Cæs. Majest. Promareschal-
lo, Præsecto Equitum Generali,
Equitumque gravis arma-
tura Cbiliarcho, &c.*

Hilosophorum æ-
tatis nostræ facile
principem, & rei

medicæ peritissimum, LUCAM
ANTONIUM PORTIUM, nemo

a 2

pla-

planè est , qui appellare vereatur : viget enim etiamnum ejus doctrinæ fama non apud nostrates duntaxat , quibuscum assiduus fuit , sed apud exteras quoque gentes , quibus ipse satis innotuit . Quinimmo quamplurima ejus summæ eruditionis opuscula præ manibus habentur ; illud inprimis *De Militis in Castris Sanitate Tuenda* , jam olim Viennæ Austriæ anno 1685. typis traditum , Illustriss. & Excellentiss. D.D. Comiti RUDOLPHO DE RABATTA nuncupatum , summo ubique gentium plausu exceptum , maximoque in pretio habitum . Quod cum ab omnibus Medicinæ studiosis , & præsertim ab iis , quibus Militum cura salutis commissa est ,

est , quotidie expeteretur , feci atque effeci omni solertia , ut Neapolitanis prælis iterum impressum , tuoque decoratum nomine , Princeps Excellentissime , prodiret in lucem . Etenim præter nativum jubar , quod ex tua PIGNATELLORUM familia tot Heroum , pace , belloque clarissimorum parente , affatim fortitus es ; innumeris etiam virtutibus veluti cœlestibus radiis ita refulges , ut huic a te opusculo nitorem , non secus ac vetus ille Prometheus simulacris suis a Sole , petendum non abs re existimaverim . Et sanè longius progrederer , nec sine modestiæ tuæ detrimento , si aut omnes illas sigillatim recense-rem , aut præclaros labores tuos,

tantopere in militia exantlatos
collaudarem . Nemo profus i-
gnorat , te in Hispania primùm
Regi PHILIPPO militantem , exi-
miam meruisse gloriam , legio-
nique præfectum multis in lo-
cis imperasse . Neminem quo-
que latet , quantis deinde ho-
noribus a CAROLO III. sem-
per Augusto Romanorum Im-
peratore fueris cumulatus: æquior
ipse tuæ fortitudinis æstimator
te Vice-Mareschalli munere do-
navit , mox equitum in Regno
Neapolitano Generalem elegit ,
ac postmodum gravis armatu-
ræ equitum legioni præposuit.
Hæc , etsi cursim delibata , non
equidem finunt , ut temet ab
eodem Augustissimo Imperato-
re Sacri Romani Imperii Prin-
ci-

cipatu insignitum præteream.
At aliis posthabitis, quæ satis
explorata sunt, hoc libenter
subjiciam, te, non sine Sapient-
tissimi Dei numine, Illustriss. &
Excellentissimæ Domine D. AN-
NÆ FRANCISÆ PINELLI ex no-
bilissimis Acheruntinorum Du-
cibus fuisse matrimonio devin-
ctum: uterque enim estis lite-
rarum amantissimi, & Literato-
rum virorum Mæcenates. Qua-
re opusculum hoc, quod ob-
sequentissimo animo tibi fisto,
nuper tuis auspiciis recusum,
grata excipias manu, exilita-
temque muneris, & ipsius of-
ferentis humilitatem ne dedigne-
ris. Id si facias, ut humanif-
simo tuo fretus ingenio, mo-
rumque suavitate spero te fa-

**Optimum, majus mihi dare be-
neficium nullum potes. Va-
le, Deusque tibi Excellen-
tissimo Principi, & Excellen-
tissimæque uxori, atque tuis
carissimis liberis perennem lar-
giatur felicitatem. Neapoli XIV.
Kal. Januarii MDCCLXXVIII.**

Excellentiæ Tuæ

Humillimus, & Additissimus famulus
Joseph Ponzelli.

JOSEPHI PONZELLI BIBLIOPOLA

LECTORI.

QUUM animo proposuissem aureum hoc
LUCAE ANTONII PORTII, Medi-
ci Neapolitani opusculum, quod jamdiu de-
siderabatur, typis recudere; ne verbum
quidem minuendum ex iis, quae in ope-
re ab ipso auctore Viennae Austriae edito
extant, neque ipsam nuncupatoriam epi-
stolam, ceteroqui peropportunam, omit-
tendam censui. Curavi, ut quam absolu-
tissimum prodiret. Tu utere, & vale.

IL-

ILLUSTRISS. AC EXCELLENTISS. DOMINO
DOMINO COMITI
RUDOLPHO DE RABATTA,

Libero Baroni Dornbergensi, Domino Cana-
lensi, Camerario, Consiliario Militiæ,
Generali Plenipotentiaro, Commis-
sario Generali equitum, & Co-
lonello Suae Majestatis Ca-
sareæ.

*Principibus, populisque
omnibus, qui cum fi-
nitimis bellam gerunt, ni-
colamitatem exercituum
maximæ curæ esse de-
bere, clarum adeo est, ut a
nemine quidem sanæ mentis in dubium
possit revocari. Nam melius esset se de-
dere, quàm militum delectus habere,
ac postmodum de exercituum incolumi-
tate non esse sollicitum. Quòd si malo-
rum omnium, quæ mortalibus accide-
re possunt, pessimum sit in inimicorum
manus, servitutemque devenire; bo-
norum omnium maximum erit exerci-
tuum incolumitas, & robur: quibus*

ne dum defendamur , verum etiam vi-
ctis tandem hostibus leges dare valea-
mus. Cum autem Venetiis audivissent
que in Vienna obsidione , & que in
Strigonii , aliarumque urbium expu-
gnatione acciderant ; & anno, qui po-
stea secutus est , ipse presens Vienna
cum audiverim , quanta clades fuerit
nostris circa Budam ab agritudinibus ;
multosque observaverim a castris rede-
untes egros , non mediocrem me presta-
re operam sum visus , si militem pro-
mptam virili docerem , qua ratione , quan-
tum humana prudentia promittere po-
test , a morbis in castris sit immunis .
Me autem præter alia multa non pa-
rum incitavit iudicium , quod ipsemet
de presenti opere habui semper aliquo
modo utili futura , etiamsi fortè illud
non fuisset omni ex parte absolutum .
Etenim hoc ipsum utcumque monuisse
militem de agritudinum periculo sive a
cibus , vivendique ratione insueta ,
sive ab aquis , vel ab aere , multos

milites præservat ab ægitudinibus. Hoc ipsam monuisse de discrimine est veluti remedium quoddam : nam ipsa natura postea occultè docet nostri conservatidnem, & ut aliquid malorum effugiamas. Ac profectò quomodocunque de his loquatur sive bene, sive male, aliis defendentibus artem dari posse præservandi in castris militem a morbis, aliis negantibus; aliis affirmantibus me artem istam tradidisse, aliis hoc ipsum non admittentibus, multi eradiuntur, quorum pars servabuntur. Impossibile enim est in sermonibus familiaribus militum, & Ducum circa ea, quæ pertinent ad corporis robur, infirmitatemque (qualescunque illi fuerint) non multos aliquantò doctiores esse, & magis curiosos de sui sanitate tuenda. Ad istorum numerus in exercitibus Cæsaris nunquam est tam exiguus, qui quatuor, vel tribus saltem millibus hominum non sit major. Ac magni quidem interest habere plus tria, vel duo sal-

tem millia languentium hominum, quo
frustremur spe victoriæ; vel habere tria,
vel duo saltem millia validorum, & ro-
bustorum militum, qui vexilla dila-
cerent hostium, sternantque ante pe-
des prætereuntium Ducum. Mibi igitur
visum est discrimina famæ, & no-
minis mei in ore multitudinis, & ple-
bis omnino contemnere; dummodo mul-
titudini utcunque, & plebi profum.
Ceterum de honestis, doctisque viris
hanc habeo sententiã, alios esse, qui
meliora norunt, ac propterea sine ini-
quitate, aut invidia aliquid addent
his, vel aliquid detrahent, proment-
que ea, quæ ipsi meliora cognoverunt;
atque ego, quicquid tandem de doctrina
mea dicatur, saltem propter occasio-
nem, quam aliis dedi meliora docendi,
& diligentius rem universam expenden-
di, cumlatius videbor militi consu-
luisse. Alii autem sunt, qui non pos-
sunt meliora docere; atque hi, ne fortè
videantur iniqui, & maligni, abstine-
bunt

bunt a maledictionibus ; æquiores in
me , atque modestiores erunt ; & imi-
tabuntur potiùs , quàm contemnend
conatus meos ; scilicet quia non possunt
ipsi meliora adducere .

Demum mecum ipse quaesivi , cui-
nam opus hoc præcipuè nuncuparem ,
existimans non minimum profuturum
militi , si librum De Militis in Castris
Sanitate Tuenda digno viro fuisset
consecratum . Cumque multa in his ani-
mo agitasssem , non equidem quisquam
te dignior est visus , Illustrissime , &
Excellentissime Comes . Neque in te
tantùm consideravi genus , & proa-
vos ; etsi sciam , antiquitatem recolendo ,
multa me habere posse præclarissima ge-
sta , quibus referendo folia impleam lau-
dam tuarum . Sed hæc tibi , toti-
que familia communia sunt . Verùm
ego temet ipsum , & quæ rarissima sunt
in hominum genere consideravi in te ;
justitiam nempe , pietatemque tuam ,
animi corporisque strenuitatem , & in

bellis gerendis prudentiam ; & futuro-
rum , quæ maximi momenti est , pro-
videntiam . Cumque multa suspiciam
in Augustissimo , & Potentissimo Roma-
norum Imperatore LEOPOLDO , hoc maxi-
mè suspiciendum , & laudandum duco,
quòd universi commeatus pro exerciti-
bus suis tibi curam delegaverit ; te re-
rum Virum prudentissimum his omnia-
bus , quæ militi sunt ex usu , præfeca-
rit . Hoc enim omnino desiderabatur , præ-
esse hominem providum , qui sciat , quæ
necessaria sunt militi ad vitam , robur-
que corporis conservanda ; qui turpif-
simam , & ignominiam plenum duceret ,
post sinistros eventus providentiæ dese-
ctu dicere , non putabam , non credebam ,
Atque ideo magno militum , & aliorum
Ducum plausu receptum fuit Cæsaris
decretum , quo tibi viro providissimo
alimentorum , & commeatum omnium
pro exercitibus suis cura commissa fuit ,
tibi igitur liber iste meus De Militis
in Castris Sanitate Tuenda dicendus
fuit.

*fuit : etenim nonnisi partem continet
eorum , quæ tibi commissa fuere . Cum-
que cognoverim placuisse Potentissimo
Cæsari ea , quæ manuscripta legere di-
gnatus est meorum laborum , adeo ut
mihimetipsi dixerit, Conoscete gli ef-
fetti della mia protezione ; mihi nunc
blandior cogitans , quòd multo magis
placebo eidem Clementissimo Domino,
cum ille videbit me secutum in his ju-
diciis suis , dum tibi , cui inter alia
multa committitur cura commissa est,
librum De Militis in Castris Sanitate
tuenda consecrare decreverim . Vale,
Comes humanissime , atque pruden-
tissime, teque, a qua exercituum, hoc est
a quo totius Europæ incolumitas pendet,
incolumem serva : iterum , atque ite-
rum vale,*

Excellentiæ Tuæ

Humillimus , & Additissimus Servus
Lucas Antonius Portius.

PRÆFATIO.

Nno elapso, qui numerabatur millesimus sexcentismus octogismus tertius a Christi nativitate, Venetiis eram; ubi etfi pestis, quæ prius Austriam, Bohemiæque partem non minimam devastaverat, urbes plerasque Venetæ ditioni proximas tunc demum depopulari desisset, videbam tamen aud dari prudentissimis patribus animum relaxare a curis. Nam omnes fremebant indignabundi, & omnino ægrè ferebant, non leve auri pondus Illustrissimo, & Excellentissimo Joanni Baptistæ Donato Patrio Veneto Turcas corrasisse ex causa, uti dicebant, quod campestris, sive montana gens in Dalmatia (*Morlacchi* scilicet) nescio quos Turcas spoliaverant, enecaverantque. Mente item agitabant, universam Europam trepidare metu propter magnum belli a Turcis apparatus: etenim multa centena millia militum collegisse Turcæ dicebantur, & ferro, flammaque iis omnibus, qui a Christo appellarentur, extremum minitari. Res ipsa ne dum monebat, cogebat; movebatque omnes Sanctissimi Patris Innocentii XI. magna sollicitudo, qui aud equidem cunctabundus, ut in cæteris, id maximè studebat, atque a suis omnibus, & præsertim ab Eminentissimo, & Reverendissimo Cardinali Bonvisio ad Cæsarem Nuncio Apostolico (eximia sanè, spectatæque prudentiæ, & in negotiis gerendis magnæ dexteritatis viro) id maximè exposcebat; atque id maximè inculcabat Illustrissimo, & Reverendissimo Domino Archiepiscopo Ephesi Pallavicino apud Poloniæ Regem Nuncio Apostolico disertissimo, ut Christiani Principes into invicem fœdere concordii studio potentissimi hostis conatus saltem deluderent, vimque

b.

sal.

saltem propulsarent . Sed Deus ter Optimus ter Maximus majora sanè tanto Pontifici largitus est , quàm petivisset , ut paulò post universus terrarum orbis re ipsa manifestò cognovit .

Ac vix quidem inter Pontificem ipsum , Romanorum Imperatorem , & Poloniæ Regem fœdus hujusmodi fuerat initum , cum adivimus Turcas , aliasque gentes Turcarum imperio subditas , non contentos Hungariæ finibus , aulos etiam Austriam invadere , & celeberrimam Augustissimi Leopoldi I. sedem , Viennam nempe , obsedisse . Sed gravissimo hujusmodi metu post duos menses virtute piissimi , & felicissimi Regis Poloniæ Joannis III. & in magnis rerum omnium angustiis singulari prudentia , & strenuitate Lotharingiæ Ducis Caroli V. nec non præfenti animo , copiisque Bavaricæ , Saxonicæque Ducum Serenissimorum , aliorumque fortissimorum virorum opera liberati fuimus .

Verùm alii nos exceperunt timores . Enimvero præter varias febres dysenteria , quæ prius non paucos perdidit Turcas , obsessosque molestaverat , in reliquos sæviens Viennenses nõ sivit , eosdem omni ex parte lætos esse tam magnæ partæ victoriæ , tantæque obsidionis solutione . Præterea dum cogitarent Veneti Patres Turcæ , qui pluries sancta ipsis fregerat fœdera , solenniter bellum indicere , populariter cœpit in Venetos grassari sæva pleuritis , quæ plurimos mehercule e medio sustulit .

In his autem omnibus magna sine dubio fuit Venetorum pietas , sapientia , atque animi tum magnitudo , tum fortitudo . Quorum , ut pleraque præteream , digna tamen & ipsa , quæ ab iis , qui historias scribunt , posteris tradantur ; id , quod omnes tangit , prætereundum minimè est visum , omnes , quotquot in Italia sunt , Venetis omnino debere , pestem crudeliorum morborum facile crudelissimum in Italiam quoque tunc temporis non fuisse diffusam . Sedulo enim , atque diligenter ab Illustrissimo , & Excellentissimo Dominico Equite Contareno apud Cæsarem Oratore admoniti Patres eorum , quæ in Germa-

mania gerebantur, montes, atque vias omnes militibus occupare; excubiisque dispositis, non minus ac fieri solet in obsidionibus, præfectisque ad hæc Illustrissimis, & Excellentissimis viris Bernardo Gradenico, Joanne Justiniano, Serenissimi Marci Antonii Ducis fratre prudentissimo, Nicolao Cornelio, cui Petrus Barbaricus, & postea Dominicus Mocenicus successit, Joanne Baptista Gradenico, Francisco Gritti, Alexandro Molino nunc magnarum navium contra Turcas duce fortissimo, Andrea Valerio, in cujus locum postea Hieronymus Justinianus missus est, jussisque aliis, quos ad hæc eadem iidem Patres præesse voluerunt, ne quicquam in Italiam, deferretur, in quo pestis semina latere possent, prohibere. Servataque ex eo immunis Italia est. Quod quidem difficillimum fuit in tanta montium, finiumque longitudine. Finitimos autem in tam præsentis mortis metu tum re, tum consilio iidem Veneti non parùm adjuverunt.

Id autem mihi tunc temporis circa hæc cogitanti clarissime innotuit, quod olim in peste, quæ anno 1656. Neapolim penè delevit, observaveram; videlicet pestis illius, ut & hujus, quæ florentissimam Germaniæ partem devastavit, non quidem causam, ut multi falso opinantur, cœlitus demissam aeri, quo utimur, fuisse commixtam, & perdurasse pestem, donec pessima illa aeris constitutio cessaverit. Nam cum non liceat vita superstiti aeris beneficio nos esse destitutos, quis potuisset quæso se a tali peste præservare? quæve potuisset unquam, vel in posterum esse posset hominum, aut Principum prudentia, quæ industria, quæve diligentia, vel ut avertatur, vel ut citius desinat, vel ne latius diffundatur pestis malum?

At ego pluries audivi a quæ plurimis, & non raro, cum de his sermo incideret, mihi confirmatum fuit ab Illustrissimo Marchione Philippo Nerlio viro sanè humanissimo, & nominis mei amantissimo anno 1631. cum jam pestis Florentiam graviter, ut semper solet, cœpisset affligere, virtute prudentissimi

Magni Ducis Ferdinandi III. bonarum artium omnium cultoris factum fuisse, ut sub ipsis initiis malum extirparetur, & civitas servaretur. Quod non contigisset, si cœlitus demissa per aerem pestis illa fuisset.

Ferdinandus autem mandavit, ne ægrotans aliquis, neve sani homines domo egrederentur; vias sepsit, munivitque milite opportuniora urbis; nobilesque quamplurimos præfecit, qui accuratè viderent, ne quid mandatorum frangeretur. Atque ipse, & alii, quos præfecerat, noctu, diuque frequenter urbem circumibant; & sciscitabantur, an alicui eorum, quæ ad vitam vel sustentandam, vel prorogandam necessaria sunt, aliquid deesset. Ac si quis petivisset aliquid, cum prope essent currus rerum omnium, quorum est usus, onusti, illud accipiebant; funiculisque, quos traherent indigentes, illigabant: atque sic omnibus subyeniebatur. Notatæque sunt domus peste ægrotantium, circa quas major adhibita diligentia fuit; omnique studio cautum, ne isti, eorumque domestici, iique, qui his peculiariter aliquid ministrabant, ullo modo cum integris communicarent; sed ipsi, ut meliùs potuissent, sibi servirent ad invicem, ministrarentque. Cadavera rectiori via, & eo tempore, ad sepulcra deducebantur, cum nullus omnino in via posset occurrere mortalium. Omnes enim monebantur priùs signo, ne vel etiam a fenestris aspicerent. Ignes etiam tunc temporis disponebantur frequentes, quibus totius viæ illius aer purgaretur.

Hæc autem cum studiosè multis diebus facta essent, mortui quidem nonnulli sunt, sed civitas servata est. Nam illi, quorum aderat suspicio, an peste laborarent, multorum dierum lapsu vel mortui, vel probati sunt; quive fuerant integri, integri permanserunt.

Neapoli verò etsi nulla adhibita hujusmodi diligentia fuerit (erat autem tunc Regni Prorex Comes de Castrillo) Monialium tamen Monasteria, quædam, cum tota urbs latissimè peste vastaretur,

a pe-

a peste fuere immunia . Ac Romæ non tantùm ple-
raque Monasteria , sed etiam nonnullæ familiæ ,
domusque civium nihil omnino a peste passæ sunt .

Pestis enim (loquor autem de peste Neapolitana,
eique similibus) ejus naturæ est , ut nisi alios , atque
alios habeat homines , quos enecet , velut ignis nisi
alia , atque alia ligna comburenda proxima habeat,
spatio duorum circiter mensium sponte ex se eva-
nescat , desinatque . Est veluti fermentum , ex quo
fit panis , cujus si tantillum accipias , quod novæ
massæ farinæ ex aquis compactæ admisceas , hæc
omnia fermenti naturam acquirent ; ita ut hac ratio-
ne fermentum futuros semper habeamus in usus . Ve-
rùm si illud sinas in loco , in quo nihil farinæ sit ,
nihil aquarum , ejus vis certo temporis spatio ex se
peribit ; quodque reliquum ejus est , non erit amplius
aptum fermentum panis : non minùs ac perit ignis,
nisi alia , atque alia ligna adjicias . Hic autem non
loquor de prima ignis scintillula , ut neque de primo
fermento , vel de primo pestis exortu ; sed quodcun-
que fuerit , dico , quòd si commercia tollas integro-
rum , & peste laborantium hominum , extinguitur
pestis , non secus ac ignis non adjectis lignis : cujus
quod superest , cinis est inutilis ad novum ignem su-
scitandum . Atque ut hæc , ignis nempe , fermentum
panis , & similia certam quandam habent atmosphæ-
ram (nam ignis aud ea tantùm , quæ sunt proxima
 , sed etiam quæ in apto atmosphæræ loco sunt
ligna , voracibus comburit flammis ; & fermentum
panis nonnihil inficit proximam farinam , cui nihil
ipsius fuerat ante commixtum) ita pariter circa cor-
pora , quæ peste laborant , vel peste enecata fuere ,
adest aer , cujus usu sanis hominibus pestis possit com-
municari , & sæpenumero communicetur . Ita etiam
in pannis , aliisque similibus halitus quidam servan-
tur , pestem qui valeant seminare . Quòd si atmosphæ-
ra ista caveatur ; pannorum , eorumque omnium ,
quæ intra eandem atmosphæram aliquo tempore im-
morata sunt , & eorum omnium , quæ aliquo modo
peste affectis fuere in usu , usus prohibeatur , vel sal-

tem non nisi post longum tempus, & postquam pu-
ro aeri diu exposita, atque sic perpurgata admittan-
tur, utique pestis non serpet, non pervagabitur fu-
rens.

Ac si Comes de *Castrillo* de his scientiam habuisset, vel fortè cum habuerit, si ea uti licuisset, non minùs ac Ferdinandus III. Florentiam, centena millia hominum Neapoli servare potuisset. Et profectò etsi fortè multi hæc noverint, attamen, ut nihil profectum est Trojani tempore belli *Cassandræ* monitis, plerorumque voces sæpenumero non audiuntur; & quamvis clamitent, & rauci etiam fiant, nihil proficitur. At Ferdinando similes si fuerint, qui hæc noverint, vel potiùs tui similes sint Illustrissime, & Excellentissime Eques *Dominice Contafene*, hujus seculi, in quo mihi vivere datum est, decus, & ornamentum, quique partem maximam tantæ molis sustines, quanta est *Venetæ Respublicæ*, facile profectò dari ipsis occasio poterit, vel pestem extra fines Regnorum, quibus præsunt, propulsandi, arcendique (quod strenuissimè præstitistis Vos *Veneti*) vel citiùs morbum debellandi, seminaque extirpandi, quibus facile serpit; quod sapienter præstitit Ferdinandus. Atque ideo in hoc te maximè alii suspicere debent, quòd non dedigneris de his, similibusque differentes clementer audire. Novisti enim clarissimos etiam rerum proceres aliquid posse habere ab iis, quibus natura animum, & ingenium largita est non vulgare, fortuna tulit humiles. Nec non etiam scis, in aliquo prudentiores doceri posse a rudioribus hominibus; quod vel Deus, vel casus, vel quid aliud istos docuit, cum adhuc sapientibus absconditum sit. Ac etiam si minimè omnium alios contempnas, tutum autem in omnibus semper adhibes iudicium, quo nihil acrius, nihil acutius. Neque illorum Principum vitæ institutio tibi placet, qui alienis tantùm oculis vident, alienis tantùm audiunt auribus.

Non est autem tunc, cur te, aliosque morer, quæ fuerint *Venetorum* consilia narrando, quæve fuerint

rint ab ipsis in Forum Julium, & in Palmam novam obsessæ Viennæ temporibus expeditiones, quidve meditati fuerint Patres, ut essent ad omnem eventum obsessæ urbis parati: nam tu istorum omnium pars magna fuisti; & illis iisdem temporibus veluti e specula omnibus intentus; quæ in Italia gererentur, meliùs hæc tùm nosse, tùm meminisse potes: atque ego de iis potiùs tibi agendum duxi; quæ magis ad me spectant:

Popularis autem pleuritis, quæ Venetiis sævit mensibus Decembris, Januarii, & Februarii, ex cœli, aerisque inclementia facta est. Tanta enim cecidit eo anno nivium cœpia, ut seniores atque recordarentur unquam similiter accidisse. Quod cum ratio contingat Venetiis, neque gelidus, rigidusque aer tamdiu durare consueverit, invenit Venetos, ut multi ajebant, veluti imparatos. Non quidem tantùm imparatos, quòd non habeant hypocaustra, quæ Germanis sunt frequentissima; & quòd minùs solliciti sint Itali omnes de auribus, temporibus, collo, totoque corpore defendendis ab ambientis aeris injuriis; ut neque ex hoc tantùm, quod tægmina dormitorum Veneti disponant parùm inclinata, & nives proinde faciliùs consistant, & diutiùs permaneant supra tægmina; verùm etiàm ex hoc, quod cum lacunæ, & flumina gelu diriguissent, ligna non poterant conveytari in urbem, quæ aquarùm in medio est. At licet Patrum providentia perspexerit, non esse omnino impossibile quandoque contingere atque commode, atque facile, atque tutò ligna conveyi posse in urbem; ac proinde certis hominibus mandaverint nonnulla fasciculorum, ut Veneti inquirunt, milliaria semper ad nutum prompta haberent; in tanta tamen ignis necessitate milliaria ista fasciculorum non fuerunt satis, & neque satis fuit iis lignis uti, quæ invitrariis fornacibus absumi solent (*Berri* appellant) quæ ponderata vendebantur, & cariiori sanè pretio.

E contra autem Germani, qui singulis annis similem planè, aut paulò majorem, minoremque experiantur cœli inclementiam, usu tandem perdidicere

raciones sese defendendi ab ambientis aeris injuria ; adeo ut quælibet muliercula Germana meliùs, quàm Italæ feminæ, & sibi, & viro, & filiis tum domi, tum extra domum a gelu, rigidoque aere cavere noverit.

Tecta construnt Germani multùm inclinata, ut etiam si copiosæ decidant nives, non illæ longissimo tempore immorentur supra tegmina domorum : ac si guttulæ aquarum solvantur, cum declivitate magna, & inclinatione tegminum velociùs fluant, non adeo facilè, ac cum lentè repunt, penetrant in domos. Debuissèm autem hæc, & alia multa adnotare in dissertatione, *an frigidi sit condensare, & calidi rarefacere*, Venetiis edita, in qua pleraque tetigi de illa anni tempestate Venetis gravi: sed tunc non adhuc Germaniam videram.

Germani item abundant lignis, domique hypocausta habent ; foris autem incedunt pannis, pellibus, gossipio benè mehercule loricati, atque muniti.

Veneti autem Patres videntes, singulis diebus crescere mortuorum numerum, ut meliùs postea de re dijudicaretur, jusserunt disseccari corpora. Inventa autem sunt, quantum audivi, in plerisque pleuritidis signa, in aliis peripneumonix (inflammationem dicunt polmonum) in aliis omnia hæc, in aliis nihil istorum. Videlicet dari possunt signa, ex quibus, nisi acri præditus judicio sit Medicus, de affectis pulmonibus, vel de affecta pleura dijudicet, cum his nihil vitii insit; quòd non semel ab aliis, si rectè memini, observatum fuit.

Cæterùm cum postea solutis nivibus, & redeunte cæli consueta temperie defierit popularis morbus, diligentia quoque Patrum, & animi ex hoc capite sollicitudo remissa est: aliisque gravioribus curis intenti, rogatique ab aliis Principibus bellum tandem Turcæ indixerunt. Sic Deus faveat cœptis, feliciaque semper faciat eorundem arma.

Ego autem curiositate motus videndi Germaniam, salutatis amicis omnibus, pulchras deserui Venetias; effulsisque precibus ad sæperos Patavii juxta Divi An-

to-

tonii reliquias, salutatoque ibidem Illustrissimo Comite Corolo de Doctoribus cygno dulcissimo, & amænissimo, Vicentiam petii, quæ Divum Cajetanum tulit. Inde Veronam, postea Tridentum, & Oenipontium (*Insbruck* appellant) ac denique Monachium perveni. Erat autem Majus mensis, fervebatque jam aer in Italia, ut profecti mane quodam cum Reverendissimo Patre Francisco Maria Carafa Theatino Vicentia, nos, & equi lassii, languidique præ æstu vix tandem Veronam pervenerimus, ubi refecti tribus diebus multos postea conscendimus montes nivibus adhuc canos, & frigus non leve percipiebamus. Interrogabam, quos conveniebam, latine, vel italicè loqui scientes, quotnam elapsis mensibus pleuritide, vel peripneumonia fuissent absumti? Respondebant alii, quòd non audiverint illo anno aliquem pleuritide laborantem; alii dicebant, quòd vix unus, aut alter illis temporibus pleuritide fuerit correptus: & Monachii complures mihi dixerunt, quòd rarò in Bavaria observetur Pleuritis. Quamobrem existima vi, cum iis, quæ frigidis movent in homine simplices perceptiones, aliquid aliud sæpe sæpius concurrere, quod frequentes faciat pleuritides, vel aliquem alium certum morbum: quòd si hoc desit remanentibus illis aliis, frigidis quidem fiant validæ perceptiones; pleuritides verò, vel omnino non fiant, vel rariores sint. Et quidem etsi quartanarii plerique maximè rigeant, & frigora sentiant validiora, quàm sub arctico percipiuntur; attamen vel nunquam, vel rarò admodum pleuritide tentantur.

Cælum in Germania humores facit magis resolubiles; sive, quod idem est, in Germania ejus naturæ aer est, ut corpora hominum multò plus dissipent, absumantque, quàm in Italia. Hinc est, quòd largiores potus cerevisiæ, vini, & aquæ, lautioresque mensæ, copiosioresque cibi, maximè carniùm, minùs noceant Germanis, quàm Romanis exempli gratia. Non, inquam, quòd ubique locorum, quos ego sciam, non multùm peccent homines ferè omnes in quantitate tum cibi, tum potus, ac fortassis inter istos Germanus

his nemini est secundus ; attamen, inquam, aeris temperie, cœlique constitutione factum esse, ac continuo fieri, ut quoniam minus ab excessu in his lædantur Germani, quam Romani, frequentius in his etiam peccent Germani, inter quos tamen sunt sanè complures parçè satis, sobrièque viventes, abstemiique. Romæ autem, Venetiis, Neapoli, aliisque in locis Italiæ cum propter cœli tempestatem aliquam aeris temperies similis illi est, quæ pluribus mensibus esse solet in Germania (nives videlicet cum decidunt copiosiores, & cum boreales flant venti) tum magis appetunt homines tunc temporis, tum etiam magis bibunt, ac si aliquantò largioribus cibus, potibusque indulgeant, minus læduntur.

Hæc autem Oenipontè, Monachii, Linzii, Vienne, & quibusdam aliis in locis Germaniæ contingunt non solum propter majorem poli altitudinem, verùm etiam propter majorem regionum prædictarum a centro telluris remotiorem. Mihi enim non solum Venetiæ, quæ Adriatici maris allutuntur undis, sed Roma, & Patavium quoque humiliores, & centro telluris propinquiores videntur, quam sit Vienna; & multò humiliores Linzio, Monachioque, vel Oeniponte; quibus Verona etiam est humilior. Enim vero primi fontes, exempli gratia, Oeni, fontesque Athesis sunt proximi, & in eadem, vel ferè eadem Alpium montium altitudine. Athesis autem præcipiti cursu influit in mare Venetum, quod non distat a primis fontibus Athesis, nisi unius, atque alterius circiter graduum longitudine. At Oenus, ut etiam Iser, qui felicissima sub præsentì serenissimo Duce Maximiliano alluit Bavariam, Danubio adduntur. Danubius autem longissimo itinere in mare nigrum suas volvit aquas. Estque mare nigrum mediterraneo, hujusque sinu mare Adriatico altius: nam continuè e nigro mari in mediterraneum fluunt aquæ. Athesis præterea propter motus velocitatem, & alvei, ubi est fontibus proximior, magna declivitate non exigua sui parte innavigabilis est; & ea parte, qua est navigabilis, magis præcipiti cursu, quam Danubius ad proximum mare

Ve-

Venetum fluit. Danubius enim non solum ipse navigabilis est; verum etiam, & Oenus, & Iser maxima parte sunt navigabiles; & quantum mihi observare licuit, Oenus post paucas leucas germanicas a primo ortu statim navigabilis est, & navigatur frequenti rate, *Zattera* dicunt Veneti; Germani *Flob*. Similiter & Iser non nimis longe a primis fontibus navigabilis est. Ita ut etiam si fluvii isti Oenus, & Athesis ortum primum habeant ab eadem serè montium altitudine, attamen in Athesi altitudo ista aquarum ob magis inclinatas, sive declives regiones, per quas fluit, citò perit, ac citò ad mare fluminis hujus aquæ perveniunt. Oeni verò, Iseris, & Danubii, qui illos excipit, aquæ ob magis elevatam, remotioremque à centro telluris regionum, per quas decurrunt, altitudinem, placidiori, & minùs veloci motu longissimo itinere in mare nigrum feruntur: Ac Danubii quidem aquæ confecto jam magno itinere Vienna decedentes versùs mare nigrum adhuc debent percurrere; obliquæ licet viæ, ab occasu ad ortum gradus circiter sexdecim: cum contra Athesis a primis fontibus in mare usque Venetum, etsi etiam obliquo itinere (quod strictè examinatum aud vim frangit sermònis mei) vix conficiat gradum unum, & circiter alterum.

In his autem nullus debet exposcere exactum computum: nam ego cum sciam stare utrunque sententiam meam, nolui in his studiosis exquirendis multum temporis impendere.

Cæterum Linzii mense Julio dysenteria, & diarrhæa cœperunt homines infestare, quorum non pauci ex his mortui sunt: Neque tantum ex plebe, sed nobiles, & principes complures vel longo tempore his morbis male se habuerunt, vel fato etiam cesserunt. Inter quos perpetuo lugendus Illustrissimus, & Excellentissimus Comes Franciscus Augustinus de Waldstein, qui Linzii primum dysenteria cœpit ægrotare, sed Viennæ mortuus est: De serenissimo puellulo potentissimi Imperatoris Leopoldi I. filio nihil ausim affirmare: nam alii aliter rem narrant.

Vienna autem, quæ præcedenti anno 1684. cum diar-

diarrhœa , tum dysenteria laborat , hoc anno vifa ferè est immunis . Nam siqui his morbis prehenfi fuerè , illi ferè omnes Linzii primùm ægri facti sunt , indeque secum Viennam ægritudines deduxerunt . Ac quantum ego scio , non equidem certò dicere possumus , Viennenses communionè istorum , qui Linzio cum ægritudinibus Viennam devenerunt , detrimenti aliquid accepisse . Et multi quidem fuerunt Illustrissimo , & Excellentissimo Domino Comiti de Waldstein dysenteria ægrotanti ministrantes , cubiculoque ejusdem frequentes , quorum proinde nemo dysenteria , vel diarrhœa laboravit . Præterea certum mihi est , Linzii in angusta quadam domuncula , quæ non excederet cubum ex latere duodecim pedum , sex simul fuisse cohabitantes , ex quibus honesta femina Domina Magdalena Domini Caroli Veterani uxor , & Domini Georgii Soler mater , dysenteria mortua est : cum reliqui ne dum superstites , sed nihil hujusmodi passi fuerint .

Ac licèt in una eademque familia circa eadem tempora plures dysenteria laborantes fuerint observati , attamen aliquis dicere posset , id nequaquam ex eo contigisse , quòd alius alii morbum communicarit ; sed quoniam eodem , aut simili aere , iisdem , aut similibus cibus , potibusque sunt usi , ut proinde alii citiùs , alii tardiùs pro naturarum varietate roboris eandem , aut planè similem ægritudinem contraxerint .

Similiter dici posset de paucis quibusdam , quibus contigit dysentericos fuisse , postquam unum , vel alium dysentericum observaverint : videlicet , quòd dysenteria laborassent , etiamsi nullum unquam viderent dysentericum . Nam cum nulla iis sit immunitas a dysenteria , qui nunquam dysentericos observarunt , nulla etiam erit iis , qui dysentericos viderunt , & tetigerunt : sicuti non mihi ulla est a podagra immunitas , quoniam multos podagra afflictos observaverim .

At re vera ego existimo , nonnullas dysenterias , & nonnullas diarrhœas esse contagiosas ; sed non omnes : non minus ac non omnes febres , malignæ appellatæ a medicis , contagiosæ dicendæ sunt .

Quæ

Quæ quidem consideratio non est omnino pretereundi-
da . Nam cum liceat timore contagii minùs nos hu-
manos esse in ægrotantes , crudelitas est non exami-
nare diligenter , quinam morbi re vera contagiosi sint ;
& crudelis incititia est eos morbos deprædicare conta-
giosos , qui re vera contagiosi minimè sunt : nam conta-
gii timore multis auxiliis privabimus eos , qui re vera
nequaquam morbo contagioso laborant .

Verùm principio alicujus malæ constitutionis , &
antequam currentis alicujus epidemialis morbi natu-
ra cognoscatur (ut ferè semper accidit primis diebus
malæ constitutionis aut rectè cognosci ejus naturam)
siquid peccare liceat , peccandum potius in cautionis
superabundantia , ne sanos lædamus , & malum dif-
fundatur . Prudentia tamen uti debemus , nequid per
incititiam immeritis pauperibus ægrotantibus injuriæ
inferamus , iis auxiliis eosdem destituentes , quibus
possent juvari , si eorum morbus non haberetur conta-
giosus . Quod plerisque accidit eorum , qui e novissi-
mis castris Budensibus ægroti redierunt . Nam cum
nullus esset extra urbem Viennam in eorundem ho-
spitium destinatus locus , quin cum omnia essent jam
ab anno elapso extra urbem diruta , illi tamen non ad-
mittebantur in urbem , ne fortè contagione integros
polluerent . Alii autem admittebantur , & non solùm
eorum , qui cum his omnibus commercia habuerant ,
non ulla ratio habebatur ; sed illi idem , qui non fue-
runt admissi , post acceptam injuriam denegati ingres-
sus , & post variastribus , quatuorve diebus loci in-
commoditates admittebantur etiam , ut siquæ justa
fuisse morbi contagiosi suspicio , non equidem urbs
servata fuisset , sicuti non fuit servata a peste paucos
ante annos . Nam etiam si primis diebus , qui ex Hun-
garia cum pestis suspicione veniebant , non admitte-
rentur in urbem ; recipiebantur tamen in suburbia . At
suburbanis omnibus patebant portæ , quasi suburbia
virtutem a Deo habuissent statim sanandi , & præfer-
randi quoscunque a peste .

Sed Superum munere nobis datum est hoc anno
ægritudines eorum , qui e castris Budensibus in urbem
Vien-

Viennam advekti sunt, non fuisse contagiofas. Nam cum omnes Viennenses, alii que sine discrimine cum his varia commercia habuerint, nullus profecto ex contactu quicquam mali passus est.

Affectiões autē, quibus illi, qui redibant ex castris, infestabantur, erant dysenterie, vel diarrhoeæ, tertianæ, vel quartanæ, aliæque febres plerumque sine certa periodo, viscerum obstructions, & tumores in inferiori ventre, cum pedum tumefactione in nonnullis, ut accidere solet in hydropis principio; tusses, spirandique difficultates; quamplurimis lingua erat albicans, tenaci, viscidaque pituita obducta; & non nemini nigra erat, veluti ex fuligine crustam quandam haberet. Ac tanta fuit in exercitu Cæsaris similibus ægrotantium multitudo, maximè dysenteria, vel diarrhoea laborantium, ut majorem cladem acceperint nostri ab his morbis, quam a Turcico gladio.

Ex his autem, qui ægrotantes Viennam pervenerunt, interrogati, atque sedulo examinati illi, qui meo consilio usi sunt, nec non etiam & alii complures, vel de aere, vel de aquis conquesti sunt; alii ciborum pravam naturam; alii eorum, quæ ad nutrienda corpora sunt necessaria, caritatem, & difficultatem incubabant. Sed ex iis, quæ communi veluti ore sine sententiarum discrepantia narrabantur, facillimum fuit intelligere ferè omnibus defuisse scientiam, artemque sese præservandi a morbis; & quantum pertinet ad conservandam militis salutem, nullum omnino locum hominum prudentiæ fuisse concessum, sed omnia casu, fortunave contigisse.

Quamobrem non frustra tempus serere mihi sum visus, si tum propriis, tum aliorum observationibus edoctus ipsam rei naturam contemplerer, & normam traderem, qua milites vel ciborum salutarium facili præparatione, vel aquarum purgatione, & emendatione a multis vitiis, vel facili methodo sese defendendi ab injuriis ambientis aeris; vel quid aliud efficiendo, quod opportunius sit ad conservandam eorum salutem, quantum licet, si velint, sibi a morbis cavere possint. Cumque rem Romæ, & Venetiis signi-

gouissassem Eminentissimo, & Reverendissimo Cardinali Francisco Nerlio; Illustrissimo, Excellentissimoque Divi Marci Procuratori Hieronymo Basadonna; Illustrissimisque viris præstantissimis Marchioni Philippo Nerlio, Christino Martinello Patrio Veneto, aliisque amicis colendissimis mentem meam adaperuissem, omnes opus laudantes, quod animo conceperam, non parum mehercule virtutis, viriumque mihi addiderunt.

Præstiti, quæ potui, amice Lector. Quodd si opus non tibi videatur absolutum, utique poteris adjicere, quæ tibi magis videantur e re. Sed si non omnia probabis, laudabis saltem hoc, quod occasionem aliis dederim meliora, & quæ facilius in praxim deduci queant scribendi.

Illos autem minimi omnium faciendos existimo, qui cum mala institutione nihil ipsi præstent, vel præstare valeant boni, iniquis oculis, hircorum more, oblique alios intuentur, & invidia torquentur ex eo, quod alios videant aliquid conari.

R. D.

R. D. Franciscus Jorio Canonicus Ecclesie Cathedralis revideat , & referat . Neap. 27. Septembris 1727.

ANTONIUS CAN. CASTELLI VIC.GEN.

D.Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

EMINENTISS. PRINCEPS

Juffu Em. Tuæ legi libellum *de Militis in Castris Sanitate Tuenda* a Doctiffimo Viro Luca Antonio Portio conscriptum, in quo cum nihil fit, quod Orthodoxæ Fidei , & Christianis moribus ad-versetur , idcirco publico juri mandari posse cen-seo . Neapoli 10. Octobris 1727.

Franciscus Jorio Can. Ecclesie Cathedralis Neap.

Attenta supradicta relatione , Reimprimatur . Neapoli 10. Octobris 1727.

ANTONIUS CAN. CASTELLI, VIC.GEN.

D.Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

Reimprimatur , & in publicatione servetur Reg. Pragm. Neapoli 16. Octobris 1727.

ARGENTO REG. ET PRAES.

Pescarinus.

PARS

PARS PRIMA.

De causis morborum castrensiū, & præcipuè in Hungaria; deque agendorum summa.

EX iis antiquorum libris, qui ad nos pervenerunt, supra alios semper mihi maximè placuit Hippocratis *de Veteri Medicina* libez, cujus paraphrasim conscripsi. Auctor enim eos maximè irridet, damnatque, qui vanæ, fictæque alicui hypothese omnia, quæ fiunt in homine, accommodant, atque sic existimant esse sapientes. At ipse, omissis vanis disputationibus, ac omiſsa quacunque vana hypothese rerum, quibus utcunque utimur, respectivè ad nostram naturam examinans, facili, certaque methodo, quæ utilia, quæve noxia sint, decernit. Primum quærit ea, quibus homo bene valeat; ac postmodum ex his morborum plerorumque causas indagat. Et ut facilis esset sermo ejus, & ab omnibus intelligeretur, exempla adducit ex iis desumpta, quæ omnium sunt in usu. Non dignatur panis (*Tex. 8.*) optimi notas referre (cibi nempe omnibus communis) & eos maxime

ximè laudat, qui ex crudo, ut ex area tollitur, insalubri tritico panem primi confinxerunt.

Mihi proinde nunc libitum est, ad tanti viri exemplum, omissis iis omnibus, quibus non pauci ingenii gloriam, inaniter meo iudicio, sibi promittunt, ipsam rerum, de quibus ago, naturam examinare; ac primum brevibus ea referre, quibus miles in urbibus degens bene valeat, ut his cognitis ea postmodum facile constent, quæ de novo eidem in castris accidunt, quibus perquam facile ægrotat.

Ad minutiora quæque sæpenumero libens descendam. Quod condonabunt sapientes. Nam non is mihi nunc animus est doctos docere, sed suscepto muneri satisfacere, militem erudiendo in iis, quæ ad ejusdem salutem in castris conservandam pertinent. Quod si non pudit Erasistratum cichorii decoquendi regulas docere, non me pudebit militi salutaris cibi rationes tradere; & ut mundum, & magis transparentabile fiat corpus, eundem docere.

CAPUT PRIMUM.

Referuntur ea, quibus miles bene valeat in urbibus.

Age igitur ea exquiramus, quibus miles bene valeat in urbibus, sive castellis, aut pagis: nam ubi hæc relata fuerint ad ea, quæ eidem

eidem accidunt in castris , faciliè castrensum morborum causas cognoscemus.

I. Milites , inquam , in urbibus , vel in castellis , vel in pagis degentes ferè semper singulis diebus aliquid accipiunt immediatè ante ab igne sublatum , sive proximè ab igne remotum (actu calidum dicimus) quod adhuc multas habet in se ignis particulas ; sive illud sit jus ; sive caro elixa , vel assa ; sive panis in jure , vel simplici aqua coctus ; sive radices , & herbe elixæ in aqua ferventi , & sale , atque pinguedine aliqua conditæ ; vel legumina cocta , vel quæ ex tritico , aut hordeo fiunt , vel quodcunque aliud , illud sit , dummodo cibi salutaris usum habere possit.

II. In urbibus , sive castellis idem miles sæpe sæpius coctis nutritur cibis.

Differentiam non mediocrem ego pono inter cibum proximè sublatum ab igne , & inter cibum coctum quidem , sed non proximè sublatum ab igne . Nam pleraque sunt , quæ etsi cocta sint , tamen nocent ; quoniam non assumuntur proximè remota ab igne , non assumuntur actu calida , & multum adhuc ignis permixtum habentia . Exempli gratia jus , maximè pinguius , quod acceptum proximè sublatum ab igne ut plurimum juvabit , assumptum frigidum , sive cum jam longo tempore ab igne remotum fuit , & cum nullas amplius habet ignis permixtas particulas , ut plurimum omnino nocebit . Ut plu-

rimum dico : nam scio , posse reperiri aliquem , cui proſit jus actu frigidum ; ſcio , non eſſe impoſſibilem caſum , in quo proſit pinguedo aliqua denſa , craſſa , & actu frigida devorata . Sed ea potiffimùm in præſenti conſideranda ducò , quæ multitudinì ut plurimum accidere ſolent ; & ea tantùm referam , quæ multitudinì ut plurimum proſunt , vel obſunt . Neque his , quæ ſuperiùs dicta ſunt , ego affirmo non aſſe ali- quid , quod non utiliùs , & præſtantius ſit actu frigidum potiùs , quàm calidum aſſumptum ; ſed tantùm monitum volo , conſuetudinem habere eos , qui in urbibus degunt , pluribus in hebdomada diebus calidis veſci .

III. Milites in urbibus bibunt vinum , vel cereviſiam , vel ſaltem aquam ex puris fontibus hauſtam , vel in puteis ſat ſuperque perpur- gatam .

IV. Milites in urbibus minùs ſubjiciuntur mutationibus , & injuriis , quæ homini immi- nent ab ambiente aere . Nam ſemper pagi , urbeſque aliquo modo magis defenduntur a ventis , quàm militum caſtra . Frequentia do- morum , & proximitas ædificiorum efficit , ut unum aliud defendat . Multitudo focorum non parùm etiam adjuvat .

V. Magni quoque momenti eſt , quòd in urbi- bus etſi homines interdium ſub ſole fuerint , vel pluviàm exceperint , vel terram effoderint ; no- ctu tamen ut plurimum degunt in locis clau- ſis ,

sis , dormiunt in conclusis domibus securi a repentinis aeris mutationibus : quæ quibusdam in regionibus solent esse vehementissimæ , & efficacissimæ ad turbandum corpora.

Non ego nunc considero Mauritanix populos , & eos , qui sub æquinoctiali vivunt circulo , ubi aer difficilius , atque rariùs mutari consuevit ; iidemque venti flant pluribus mensibus ; suntque propterea populi magis assueti interdiu , vel noctu sub dio esse . Loquor de Europeis , deque Germanix potissimum populis .

VI. Cumque nimis interesse existimem , qualis sit aer , quo utitur homo ; placet aliquid aliud animadvertere , quo res meliùs intelligatur .

Semper aliquid e corporibus cunctorum animalium continuò perspirat , quod sive fumos , sive halitus , vapores , vel exhalationes libeat appellare , permixtum aeri , qui circa corpus quodcunquè est , efficit , ut hic idem aer sit peculiaris naturæ , & veluti illius animalis proprius , ac connaturalis . Noctu in conclusis domibus aer iste difficulter mutatur , difficulter alteratur , estque tota nocte animal in proprio aere , ut sic dicam ; utiturque maxima parte (saltem ad defensionem ab externis injuriis) iis iisdem substantiis , quæ ab ejusdem corpore exspirant : ac nocte in conclusis domibus non minimùm crescit animalis atmosphæra ista .

Hæc quidem , etsi non ab omnibus animad-
versa , vera & tam clara sunt , ut omnibus , mo-
dò termini tantùm intelligantur , post admoni-
tionem istam manifesta esse debeant ; clarissima
autem , & manifestissima debent esse illis , qui
Boyllii *de Atmosphaeris* tractatum legerint , de
quibus etiam memini me alicubi aliquid dixisse.

VII. Miles in urbe ut plurimum noctu
exuit vestes , dormitque in lecto ; & sic exutus
vestibus semper aliquantulum hac illac move-
tur : qua occasione membra cuncta fiunt ipsi
magis munda a sordibus quibuscunque , quæ
cuti adhærere possunt . Hinc corpus redditur
homini magis perspirabile , & obstructions
meatumum cutis meliùs præcaventur.

Quod si quis alia commoda urbium notatu
digna novit , quæ in his , quæ supra enarrata
sunt , non comprehendantur ; poterit illa his
adjicere , ac appositè conferre iis , quæ militi
de novo accidunt in castris , de quibus in pro-
ximo capite edisseram . Ille autem , qui nihil
præterea addendum habet , vel cum ha-
beat (quacunque ille teneatur causa) non
vult tamen quicquam addere , si sano velit uti
consilio , laudabit potius hæc , quam damnabit ;
ne fortè iniquus , & malignus simul habeatur.

CAPUT II.

*De iis , quæ militi de novo accidunt
in castris .*

HIs , quibus miles bene valet in urbibus , sic expositis , redeamus ad Hippocratem eodem libro (*Tex. 22.*) de *Veteri Medicina*: *Contingat mihi homo , inquit ille , non fortis natura , qui triticum edat , quod ex area sustulit non elaboratum , & carnes crudas , & bibat aquam . Hoc victu utens satis scio , quod multa ; & gravia patietur . Nam flatibus turgescet , doloribus vexabitur , & ejus corpus debile evadet , & venter corrumpetur , & multo tempore vivere non poterit .*

I. Ac ad Hippocratis exemplum nos quoque dicamus : Miles in castris multis diebus vel nunquam , vel multò minùs frequenter iis utitur , quæ multum ignis adhuc permixtum habent ; minùs frequenter utitur iis , quæ paulò priùs , vel immediatè ante ab igne sublata fuere ; multò minùs frequenter utitur iis , quæ actu satis calida appellantur : hæc enim omnia idem significant . Igitur miles facillè ægrotabit in castris . Nam cum singulis ferè diebus actu calidis uteretur in urbibus , bene valebat ; & non levis in ipso mutatio fit , calida omittendo .

II. Panis in castris si fortassis multò pejor sit , quàm in urbibus esse consueverit ; si sit minùs

rectè fermentatus, & minutus coctus; & quandoque si crudus potiùs, quàm malè coctus dici debeat; si situm fortasse contraxerit, appareatque alicubi muscosus, & variorum colorum, flavus, niger & fuliginosus, & viridis, & cæruleus; si mucidus sit, profectò malè erit militi ex hoc pane; & venter ejusdem, corpusque universum brevi ex hac caussa corrumpetur.

III. Miles in castris sæpe sæpius crudis, vel malè coctis vescitur: ut sunt carnes, piscesque saliti, & fumo indurati, arborum fructus sæpe malæ qualitatis, & immaturi; melones, cucumeres, citruli, radices, herbæque crudæ, vel quid simile. Is igitur, qui in urbe cum coctis vesceretur, bene valebat, in castris facili profectò negotio graviter ægrotabit.

IV. Frequenter item accidit, duci exercitum per ea loca, in quibus non reperiuntur aquæ salubres; & quandoque necessitas etiam urget castra ponere his iisdem in locis. Aquarum autem insalubritate omne morbi genus fieri potest militi.

V. Ac etiam si aquæ fuerint optimæ, largiter tamen potatæ, dum miles vel in itinere, vel in pugna, vel in aliquo militari exercitio nimis incaluit; dumque sanguis nimis præ aliquo labore agitated veluti fervet in venis, possunt de repente hominem enecare. Quòd si non perdant statim, ex hoc uno tamen errore aquarum non opportuno tempore, & dum calidus adhuc ni
mis

mis miles est, ferventque humores, haustarum, morbis omnibus castrensis facile dari potest occasio.

Quin etiam & equo, & mulo, & asino nocent aquæ, cum similis fuerit humorum in ipsis propter laborem constitutio. Atque ideo prudenter mehercule tunc temporis, qui equorum curam habent, donec conquieverint aliquantulum per quietem humores in vasis, arcent equos a fontibus, neque patiuntur in equo totalem a cursu motus cessationem, sed leni passo ducunt, ad hoc ut paulatim conquiescant spiritus, & paulatim redeat sanguis ad consuetam per vasa velocitatem.

Strenuus autem miles, qui non timet faciem armati inimici; ferreosque ignitos globulos non timet, dum siticulosus nimis est, nihil de his cogitans, pileum, vel galeam aquis plenam uno haustu exiccat; atque sic suamet sæpenumero, qui multos potuisset perdere inimicos, sese encat incontinentia.

VI. Neque mitius militem habent repentinæ aeris mutationes: cui dum corpus ex aliqua causa calidum est, dispositumque ad sudandum, vel dum expedit melius transpirare, vento, aereque frigidiori cohibetur sudor, vel saltem difficillior fit transpiratio. Et caput ipsi statim gravatur, & dolet; impotens fit ad consueta munia; & febris postea facile accenditur.

Quoniam autem aer corpus est, quod conti-

nuo

nuò corpore animalium applicatur, & non solum pulmonibus haustus, quo pleribus nominibus vel prodest nimium, vel nimium nocet, extrinsecus etiam contactu efficax est ad alterandum corpora, & repentinæ magnæ ejusdem mutationes non solent esse proficue; placet nonnulla addere, quibus manifestum sit, quàm graviter solo aeris vitio miles frequenter offendatur.

VII. Ab aere puriori nonnunquam transit miles in foveas, inque cuniculos subterraneos, in quibus aliquando aer gravis adeo est, & parum, aut nihil benigniori aura perflatus, ut homo possit suffocari: quod accidere non raro memoratum est in fodinis metallorum. Quod si ibi aer adeo vitiosus non sit, & homo non suffocetur, ægritudinum tamen causæ quamplurimæ faciliè in illis locis habentur.

VIII. Vel etiam si in cuniculis, aut foveis non immoretur miles, aerem tamen frequenter respirat, qui est prope fossas, vel prope terram de recenti effossam; estque non raro aer iste perniciosus. Ac memini, me audivisse Romæ a compluribus, quod cum fundamenta jacerentur in campo Agonali obelisci (qui ab inclytissima familia tua nomen accepit Eminentissime, & Reverendissime Cardinalis Amplissime Benedicte Pamphile) oportueritque latè, & profundè nimis terram effodere, non paucos in vicinia febribus, aliisque ægritudinibus laborasse,

mor-

morbis castrensibus perquam similibus. Que ægrotandi occasio, etsi fortè non animadvertatur, non deest profectò in castris, in quibus ferè semper terra aliquo pacto effoditur, & revolvitur.

IX. Supponendum autem est, hæc omnia, quæ de aere dicta sunt, multò plus nocere militi dormienti, quàm militi vigiliis agenti; & multo faciliùs, atque graviùs malè habere eum, qui dormit in aere vitioso, quàm qui vigilat, & aliquo modo movetur, & exercetur in eodem aere vitioso: quin pleraque venena, imò ferè omnia, magis nocent dum dormit, quàm dum animal vigilat.

X. Ac cum dixerim supra, dum enumerarem ea, propter quæ miles bene valet in urbibus, animalia cuncta habere circum corpora aeris peculiarem, sive propriam quandam spheram, quæ noctu, dum animal in concluso loco dormit, amplior, & validior est, & latius sanè patens, quo aere circumfuso animalis (ex cujus perspirationibus, & halitibus maxima parte constat) tota nocte fovetur corpus ejusdem animalis, & ab injuriis quibuscunque, & repentinis incursibus novi aeris defenditur; de milite addendum nunc est, quòd nulla, vel angustior, & magis abbreviata, & languida nimis sit ipsi, dum dormit, atmosphæra. Nam miles vel subito dormit, novusque semper accedens vestito motus aer, non sinit morari diu circa militem,

quæ

quæ ab ejusdem corpore continuò effluunt substantiæ . Vel si in tentoriis dormiat , non equidem ut plurimum tentoria satis sunt ad prohibendum irruentem vento aerem ; ut plurimum non prohibent nebulas , & quæcunque vento, nebulisque efferuntur , quæ magis noxia esse solent militi dormienti , quàm militi vigilantibus , ut supra dictum est.

Monendus iterum est Lector, me in his omnibus loqui de iis , quæ ut plurimum fiunt , & frequentius accidere solent . Et possum equidem ego aliquem confingere casum , in quo fatius fit sub patenti esse , & sub patenti dormire cælo ; in quo etiam expediat continuò mutari aerem , qui circa corpus quodpiam est , sicuti continuò mutatur aqua circa corpus ejus , qui in flumine abluitur.

Monendus etiam est idem Lector , me , dum commoda retuli , & beneficia , quæ dormienti fiunt ab ejusdem atmosphæra , non intelligere , quòd locus debeat esse exactè conclusus , & hermeticè sigillatus , ut nihil novi aeris admittatur , nihil omnino ex eadem atmosphæra emittatur . Sunt enim hæc omnia intelligenda sano more ; & cavilli leviter sapientium , & inaniter eruditorum non debent in his , quæ dicta sunt , locum ullum habere : nam satis rerum summa constat , & evidens est.

XI. Neque illud pluribus diebus non exui militem vestibus parvifaciendum est ; nam præter-

terquam multiplicantur in turmis animalcula optimum sanguinem sugentia militum, sordities, & immundities adhærens membris reddit corpus univcrsum minus transpirabile: ex quo complures morbi fieri possunt.

XII. Possumus his addere, quod somnus est militi in castris magis interruptus; spesque, timoresque tum plures, tum vehementiores esse solent in castris, quàm in urbibus.

Quod si dicamus, in obsessis urbibus somnos item esse interruptos; spesque, timoresque esse item non raro vehementes; & multa alia contingere illis similia, quæ contingunt militi in castris. Respondebo, quod propterea frequenter etiam contingat, in obsessis urbibus milites, aliosque obsessos castrensibus morbis, vel castrensibus sanè similibus laborare. Quod novissimè in Viennæ obsidione manifestum fuit.

XIII. Omisi leviores causas. Omisi, copiam referre putrescentium corporum, sive fuerint mortuorum hominum, sive equorum, sive alterius generis animalium. Nam causæ hujusmodi comprehenduntur in iis, quæ dici possunt de aeris vitio propter effluvia similibus corporum: nisi fortè quis addere velit, quod magnus sit ex his vermium, muscarumque proventus. Et de muscarum quidem copia referunt, quod non solum hominibus fuerit molesta fatis, sed non pauci malè caudati equi obsessæ Viennæ temporibus, ut etiam soluta obsidione, muscarum copia perierint. CA-

CAPUT III,

*De castrensiū morborum causis; deque iis,
quæ peculiariter in Hungaria contingunt
ex regionis illius propria natura.*

ATque uno, vel altero ex his, aut pluribus simul concurrentibus, iudicio eorum, qui meliorem habent mentem, affirmare debemus, ubique locorum fieri morbos castrenses. Adeo ut sapissimè in eadem omnino regione alii bene, sanique degant, alii pessimè se habeant; quoniam illi in urbe sint, isti in castris proximis circa urbem. Quin si in eadem urbe alii vivant more militum castra habentium, alii consueto civium mores; ex illis multi ægrotabunt, ex his vel nullus, vel pauci sanè. Enimvero morbi castrenses potissimùm fiunt ex mutata nimis militum vivendi ratione. Quæ ubicunque locorum cum nimis, atque nimis mutata fuerit, necessariò mutatur etiam status corporis, & homo inde ægrotat. At in castris ferè semper unum, vel alterum, aut plura mutantur eorum, quibus miles bene valet in urbe; & consequenter nisi norma aliqua, & recta disciplina adhibeatur, ferè semper necessitate naturæ mutationes vehementes cum ejusdem sanitatis tenore, atque statu aud sustinentis morbi fieri debent.

Verùm enimvero aliquid aliud est in Hun-
ga-

garia . Nam cum singulis ferè annis plerique Principum Europæ exercitus habeant in castris; non tamen accipimus, in iis tam frequentes esse morbos, & mortes, quot in exercitibus, qui mittuntur in Hungariam . Quærendum igitur est , quidnam sit hoc aliud in Hungaria ?

Complures scriptores, iique non obscuri nominis inquirunt , malignum esse in Hungaria aerem . At ego audio populis florentissimas esse non paucas in Hungaria Urbes , & plerosque vivere usque ad extremam senectutem .

Sed si demus hoc primum, adesse in Hungaria malignum aerem ; & rogemus, in quo hic idem consistat ? per verba quædam semper magis obscura respondere solent celeberrimi viri . Quorum verborum si petas explicationem , tandem manifestò , & clarè fatentur , malignum illud aeris in Hungaria consistere in occulta qualitate ; morbosque Hungaricos malignam , occultamque qualitatem agnoscere pro causa . Atque ideo doctus , & eruditus eorum sermo nihil nobis affert luminis ; nihil omnino addit scientiæ : quin imò tenebricosis illis responsis cum obscurior fit morborum illorum natura , tum etiam curatio, & ab iisdem præservatio difficillior est ,

An fortè patentes aures præbebimus illi, qui dicat, frequentiores esse in Hungaria morbos castrenses propter majorem militum incuriam ? Non ego hujusmodi sermones admittam . Nam
ubi

ubi Duces sunt magis curiosi de militis salute, & magis providi eorum, quæ ad salutem militis conservandam sunt necessaria, non potest miles esse incuriosus. Etenim in omni regno, & in omni republica ferè omnia fieri solent Regum, Ducum, & Procerum ad exemplum. Et in quovis hominum conventu eæ magis florent disciplinæ, quæ Principi magis arrident.

At posito tanquam vero, quod falsum omnino est, militem in exercitibus, qui mittuntur in Hungariam, esse minùs curiosum de propria salute; quid ego in præfenti potius facere possem ad damnandam negligentiam, quàm diligentiam laudare, & curiositatem hominum?

Fertur autem in Hungaria hiemis temporibus amplè nimis crescere paludes, & tellurem fieri latè cœnosam. Æstate verò, subsidentibus aquis fluviorum, paludes maxima parte siccantur. Terra autem cœnosa, ubique locorum accidat deficere in ea humorem, ferè semper ærem facit hominibus gravem. At exercitus ut plurimum ducuntur non longè remotè a Danubii ripis. Nam jam omnes sciunt, idem fere esse pro Danubii ripis, ac pro Hungariæ regno pugnare; regemque Hungariæ esse, qui libere possidet Danubii ripas. Quo frequenter accidit, vel prope paludes, & in ipsis locis, quos etiam paullò ante latior palus occupabat; vel non nimis longè oportere castra ponere.

Porro in Hungaria aquæ Danubii, etsi aliquan-

quantulum impuræ , respectivè tamen ad alias aquas , quibus miles uti possit , habentur salubres satis . Sed cum exercitus duobus , vel tribus , aut pluribus milliaribus removetur a Danubio , laboriosum nimis esset ad multitudinis usum a tanto fluvio aquas advehere : quapropter paludum , & lacuum aquis utitur exercitus . Paludum autem aquæ (maximè ubi in palude , sive lacu non illæ sunt nimis altæ) vitiosæ sunt , & morbificæ .

Quòd si putei excaventur , ut plurimum aut ritè extruuntur ; vel cum ritè priùs fuerint constructi , postea citò (quoniam ubi est multitudo , sæpe sæpius deest mundities , & diligentia) faciliè conspurcantur , & replentur cæno .

Ac præterea plerisque in locis Hungariæ soli natura hujusmodi est , ut aliquid a terra , in qua excavantur putei , accipiant aquæ , quo insalubres fiant , & morbos faciant . Id autem in iis puteis potissimum contingit , qui de recenti excavati sunt in terra Hungariæ . Cujus rei conjecturam aut levem facio ab alio quodam certissimo experimento , quo mihi constitit , in puteo quodam primo anno aquas fuisse graves , & insalubres , postea redditas saluberrimas . Videlicet cum plus , atque plus solvitur a terra , quo aquæ fiant vitiosæ , tandem deest , quod amplius solvi , & aquis permisceri possit ; quam ob rem illæ remanent salubres .

B

In

In Hungaria item sunt frequentiores aeris mutationes ; & sæpe in una , eademque æstatis die tum æstatis , tum hiemis contrariæ constitutiones observantur . Est autem, ut memorant, ferè perpetuum in Hungaria æstatis temporibus, cum Sol supra horizontem est, calores percipere milites vehementes ; dum verbò advesperascit , & noctu frigora eisdem percipere vehementiora . Simile quid memini, me quondam observasse in ostiis Tyberinis ; ubi etiam multi lacus, multæque paludes , quæ magna parte æstatis temporibus, subsidente Tyberi fluvio, siccantur, estque locus ille planè morbificus.

Atque hæc quidem potentes etiam causæ sunt ad efficiendos morbos , & additæ universalioribus causis morborum castrensiū facilè efficere possunt, tum frequentiores , tum graviores , & curatu difficiliores esse morbos in exercitibus , qui mittuntur in Hungariam, quàm in aliarum regionum Europæ exercitibus.

Siquis verbò alias novit in Hungaria ægritudinum militis causas , moneat quæso , & ego, atque omnes habebimus gratias . Tanti autem interest , militem bene valere in Hungaria , ut omnes debeant , nedum omnes deceat , quæcunque notatu digna habent in medium afferre , ad hoc ut facilitis tum de præcautionibus, tum de efficacioribus præsiidiis unusquisque pro virili excogitare queat .

CAPUT IV.

In quo agendorum summa traditur.

Illi autem, inquit Hippocrates, qui ægrotat, quoniam triticum edit, quod ex area sustulit non elaboratum, & carnes crudas, & bibit aquam, quodnam remedium præparabimus? *Certissimum, & manifestissimum medicamentum est, victum, quo usus est, auferre; & pro tritico panem dare (bene fermentatum scilicet, & bene coctum) pro crudis verd carnibus coctas; insuperque vinum propinare. His permutatis impossibile est non fieri sanum, nisi penitus fuerit homo tempore, ac priore victu corruptus. Patet enim lumine naturæ, oportere, quanto citius fieri potest, auferre id, quod nocet, si bene valere velimus; ac oportere immutare statim vivendi rationem, quæ nocumentum affert, si velimus ab ægritudinibus, quas peperit malæ victus ratio, perfanari.*

I. Nos autem ad (a) Hippocratis similitudinem dicamus, quodd militi, qui ægrotat, quoniam nunquam, vel multò rariùs iis utitur, quæ multum ignis adhuc permixtum habent, oporteat dare aliquid naturæ familiare, quod jam adhuc, dum assumitur, multas ignis particulas promixtas habeat, actu calidum dicimus.

B 2

II. Si

(a) *V. par. 2. cap. 1. 2. & 3.*

II. Si fortè panis (*a*) in castris pessimus sit, & idcirco ægrotet miles, oportebit pro pessimo panem substituere optimi.

III. Si crudo, aut aliter vitioso cibo (*b*) pluribus diebus successivè, & sine interpositione alterius cibi pastus miles malè se habet incastris; singulis duobus, aut tribus diebus aliquid aliud interponat, & ut melius fieri potest, coctis, & bonæ qualitatis cibus vescatur: & ex hoc capite bene se habebit, vel saltem difficiliùs ægrotabit. Enimvero natura humana fert quidem noxam multorum malorum, dummodo inter mala boni nonnihil justis intervallis temporum interjiciatur.

IV. Miles, qui dum propter laborem aliquem adhuc calidus nimis est, & humores nimium exagitatos, cordisque motum multò concitatiorem habens (*c*) frigidam largè potat, & sic suomet sese enecat gladio, exemplum accipiat, vel saltem Dux militum exemplum accipiat ab equorum, & asinorum custodibus; qui arcent jumentum a fontibus, dum similiter ex labore defatigatum humores rarefactos, & cordis motum habet concitatiorem: abstineat, inquam, miles a frigida potu in hujusmodi statu corporis, sinatque priùs humores, & cor conquie-

(*a*) *V. par. 2. cap. 2. & 3.*

(*b*) *V. par. 2. cap. 2. 3. 4. & 5.*

(*c*) *V. par. 2. cap. 6. & 7.*

quiescere; postea paullatim incipiat os abluere, ac demum bibat mediocriter. Sed largitus bibere poterit, si aquæ puræ parum vini addatur; vel aqua aliqua utatur ex iis, quas facile (a) & sine impensa parari docebo; eligatque aliquam, quæ non sit ignava, & omnino sine spiritu; vel addat aquæ puræ aliquot guttas spiritus vini, donec odore, & sapore aqua percipiatur mutata, deinde illam bibat. Hac ratione si factum fuerit, non ægrotabit miles ex illa causa.

V. Quamvis autem (b) militis in arbitrio non sit repentinas omnes aeris mutationes effugere; multa tamen fieri possunt, quibus vel non noceant, vel saltem multò minus noceant, ac si jam noxam intulerint, quibus malum non crescat in milite, nec incuria, & negligentia multiplicetur.

VI. Similiter cum militi justas (c) ob causas necessarium est aere uti fovearum, & cuniculorum subterraneorum, præterquam cuniculi, & foveæ multiplici ratione construi possunt, ut aer ibi sit minus noxius; aliquid etiam miles potest facere, vel assumere eorum, quibus in corpore contrarium fiat ejus, quod a noxio aere factum est: videlicet opportuno, facili, & citò applicabili medicamento corrigatur corpus,

B 3

pus,

(a) V. par. 2. cap. 7.

(b) V. par. 3. cap. 2. 3. 4. 5. & 6.

(c) V. par. 3. cap. 3.

pus, & emendetur vitium, quod aer intulit.

VII. Similiter dicendum est (a) cum necessarius ex militiae legibus fuerit usus aeris prope fossas, vel prope terram malae naturae de recenti excavatam, vel ubi in ipsa terra de recenti effosa standum sit.

VIII. Item ut (b) praecaveantur morbi, miles degens in aere gravi, & noxio omnino debet vigilare illis horis, in quibus in aere gravi immorandum est: nam minus, vigilans, & sese exercens, afficietur ab aere noxio.

IX. Quod si diutius (c) immorandum sit in aere vitioso, & necessum etiam sit (d) in eo aliquando dormire; non exiguum auxilium affert militi industria, qua crescat circa ipsum proprius aer: atmosphaera, inquam, crescat proprii corporis; & conserventur circa idem corpus halitus, & vapores, qui ab eodem continuo emanant. Qua etiam industria defendetur corpus dormientis a repentinis plerisque novi aeris mutationibus; & tutus erit ab iis substantiis, quas nebulae noctu afferunt, tum etiam toto illo tempore fovebitur corpus ejusdem.

X. Cum-

(a) *V. par. 3. cap. 3.*

(b) *V. par. 3. cap. 4.*

(c) *V. par. 1. cap. 2. num. 10.*

(d) *V. par. 3. cap. 4.*

X. Cumque pluribus (a) diebus successive non deponere vestem militem morbos parere possit ; die , vel horis , in quibus vacat a militari exercitio , debet purgare , & mundare corpus suum a fordibus , & sese abluere , ac sibi perfricare membra , perungereque pingui aliqua substantia , ut est tantillum butyri exempli gratia ; & satis sæpe erit charta , in qua fuit conservatum butyrum , membra perfricare .

Oportet autem in aliquibus hostes quandoque laudare . Turcæ enim multò melius , quàm nostri , curant corpora eorum , mundaque , atque pura faciunt a fordibus : quo melius transpirant , fortiores artus , & ad motus promptiores fiunt ; corporaque ex hoc integriora servantur .

XI. Cæterùm etsi in castris somnus multoties interrumpatur militi , spesque , timoresque sint etiam vehementiores ; hæc tamen tanti non sunt , tum quia brevi illis affuescit miles ; tum quia re vera nequaquam tam sæpe interrumpitur militi somnus , ut multæ horæ non supersint eidem tum ad reficiendum multipliciter corpus , tum ad satis , quantum opus , dormiendum .

Modò miles non abutatur tempore , & post militare opus non totus illecebris voluptatum , gulæ , & ludis inhonestis se tradat ; sat tempo-

B 4

ris

(a) *V. par. 3. cap. 5.*

ris habet ad sui corporis curam habendam. Post militiæ opera supra omnia studere debet corpus suum curare, mundare, abstergere, probe nutrire, cibo, potu, quiete, somnoque reficere. Quod si aliquid superfit temporis, animi gratia in opus, quod libuerit, poterit impendere.

XII. Vermium denique (a) & muscarum copia, quæ ex parte ortum ducit ex hujusmodi insectorum pabuli in putrescentibus corporibus abundantia, desinet, si pabuli item in castris, & circum castra desit abundantia ista. Videlicet si mundities sit in castris, si cadavera animalium, & excrementa hominum terra condantur in foveis, non habebunt muscæ tot nidos, in quibus ova deponant, minor erit vermium proventus, & parcior muscarum, & ex his iterum vermium parcior multiplicatio; neque tam frequenter fætores infestabuntur nares prætereuntium militum; & aer ex hac etiam causa erit magis purgatus.

Hæc autem, quæ hactenus dicta sunt, evidenter, & facile deducuntur ex iis, quæ supra narravimus, dum ea perquireremus, quæ militi in castris accidunt, ex quibus facile ægrotat. Et singuli numeri illius capituli singulis respondent numeris hujus capituli, in quo ad exemplum Hippocratis loco cit. primas indicationes
ferè

(a) *V. par. 3. cap. 6.*

fèrè omnes , & agendorum veluti summam breviter , sed clarè quidem tradere volui ; ad hoc ut unicuique facillimum fit rem universam concipere , & ideam quandam mei laboris , & eorum , quæ militi necessaria sunt ad tutandam salutem , sibi mente confingere .

C A P U T V.

In quo solvuntur quædam difficultates.

VErùm enimvero iis sæpenumero satisfaciendum quoque est , qui cum plus scire existiment , minus aliis sciunt . Qui etiam notatu digni sunt , non quia aliquid ipsi præstent boni , non quia auxilium ullum afferant , & laborem aliis imminuant ; sed quoniam quicquid tandem dicatur , contradicunt ; & invidi , atque iniqui in alterius nomen semper aliquid laudi , & gloriæ detrahunt eorum , qui bonum aliquod opus pro virili molluntur . Difficultates semper objiciunt . Sinunt potius omnia ruerè , quàm eum , quem ipsi oderunt , cum nominis gloria quicquam conari . Sed quemnam recta cogitantem , & proinde ipsis dissimilem vita , moribusque non odio habent ?

I. Quorum aliquis primùm dicet , omnia , quæ superius dicta sunt , clara nimis esse , & doctis , atque indoctis æquè manifesta , atque ideo contemnenda non minus , ac contemnuntur

tur a plerisque nonnulli aphorismorum Hippocratis: *Ubi somnus laborem offert. malum. Si tertia, qualia oportet, purgentur, confert & facile ferunt. Morbi, qui sunt repletionem, inanitione curantur*: quoniam nihil peregrini, nihil vulgo ignotum edocent.

At ego inquam, modò vera sint, quæ superius tradita sunt; idcirco maximi facienda esse, quoniam clara sunt, & omnibus manifesta. Ac si nihil aliud huc usque præstitum est, non est profectò hoc minimum, veritates plerasque ab omnibus admittendas veluti in catalogum retulisse, & easdem ante omnium oculos veluti exposuisse. Veritas enim hujusmodi naturæ est, ut si quis eam semel inspicere possit, facile ex una alias veritates eliciat. Ac mihi videor, memorando solummodo ea, quæ militibus utilia, vel inutilia, aut etiam damnosa sunt, bene consuluisse plurimis: nam remediis futuris morbis non minima pars est nosse vias boni, & mali.

Placet autem ad nonnullorum confusionem eundem Hippocratem, sive auctorem libri *de Veteri Medicina*, in hunc sensum differentem adducere: *Si quis igitur de medicina loquatur, & audentium intelligentiam, atque animos sermone non afficiat; neque ipse etiam veritatis compos erit, & vana ut plurimum loquetur*. Atque ego quidem illud mihi principio proposui, sic loqui, ut omnes intelligere possint, quæ dicam.

II. Alius

II. Alius objiciet, verum quidem esse, nocere militi propter laborem exæstuanti frigidam largè potatam, etsi bonæ qualitatis fuerit; verum etiam esse, ex aquis plerisque vitiosis bonas aquas cōparari posse; & nō esse impossibile multa præsidia nos habere adversus aeris mutationes repentinas, & fovearum, cuniculorumque, & nebulæ malignitatem. Sed hoc opus, hic labor est, omnia evitare, quæ noxia militi in castris, & præcipuè in Hungaria sunt; & ea facere, quibus morbi præcaveantur, quæve militi sint utilia, administrare.

Respondebo, pleraque ex his, quæ dicta sunt, mihi videri omnino facillima; reliqua verò, modò industria, & diligentia aliqua adhibeatur, non esse nimis difficilia. Ac certo scio, iisdem in castris, & in eadem urbe hinc Viennæ (nam profectò dantur in urbibus morbi morbis castrensibus perquam similes) alios cæteris omnibus paribus ob solam adhibitam prudentiam, & diligentiam vel non ægrotasse, vel levioribus morbis fuisse afflictos; cum alii ob non adhibitam prudentiam, & diligentiam vel perierint, vel difficilioribus, & gravioribus morbis fuerint molestati, & plures recidivas fuerint passi.

Ex quo manifestum est, dari artem quandam salutis conservandæ in castris, sed non eam esse notam omnibus. Ac proinde si plenissimi fastu homines in his nolint esse occupati, saltem debebunt concedere aliis in ejusmodi arte excolen-

colenda insudare, & meliori, ac faciliori, quæ fieri potest, via militem in his, quæ pertinent ad conservandam salutem in castris, instruere. Dedit enim Deus suæ infinitæ providentiæ, & suæ infinitæ sapientiæ particulam quidem homini minimam; quæ tamen tanta est, ut si ea utamur, quàm plurima sanè pericula, & complures ægritudines tuti, sanique evadere valeamus. An omnia excogitata? an omnia tentata hætenus sunt? an hujusmodi providentiæ divinæ particula satis usi sumus? an quia non omnibus malis occurrere datum est, nulli occurrendum? Mihi videtur, quod non. Ac meo quidem judicio unusquisque sic sese gerere debet, ut etiam si rerum eventus non sit semper felix; gloriam tamen, honestumque nomen, quoniam ex parte nostra, quod potuimus, conati sumus, semper mereamur.

III. Aliquid etiam respondendum est stultissimis quibusdam, etsi non rarò nobili in loco natis, qui inquirunt, statutum esse homini semel mori; ac cognovisse Deum terminos hominis, qui præteriri non poterunt. Alii autem his aliquantò pejores omnia casu, fortunave regi existimant, ac proinde nihil curandum censent.

O terque, quaterque stultissimi, inquam, qui creditis, altissimi Dei judicia, decreta, mentemque cognoscere; quive omnem libertatem, omnem prudentiam ab homine tollere conamini. Ac licèt vobis omnibus dura rumpantur ilia,

non

non poteritis omnem exuere prudentiam, quam vobis immeritis dedit altissimus . Cur enim vos editis ? cur bibitis ? cur nunc jacetis , nunc surgitis ? cur non vos alta præcipites ex rupe datis ? Ac pro illis , qui scripturas afferunt, adjiciam, scriptum etiam esse, servum illum nequissimum , & infidelem , qui talentum , quod dederat Dominus, sepeliverat , eoque minimè usus nihil superlucratus fuerat , in æternos carceres fuisse protusum . Sed non oportet vobiscum multis agere, qui propter pervicaciam cordis vestri jam videmini bestiis , quàm homini similiores , & meliorum cogitationum incapaces.

IV. Quòd si displiceat fortè aliquibus, me in his excogitandis fuisse primum , poterunt ipsi etsi secundi omnem mihi laudem , gloriamque eripere, meliora , & saniora consilia afferentes ; & ego etsi primus in his tentandis humilis , & in alios quoscunque venerabundus gratias habebo . Nam mihi quidvis potiùs videtur, quàm otiosos , & socordes nos esse tanta in belli necessitate . Idem autem est belli summam necessitatem urgere , ac oportere , ut sic dicam , vel saltem maximè expedire de iis omnibus sedulo cogitare , quibus miles in castris a morbis possit præservari . Miles enim corpore infirmus est tanquam non esset miles ; est inutilis , & gravissima sarcina sanorum militum ; est veluti caro sine spiritu , quam impunè propter sævitiem pedibus premant hostes.

Verùm

Verùm enimvero non ego solus his operam dedi ; neque quæcunque dico , mei capitis consilia sunt . Nam præterquam quòd præ me fero & muscas , & formicas , & exiguæ aquæ decurrentis motum , & omnia quæcunque sunt perquam frequenter me habere doctores ; omnes etiã interrogo honestos , doctosque viros , quos convenio , ab omnibus erudior . Vosque amici cujusque generis , atque studii , scitis , hæc me sincerè fateri ; qui sæpe de his , atque aliis a me interrogati lumen non exiguum ad hæc eadem concinnanda , & scribenda præbuitis ,

PARS

P A R S S E C U N D A .

*De cibis, & potibus salubrioribus paratis
facilibus, quibus milites in castris
uti possint.*

Liquantulum animo hærens cogita-
vi, an priùs de aere, aerisque vitiis
sive evitandis, sive emendandis dif-
fererem; siquidem aer magis neces-
sarius sit ad vitam vel sustentandam,
vel prorogandam, quàm quodcunque aliud na-
tura habet. Verùm animadvertens ante omnia,
militem esse sollicitum de eo, quod sit biben-
dum, vel edendum; de cibis, & potibus salu-
brioribus principio agere volui. Cumque aqua
fervens, vel ad sitim sedandam, vel ad stoma-
chi gravedinem corrigendam, vel ad plerosque
cibos ritè, & brevi tempore parandos maximi
usus sit; posthæbitis nunc aliis, de aquæ ferven-
tis præstantia, & utilitate primùm agere libuit:
postea pluribus capitibus loquar de cibis salu-
brioribus paratu facilibus: deinde de aquarum
vitiis emendandis: postremò de nonnullis aquis
medicatis, quæ facili negotio, & brevi tempo-
re haberi possunt. Ac in his, aliisque, quæ de-
in-

inceps dicam , Lector ingenuus cognoscere poterit , me methodum tradere facillimam , quæ brevi tempore , & absque ulla notabili impensa in praxim deduci queat ; quæ non disturbet , vel avertat militis animum a militari exercitio ; quæve efficax nimis sit ad morbos vel arcendos , vel profligandos , & ad hominem sanandum.

C A P U T I.

De aqua ferventis præstantia , atque utilitate.

Tot , tantaque commoda militi esse possunt ex usu simplicis ferventis aquæ (quæ aliàs non sit vitiosa) & tam facili negotio paratur aqua fervens , ut omnino expediat iis omnibus jubere , qui igne pro aliis parandis utuntur , magnam ollam semper habere ferventis aquæ , qua sine pretio , & promptè absque temporis mora miles , qui ignem non habet , uti possit , si velit. Sine pretio , inquam : nam cum ignis alia ex causa absumatur , hæc fervens aqua nihil omnino vœnit ; cognitaque ejusdem præstantia , & utilitate omnino sine pretio , & libenti animo militi danda est , ad hoc ut sæpius , vel semel saltem in quaque die (nisi fortè quid aliud aliquando nimis urgeat , quo dux , & miles teneantur corporis curam negligere) bona facie redeat ad sibi accipiendam novam aquam ferventem , qua bene valeat , & a morbis præservetur.

Omit-

Omitto simplicis aquæ calidæ extrinsecus usum, & casus omnes enumerare, in quibus prodesse possit, quorum nimium solliciti fuere antiquiores; dicam tamen, certum esse apud me, ea, quæ nimis deprædicantur de potione Caphe, & herbæ The, & nonnullarum aliarum rerum maxima parte effectus esse ferventis, siue calidæ nimis aquæ. Quod omnes faciliè admittent, qui Caphe sine aqua pluries degustaverint, & devoraverint; non enim fiet illis ulla notabilis spirituum alacritas, quæ magna sanè est, si decoctum fervens sumatur pulveris Caphe. Hæc autem alacritas spirituum notabilis etiam est, si tantùm nonnulla cochlearia simplicis aquæ ferventis accipiantur: fervidæ, inquam; nam non satis est, aquam esse tepidam tantùm. Coccolata autem etsi meo iudicio sit efficacior, sumta tamen ex se sic ut est sicca, & non actu calida, liquataque in aquis, non equidem eos præstat effectus, ac dum permixta ferventi aquæ accipitur. Ut proinde fatendum etiam sit, maxima parte Coccolatæ potionis effectus deberi ferventi aquæ, quæ ex se sine ulla additione efficit, ut rarescat sanguis, & turgeant venæ, & ut homo sit alacrior, & promptior ad opus quodcunque.

Item multum juri carniæ cum sæpe sæpius tribuamus, rectius majora debemus aquæ ferventi, siue calidæ nimis; ex qua potissimum constat jus.

C

cent,

cent, quoniam multum habent ejus substantiæ, quæ a carnibus solvitur; hoc est, multum habent glutinis. Ac si finas, juris aquas evaporare, nihil supererit, nisi gluten, & fortassis supernatans quædam pinguedo, si pinguis fuerit caro. Quamobrem nonnulli medici aliquando jura præscribunt, quæ parum habeant substantiæ carniū, longa quidam appellant, & *Brodi lisci* dicuntur Romæ; quæ nihil aliud sunt, quàm multum ferventis aquæ, & vix aliquid aliud ex carnibus, aliisque, quæ decoquuntur, acceptum. Gluten autem, five hoc, quod diximus ex carnibus solvi in aquis, ex se sine aqua acceptum in iis casibus, in quibus sola aqua fervens nimis conducit, nocebit potius, quàm juvabit.

Nolim autem hîc rem sanè meritò magnificandam sic ampliare, ut ea videar vel damnare, vel imminuere, quæ in aquis decoquuntur. Neque contendo, eam nunc consuetudinem antiquorum renovatum iri; qui quò calidiores sumi poterant, aquis sitim sedabant, & corpora reficiebant. Sed illud constanter affirmo, militibus, qui non possunt quicquam calidum tam frequenter in castris assumere, ac consueverunt in urbibus, convenire nimis aquã ferventẽ, quæ multorum paullò ante ab igne remotorum, & multum adhuc ignis permixtum habentium vices optime supplere potest. Et modò unus sit, qui pro multis eam præparet, usus ejusdem nullum affert

fert aut æris , aut temporis dispendium . Placet autem, pro majori militis intelligentia , & majori facilitate, nonnulla aquæ ferventis commoda in numeralem ordinem digerere . Pono autem jam adesse aquam puram ferventem.

I. Ferventem inquam aquam , hoc est , quò calidior sumi potest , efficaciter sitim sedare .

II. Aqua fervens , sumta paullatim ad plura cochlearia , stomachi præcedentem cruditatem, & gravedinem curat.

III. Sanguinem eadem rarefacit, & vasa reddit turgidiora ; sitque homo ex ea validior , & promptior ad quæcunque.

IV. Aqua fervens , sumta quò calidior sumi potest , magnum est pleròrunique internorum dolorum mitigativum remedium.

V. Aqua fervens , eodem modo sumta, facile permeans partes cunctas corporis , omnia fovet, diluit , & solvit , vimque infringit caussarum omnium efficaciorum ad morbos faciendos ; contemperat scilicet quæcunque excedentia sunt in corpore.

VI. Aqua fervens sub noctem sumta ad dulces invitat somnos .

VII. Si adsit aqua fervens, brevissimo tempore tum plerique salubres cibi parari poterunt , tum etiam brevissimo tempore multæ aquæ medicatæ efficaces ad morbos depellendos , vel ad salutem tuendam poterunt haberi .

VIII. Aqua fervens aptissimum vehiculum

est multorum medicamentorum , sive ut homo confirmetur , sive ut curetur a morbis . Exempli gratia cum multoties possit conducere accipere pulverem vel mēthæ, vel majoranæ, vel pullegii , vel piperis , vel nucis moschatæ , vel caryophyllorum , vel melissæ , vel feminum rutæ , aut baccharum lauri , vel feminum coriandrorum , aut fœniculi , aut pulverem radices glycyrrizæ , aut contraherbæ , aut enulæ campanæ , aut armoraciæ , aut sandali , tartari, sennæ, aliorumque plerorumque medicamentorum, aqua fervens omnium , atque similium aptissimum, & commodissimum vehiculum esse potest .

Ac quidem de aquæ ferventis usu, atque præstantia in præsentī dicta sint satis : nam multa alia addemus de ejusdem usu in sequenti capite *de cibis salubrioribus, facile parabilibus* ; ac postea cum de aquis medicatis dicam , nonnulla etiam de ejusdem usu addemus . Moneo autem omnes , ne quicquam ex his temerè , priusquam experimentis rem probaverint, damnandum existiment ,

C A P U T II.

De cibis salubrioribus , qui facile , & brevissimo tempore parantur cum aqua ferventi .

E T si de cibis facile parabilibus hoc capite agere susceperim , non tamen sic citò sermo-

mentem deseram præcedentis capitis *de aqua ferventis præstantia*, & *utilitate*: nam quamplurimi cibi, congrui ad sanitatem conservandam, momento temporis, vel nictu oculi, ut sic dicam, præparari, & haberi possunt; dummodo aquam ferventem promptè, & absque mora habeamus. Quorum cum multæ tradi possint formulæ, operæ pretium erit, in militis gratiam nonnullas hinc exponere, in quibus manifestum erit, omnino eadem usurpata nocere, vel prodesse homini ex hac una tantùm causâ, quòd cum aqua minimè ferventi, vel cum ferventi aqua assumuntur.

I. Detur homo vulgaris, qui panem habeat, & caseum, & aquam bonam, qualis aufertur a bono puteo; & his pro sui sustentatione multis diebus utatur,

Dico, quòd progressu temporis homo calidis affuetus facillimè ex hoc cibo ægrotabit.

Quòd si his iisdem idem homo utetur, verùm pani in frustula conciso, caseoque super asperso tantum superinjiciatur ferventis aquæ, quantum panis potest imbibere; & his omnibus adhuc nimis calentibus vescatur, & longo tempore his tantùm nutriatur, difficulter, inquam, ex causâ hujus cibi ægrotabit.

II. Detur homo, qui panem habeat, & larium, vel bovis pinguedinem opportuniori tempore, cum magis licuit, priùs coctam diligenter (qua ratione diutissimè servatur) habeat sa-

lem, habeat aquam bonam, sed qualis auferatur e laudabili puteo, vel flumine; hisque utatur,

Dico, quodd facillimè ratione hujus victus ægrotabit; neque satis præsidii est, pinguedinem olim fuisse coctam.

Verùm si illis iisdem aqua superinfundatur fervens, ut liquefcat pinguedo, & panis imbibens fervidam mollescat, & rarefcat simul; & cum adhuc omnia satis calida sunt, devorentur ex causa, inquam, hujus vivendi rationis homo difficulter ægrotabit.

III. Similiter omnino dicendum est, si loco pinguedinis sive bovis, sive suillæ, sive hirci, sive alterius similis, butyrum habeant milites, vel pingue oleum: facillè enim pane, sale, butyro, vel oléo cum ferventi aqua bonos cibos præparabunt sine ullo satis notabili aut æris, aut temporis dispendio. Cum contra illis iisdem pluribus diebus usi, tantùm quoniam aqua non sit fervens, facillè ægrotabunt.

IV. Operæ pretium autem non rarè est (maximè si ære frigidore, vel nebuloso quis usus fuerit) altum crudum perfricare supra discum concavum; deinde panem superimponere, ac semper aquam ferventem, in qua salis momentum, & pinguedinis alicujus tantillum fuerint liquata, superinfundere, & his calidis vesci.

V. Plerisque autem ex his, quæ supra dicta sunt, frequenter operæ pretium est addere vel pulogeli, vel majoranæ, vel serpilli, aut similis ali-

alicujus bene olentis plantæ pulverem inspergere ; vel contusorum seminum anethi , aut fœniculi , aut coriandri aliquid commiscere , pro ut melius unicuique videbitur .

VI. Quòd si pani superinspersi fuerint pulveres piperis , nucis moschatæ , caryophyllorum , cinnamoni , zingiberis , similiumque ; & ferventes aquæ , quibus butyrum , vel quid simile sit solutum , superinfundantur ; erit profectò cibus multò gratior , & salubrior quam plurimis eorum ciborum ; quibus ipse dux frequenter utitur .

O si pauperes scirent , quàm facîle in omnibus sibi provideri possit , & quàm vani ferè semper sint rebus in omnibus in divitum vita apparatus ; non equidem de natura , tanquam ipsis injusta , conquererentur , & multò minus divitibus inviderent . Memini autem me legisse , Epicuri fuisse sententiam , ea , quibus homo utitur , in tres classes dividere : primam eorum , quæ ne dum utilia , sed etiam necessaria essent : secundam eorum , quæ utilia quidem sunt , sed non sunt necessaria : tertiam eorum , quæ neque utilia , neque necessaria essent . Ac ea dixisse , quæ primi generis sunt , facîle , ac nullo penè negotio haberi . Ea verò , quæ utilia quidem sunt , sed non sunt necessaria , multò sanè difficiliùs comparari . Tertii demum generis , quæ neque utilia , neque necessaria essent (ut exempli gratia in auro bibere , cum possis in vitreo , vel in

ligneo scypho , vel cum manibus uti possis pro scypho) omnino difficillimè haberi . Ego autem non semel observavi , divites istis , quæ utilia quidem , sed non essent necessaria ; vel his , quæ neque utilia , neque necessaria essent , nimis intentos , frequenter caruisse utilibus , & necessariis . Et vidi aliquando , in pauperis angusta casa omnia mortali hominum vitæ necessaria ad nutum prompta fuisse : cum sæpe etiam viderim , jussisse divites , rerumque dominos cubiculario aquam pro abluendo siccissimo ore , at cubicularium aquam jussisse alteri ; & istum alteri , qui non erat , vel noluit esse domi ; ut proinde aqua non fuerit allata , nisi post horam unam , vel alteram . Et quidem in divitum , & maximè Principum domibus quæcunque levissima , & facilissima negotii semper plenissima sunt . Possent Principes supremi ordinis , mortis in agone , omnino desertos a suis commemorare (ut omittam eos , quos venena sustulerunt) cum pauper a filiis , uxore , & nepotibus non deseratur , neque a venenis sibi quicquam timendum habeat . Non fuit Epicurus epulo , non fuit mehercule helluo . Et M. Tullius Cicero , qui Epicuri pluries damnavit doctrinam , non damnavit vitam , vivendique normam , non damnavit mores . Quin ex Diogene Laertio clarissimè constat , Epicurum fuisse parcissimum ; sive , quod idem est , paucis indigentem . Sed , quæ hominum etiam in nomine fortuna est , nescio cu-

jus

jus scriptoris libidine primùm factum sit, ut is, qui fuit parcissimus Epicurus, crapulis, & comestationibus nimis intentus habeatur; sic Virgilius placuit in Pœnorum modium pudicam Dido-nem facere scortum; & Homero placuit scortum Penelopem posteris dare pro pudicitie exemplo. Ita quoque, ut cecinit Ludovicus Aristus Octaviano imperatori,

L'aver bavuto in poesia buon gusto.

La proscrizione iniqua gli perdona.

Et præclarissimus Dante, ut hominis libido fuit, alios posuit cum Plutone, alios in Empyreo, ubi collocavit Justinianum imperatorem, qui, si credendum arcanæ historiæ Procopii, fuit homo infidelis, & ut uno verbo dicam, sceleratissimus; ejusque uxor Theodora fuit feminarum omnium facile pessima. Ingenio, inquam, prudentia, & industria, quæ omnium in medio sunt, polleat pauper; & satis erit, quantum humana patitur natura, felix. Ingenio pollebat Epicurus, & clarè videbat, naturam paucis, iisque paratu facillimis indigere. Quod si eandem multis, atque multis minus necessariis oneres, facile morbosam reddes; necessitatibus naturalibus alias, atque alias malis consuetudinibus adpicias necessitates; & miseris omnibus eandem naturam facile cumulabis.

Sed revertar ad rem, de qua in præsentī ago; & priusquam de pane in sequenti capite quædam animadvertam, quoniam ex iis, quæ alia

occasione a plerisque malè sanis audivi, existimo fore, qui dubitent, pulegil, vel majoranæ, vel serpilli pulveres cibus addere, ut numero V. dictum fuit; & multò magis dubitent de pipere, nuce moschata, caryophyllis, similibusque, de quibus aliquid dictum est num. VI. ex causa, quòd illa omnia, similiaque calida dicantur, & proinde nocere potius, quàm prodesse; non abs re erit breviter eosdem seridè monere, quòd maximè decipiantur, & nihil omnino naturæ noverint. Ac libet pro nunc iisdè verbis respondere, quibus illi non rarò uti consueverunt; videlicet illa omnia, atque similia calorem nativum corroborare, & putredini maximè resistere, atque ideo prodesse. Vetus autem experientia rusticos docuit, iis, qui æstuant, & laboribus lassii sunt, prodesse tum illa, tum alia quæcunque sunt illis similia: Hinc

Thesylis & rapido fessis messoribus æstu

Allia, serpillumque herbas contundit olètes.

Quibus etiam, antiquis temporibus ante natum Virgilium, messorum reficiebantur; & nunc etiam refici solent, ut pluries ab iis servis tuis, Illustrissime Marchio Philippe Nerli, audivi in ostiis Tyberinis, qui sole sub ardenti diebus canicularibus salem urbi Romæ ex maris aqua tuo jussu comparant; qui plus, & frequentius altercantur invicem pro allio, quàm pro obsoniis delicatioribus.

C A.

CAPUT III.

In qua animadvertiones quædam circa panem continentur.

Qualis sit panis optimus, non est opus explicare. Præstitit hoc Hippocrates, cujus temporibus fortassis complures ignorabant optimi panis notas. At nostris temporibus omnes jam sciunt panem bonum a non bono distinguere: ac si velint illi, qui ex optima farina pessimum conficere panem student, etiam sine ullo doctore poterunt, modò velint, ex non optima farina, industria, & labore panem facere optimum. Sed contra nolentes sibi, & proximo prodesse, & muneri satisfacere, non ego, cui non sunt manus armatæ, habeo, quod dicam.

De pane autem animadvertenda duco, quòd etiam si optimus sit, facillè situm contrahat, & mucidus maximè in loco humido fiat. Id tamen breviori tempore, & graviùs, sive majori cum panis vitio contingit, ubi is fuerit malè coctus.

Ac situs quidem primis diebus, vel primis horis in pane crudiori aut facillè cognoscitur ab omnibus. Videlicet illa panis dispositio ad corruptionem, sive ad muciditatem acquirendam aut facillè primis vel diebus, vel horis cognoscitur: est tamen tunc etiam panis minùs proficiuus naturæ; ac si vitium fuerit majus, quod

quod lapsu temporis semper contingit, omnino nocebit.

Vitium autem hoc optimè aufertur, si panis offæ assentur prius, quàm ejusdem usus sit, & exsiccentur probè prope prunas. Et multum sanè interest, an hujusmodi pane sic correcto, & præparato tum in iis, quæ dicta sunt capite secundo, tum in aliis multis utatur miles; an verò pane non correcto, & non præparato; eoque, qui plurimum dierum, vel crudior cum sit, non denuò prope prunas fuerit assatus. Quod cuicumque experimentum facienti clarè constabit.

Omnino autem debet miles panis offas priùs affare, cum ille fuerit crudior, & a notabili tempore confectus. Sed si paucarum horarum sit, & non adhuc situm, & muciditatem contraxerit, omitti potest affatio, si incisum in frustra velit miles illum decoquere in jure aliquo, vel in aquis, & salem, ac pinguem aliquam substantiam addere.

Cæterùm panis jam nimis mucidus omnino abjiciendus est. Vel si adeo mucidus non sit, & eo pauperes milites uti velint, non inquam, sufficit illum iterum decoquere in aquis: nam facillè fieri potest, ut sic decoctus promptius, & graviùs noceat. Verùm priùs in offas incisus optimè exsiccandus, & lento igne assandus erit: qua ratione pleraque panis vitia corriguntur.

Atque sic strenuus miles prudentia, & industria

stria

stria sua iis malis, quæ panis minùs bonus parere potest; facillè occurret, & servabit se suis, & patriæ.

C A P U T I V.

De aliis salubribus cibis brevi tempore parabilibus, quibus miles uti potest.

Cibi, quos descripsi cap. 2. hujus secundæ partis, saluberrimi quidem sunt; & ubi promptè adfit aqua fervens, & panis aliàs sit optimus, vel priùs sit assatione correctus, ferè oculi nictu facillè præparantur. Sunt autem & alii cibi item salutare, qui non equidem brevissimo, sed tamen brevi tempore parari possunt.

I. Hujusmodi est cibus, qui brevi tempore ex ovis conficitur. Ova autem cum multipliciter parari soleant, commodissimè, & aptissimè pro explenda militis fame ovum unum, vel alterum conquassantur, & in lebetem, in quo sit justa quantitas ferventis aquæ, quæ salem, & parum butyri, vel olei, vel alterius pinguis substantiæ habeat admixtum, injiciuntur: statim enim erunt cocta; & hæc omnia superinjecta pani erunt militi salutaris cibus, quo possit satiare famem; cum aliàs multa ova, aliter parata, vel minùs salubria sint, vel minùs faciant satis. Nonnunquam ovis conquassatis
ad-

addi potest pulvis piperis, vel majoranæ, vel nucis moschatæ, vel alterius rei, pro ut videbitur.

II. Herbæ etiam pleræque citò coquuntur, ut lactuca, borago, endivia, cichoreaceæ nonnullæ, quibus non rarò, si placebit, ovum conquassatum addetur.

De herbis autem monendum est, ignaviores esse, quas recensuimus; & minùs frequenter prodesse iis, qui castra sequuntur, quàm cæteris paribus profint herbæ efficaciores, & aromaticæ, & illæ præsertim, quæ antiscorbuticæ à plerisque Medicorum appellari consueverunt; videlicet apii varia genera, petroselinum, armoracium, raphani domestici, & naponum plura genera, synapi, nasturtium, & aliæ pleræque plantæ.

III. Brutii in Italia, qui ferè semper toto anno montium, quos inhabitant, alta cacumina nivosa vident, panem assant, & eodem tempore assant laridum; quod cum calidum est, comprimunt inter panis offas item calidas, ad hoc ut pingui liquore expresso panis eo imbuatur, & pluribus diebus anni hoc tantùm cibo paratu facili vivunt, & bene valent.

IV. Hujusmodi etiam sunt cibi, qui ex farinis plerisque conficiuntur: farinæ enim, si diligentia adhibeatur, & aqua jam pritis fuerit fervens, brevi tempore coquuntur. Diligentia autem consistit I. quòd aqua debet excedere

po-

potius, quàm deficere. Nam etiamsi postea cibus iste fit liquidus nimis, & bibatur potius, quàm edatur, nihil nocebit: si verò propter aquæ defectum fuerit spissior, tum difficulter, & pluribus nominibus minùs probè coquetur farina; tum etiam postmodum cibus iste facile nocere poterit. Altera cautio est, ut farina ea ratione injiciatur in ferventes aquas semper agitando, ut eadem non abeat, sive non contorquetur in globulos, qui difficulter profectò coquuntur: quoniam bullientis aquæ efficacia difficulter penetrat ad partes internas similium globulorum, qui non rarò circa centrum nihil aliud continent, nisi ficcam adhuc farinam. Contingunt hæc, cum non lento, & sparsim, sed multum in uno loco injicitur farinæ; vel cum eadem manibus simul compressa, ut simul hæreant inter se atomi, apprehendantque sese ad invicem, sic compacta in ferventes aquas deficitur. Siqui verò ob non adhibitam diligentiam apparent globuli farinacei, sunt iidem lignea spatula, vel ligneo cochleare incidendi, & dirumpendi in plures partes, ad hoc ut aqua omnes farinæ atomos pervadente, ex omnibus fiat unum corpus simile sufficienter coctum.

Farina autem esse potest vel tritici, vel hordei, vel milii, vel frumenti indici, vel orizæ, vel cicerum, vel fabarum, aliorumque similia: quæ omnia comminuta in pulverem perquam citò coquuntur.

II-

Illis autem, dum coquuntur, utiliter additur pinguis aliqua substantia; nec non etiam utiliter additur pulvis vel majoranæ, vel rorismarini, vel pulegii, vel piperis, vel quid his simile.

V. Cæterum prætereundum non est, omnia, quæcunque in ciborum usum venire possunt, comminuta nimis, & in minutas partes incisa citò decoqui; adeo ut carnes duriores, quæ quinque horarum indigent elixatione, in tenues taleolas incisæ aquarum ferventium ebullitione spatio dimidiæ horæ satis coctæ esse possint. Ac si postquam fuerint in minutas partes concisæ, contendantur etiam, & in aquis similiter ferventibus statuantur (non tamen in unam massam compactæ) multò breviori tempore erunt coctæ sufficienter.

VI. Notandum etiam est, carnes salitas, fumoque induratas, ut etiam & pisces, quibus absque ulteriori coctura, & maturatione frequenter pro obsoniis milites utuntur, vel non lædere, vel certè multò minus lædere, si minutim, atque minutim, priusquam edantur, gladio dividantur in particulas; & exinde probè etiam dentibus comminuantur, & salivæ permisceantur, ac demum devorentur.

Nolo autem militis mentem defatigare causas tradendo eventuum prædictorum; quæ tamen meo iudicio sunt claræ nimis, & manifestæ.

CAPUT V.

*De gliis cibis , qui longiori indigent coctura
deque victu ejus militis , qui minùs curio-
sus est circa conservandam propriam
salutem.*

VERùm enimvero ferè nunquam in mili-
tum multitudine tanta rerum prudentia
est , ut unusquisque sibi sufficiat , & suimet,
ac propriæ salutis , quantum opus , curam gerat.
Sunt etiam aliæ rationes adhuc intactæ præpa-
randorum ciborum salutarium , non equidem
damnandæ , ubi non sit quotidie in itinere exer-
citus , sed jam ad plures dies castra posuit.
Suntque alii cibi minimè rejiciendi , qui longio-
ri indigent coctura , & præparatione , in qua
non est operæ pretium unumquenque mili-
tem singulis diebus esse occupatum . Et illud
omni studio tentandum est , si victorias de ho-
stibus reportare volumus , ut miles sit , sanus , &
validus : nam miles ægrotans , & impotens
sibimet , & commilitonibus suis , & ipsi Duci
est gravis sarcina ; sive , ut clariùs loquar , mul-
tis ægrotantibus decrescit militum numerus in
exercitu , & nimium , atque nimium crescit
impedimentorum sarcina . Quod heu nimium
verum compertum est in ultimæ obsidionis Bu-
densis solutione , in qua multa millia ægro-
tantium , & malè valentium militum relin-
unt trucidanda hosti.

D

At,

Atque ideo res universa ita mihi disponenda videtur, ut veluti necessitate quadam miles, qui ad sui curam gerendam idoneam rerum scientiam non habet, bonis, coctis, & calidis saltem per justa quædam intervalla temporum utatur cibus; & necessitate quadam, quantum humana prudentia promittere potest, ex hoc capite bene valeat.

Hæc autem necessitas, sive quasi necessitas, qua miles de semetipso minus curiosus veluti cogatur ad cibos salutare sumendum, facile iis artibus inducitur, quæ occultè trahunt animum militis; iis, inquam, artibus facile inducitur, quæ cunctorum hominum, & aliorum quoque animalium trahunt animos.

Illæ autem ferè semper, maximiè si loquamur respectivè ad multitudinem, basim, & fundamentum præcipuum habent præsens, & evidens commodum; præsentem, & evidentem sive hominis, sive alterius animalis utilitatem. Nam his, commoditate scilicet, & evidenti, atque proxima utilitate efficacissimè moventur tum homines, tum cætera animalia.

Videlicet si in cohorte sit aliquis cibus præparans salutare, qui viliori, quò fieri potest, pretio militi vendantur; utique miles, qui non est ex se de suimet sanitate conservanda nimium sollicitus, necessitate naturæ incitatus, & stimulatus ad cibos capiendum; invitatus bonitate, & vili pretio ciborum libenter accedet
ad

ad vendentes , & cibos sibi emet salutare ; expertusque semel illos profuisse , & quod paucis obolis suam potuerit satiare famem , libenter iterum , atque iterum rediit ad eundem , sive ad eosdem vendentes pro similibus cibis .

Sed duplex hic insurgit difficultas . Prima , quod in castris vili pretio salutare tibi non possint vendi . Altera , quod miles partim curiosus de sui sanitate conservanda vel nunquam accedet , vel nunquam rediit , vel raro admodum iterum rediit ad eos , qui cibos salutare semel vendiderint : quod satis est , ut miles ex causa prave victus rationis ægrotet in castris .

Utrumque acerrimè negabat ornatissimus , & doctissimus vir Joannes Baptista Capuccius , cujus non semel meminisse multum conducere potest . Utrumque falsum est , ajebat ille , dummodo non cum latronibus res agatur : dummodo munus hoc , & cura ista non latroni , vel latronibus committatur , qui foediores pediculis id maxime student militi sanguinem fugere . Utrumque falsum esse vir amoenissimus , & disertissimus pluribus confirmabat . O genus hominum scelestissimum , erant illius verba , cur non vili pretio tibi salutare vendi possunt in castris ? Pro vili autem pretio sic intelligendum putabat , & hanc ponebat normam : Si miles prudens ; rerum , quæ ad ipsum pertinent , non ignarus ; & propriæ salutis studio-

fus sibi ipse cibos comparans , fat commodè ,
 beneque vivat , impendens decem exempli gra-
 tia ; is , qui tantam scientiam non habet , sui que
 curam istam negligit , pro similiter bono , simili-
 ter sufficienti , ejusdemque qualitatis , & quan-
 titatis cibo apud cauponem , certumve aliquem
 in castris hominem impendet undecim . Nam si
 caupo , vel certus alius homo viginti tantum
 militibus cibos sic vendiderit (vendet autem
 centenis benemerentibus de illo) utique habe-
 bit decem pro sui sustentatione in illa die ; &
 insuper ad minimum alia decem superlucra-
 bitur in illa eadem die . Quod lucrum cauponis
 non est parvum respectivè ad militum lucrum ,
 qui fortissima pectora bombardis objiciunt .
 Miles autem , addebat , non est cane imperitior ,
 quem natura docuit redire ad eos , & blandiri
 illis , a quibus semel accepit beneficium ; fu-
 gere autem ab iis , a quibus maleficium accipit .
 Cur , quæso , non redibit miles ad illum , a quo
 bene passus est , & vili pretio passus est ? Ac si
 infans non redeat , ipse suo damno & sua cul-
 pa inexcusabili non redibit , & ipsemet sui car-
 nifex semetipsum puniet satis . Humiliter Prin-
 cipes rogatos volèbat , ne iis credant , qui
 propter omnium bonarum artium imperitiam
 his modum , & normam imponere impossibile
 rentur ; vel saltem sic fingunt , dissimulantque ;
 sibi ipsis tantum sapientes .

Qui si fortè dicant , Joannem Baptistam Ca-

puc-

puccium etsi philosophum peracutum, & medicum oculatissimum, tamen sine rerum experientia de his, quæ non spectant ad medicum, fuisse locutum; possem profecto sermones referens hominis ad secretiora, & minutiora quædam rerum humanarum devenire, quibus sine dubio de homine expertissimo omnes meliora tum sentire, tum fateri cogerentur. Referam autem, qua occasione de his ille mecum fuerit locutus.

Fuit ille Romæ ante paucos annos, quàm Crotonæ moreretur; & sicuti mos erat viri doctissimi, omnia observabat, quæ gererentur in urbe, inque curia Romana, tum gravissima, tum levissima quæque. Non attingam graviora, nam non faciunt nunc ad rem præsentem. Inter cætera autem notavit, Ducem Pontificiæ cohortis Helvetiorum ministrum, sive servum habere, vinum bonum, & jentacula vendentem, & accurrere ad emendum tum milites Helveticos, tum etiam alios, iis maximè diebus, in quibus congregationes haberentur Dominorum Cardinalium, quorum servi inebriari solent, dum Domini de rebus gravioribus sententias ferunt. Res publicè conspiciebatur, dum inambularetur ad latus hortorum Pontificiorum in Quirinali, qua degunt Helvetii. Alii autem discumbentium, & bibentium de aliis, atque aliis rebus, ut ludebat, cum fabulabantur: sicuti facere solent illi, qui Venetiis Patavium, vel Patavio Venetias.

navicula vehuntur. Erant autem duo milites alterius cohortis, ut vestis, & lingua, qua loquebantur, ostendebat; qui de alio quodam Duce (nescio re vera cujus gentis, nam superba Roma omnes admittit) libero ore conquerebantur, quod ministrum, sive servum similiter haberet, cibos tamen, & vinum pessimæ notæ qui venderet, ut nullus omnino accederet eorum, qui milites ejus cohortis non essent; & ipsa cohors hoc ægrè ferret; & non nisi milites, qui erant in ea imprudentiores, & miserabiliores, accederent. At Dux multa equidem callidè, & astutè interminabatur illis, qui suis cibis, & suo vino non uterentur; saltem minabatur, quod aliqua de causa effecisset, ut ab Illustrissimo & Reverendissimo Domino Senatorum Commissario expungerentur a militum numero. Sed me, alter ajebat, puer barbitonsor, qui est meus amicus, Illustrissimo commendavit, & non ego profectò emam a Duce meo malos cibos, & pessimum vinum, quodque gravius est, caro pretio. Neque ego, respondebat alter ipsa inveniet aliquem, qui me commendet, soror mea. Tum uterque sermone confirmabant, quod singulis mensibus Dux acciperet a cæponie ministro suo ducatos triginta Romano pecunie; & quod necessum esset, saltem alios triginta singulis item mensibus cæponiam superlucrari, dixit unus; superfurari potius, dixit alter. Ac quidem possent honestum aliquod

lu-

lucrum facere, nisi esset hominum ignorantia, & rerum œconomicarum, politicarumque imperitia. Non enim a primis venditoribus ipsi emunt, quæ postea commilitonibus venduntur; sed a tertio, vel a quarto emunt venditore: scilicet ab iis, qui ab alio, atque ab alio emerunt, ut necessum postea sit, carissimo vendantur commilitonibus, quæ Dux, & caupo caro emerunt. Cum autem dicerent, vix quadraginta milites iis cibis, vinoque uti (nam alii aliter se excusabant, vel defendebant a Ducis iniquitate) facta ratione inveniebant, quodd eorum iustorum, quorum 35. singulis mensibus darentur militi a Pontifice, saltem quindecim unicuique illorum militum surriperentur. Hinc commilitones eos nominabant, qui semper languidi, & miserabiles essent, quibus vel pileus, vel calceamenta deessent. Qui cum singulis Kalendis nobiscum veniant *alla banca*, non quidem julium, non menstrui stipendii obolum attingunt. Præsentes enim ibi, & adstantes vultures Dux, & caupo instant pro ciborum, & vini solutione præteritorum dierum, trahuntque ad se militis stipendium.

Atque cum prætereuntes nos hæc audivissimus, ex uno in aliud, ut fit in sermonibus transeuntibus, Capuccio occasio data est eorum dicendi, quæ superius relata sunt; addiditque, vim habere maximam alienandi militum animos a Duce, seditionesque suscitandi aliquam ab

eadem in cibo , & potu pati injuriam : & e contra nihil æquè confirmare militum animos, quàm videre Ducem non rarò sollicitum circa ea, quæ pertinent ad eorum vim corporis, roburque conservandum ; quod fere semper milites interpretantur de cibo eorum , & potu debere Ducem esse sollicitum , Laudavitque Julii Cæsaris providentiam, animique sollicitudinem pro frumenti statutis temporibus distributione, cum exercitus haberet vel in Galliis , vel in Hispaniis , vel in aliis mundi regionibus . Retulitque ex commentariis clari , strenuique Gallorum Ducis *Monsieur du Montluc* , difficillimum omnino esse Ducem desertum iri ab iis militibus , quibuscum in cibo , & potu aliquoties fuit æqualis ; quibuscum aliquoties potare , & bibere confueverit . Quod experimento quotidiano compertum est : facile enim ubique gentium ad quodvis facinus conveniunt , qui simul bibunt , & simul edunt ; & facile etiam ad quodvis facinus impelluntur illi , quibuscum ederis , & biberis ; atque hi minimè omnium data pugnan- di occasione sese deserent ad invicem .

Verùm enimvero , quicquid sit de his , illud mihi videtur ne dum possibile , sed etiam facile, aliquem esse , qui pro multis in cohorte cibos præparet , & usque adeo vili vendat pretio , ut quibusdam militibus melius sit emere sibi cibos jam præparatos , quàm eosdem propria industria præparare ,

Cibi

Cibi autem , qui a certo homine in cohorte parari possunt , sunt omnes, quorum communis est usus , præcipuè qui ex carnibus , & qui ex frumentis , qui ex leguminibus , & qui ex herbis fiunt. Quibus quædam adduntur , ut vitium aliquod in ipsis corrigatur ; & non tantum nutriant , sed etiam prosint arcendo morbos , & præservando , atque sanando hominem. Cicuribus ex gratia utiliter quandoque additur allium , & rorismarini coma una , vel altera ; item & lenticulæ . Phaseolis , & fabis utiliter superadditur origani sicci pulvis , vel piperorizæ contusum ; coctæ item utiliter superadditur piperis pulvis . Ac si oryzæ decem libræ coquantur in jure carniū , vel in aquis adjecta aliqua pingui substantia , poterit cibus esse satis quin-
quaginta ad minimum militibus . Et non equidem deerunt cibi salutare , qui vili pretio vendi possint , modo res ista non committatur uni ex illis , de quibus Capuccius locutus est . Deum id omnino decentissimum , æquum , & necessarium videtur . Ducem metiri stipendia quotidiana cum ciborum caritate , vel vilitate ; & id omni conatu studuisse , ac præstitisse , ut miles cum consueto quotidiano stipendio bene , hoc est sanè , & robustè vivere possit .

C A P U T VI.

De aquarum vitiiis emendandis .

Quæsitum a nonnullis aliquando est , vino ne , an aquis carere gravius esset? Ac vul-
gi

gi semper variis variis fuit sententia , non quod res dijudicatu difficilis sit ; sed quoniam plerique adeo sunt vino assueti , vinoque dediti , ut sine vino minimè vivere posse existiment . Re vera tamen , quantum experientia huc usque docuit , videtur aqua hominum generi magis utilis . Et sine vino quidem olim vixerunt non pauci populi , & nunc quoque sine vino pleræque gentes vivunt ; cum sine aquis vixisse populos , aut gentem aliquam vivere , nisi me mea fallit memoria , sit inauditum . Ac præterquam ex variis herbarum , & fructuum succis multæ fieri possint vini species ; si aquas habuerimus , complures liquores parare etiam possumus in virtutibus vino similes , ut est Germanis , & Anglis , aliisque populis cerevisia . At si destituamur aquis , quidnam , quæso , simile hominum industria comparari potest ? Destillatos fortè ab herbis , & fructibus proferemus liquores , quibus & hominum , & pecudum , & armentorum sitis compescatur ? nam horum omnium magnus jam est homini usus . Res equidem est vel omnino impossibilis , vel quasi impossibilis . Præstat igitur vino potius destitui , quàm aquis : sed si utrumque adsit , sine dubio melius erit :

De vino autem , etsi quotidianus sit , & salutaris plerorumque non abutentium potus , ex professo in his non loquar , & vix de eo tanquam remedio aliquando quædam attingam . Neque verba faciam de admodum profectò utili cerevisia

vifum potu . De aquis verò fufitis pro re præfenti agere placet ; quoniam cum multa acceperim gravia fuiſſe in Hungaria exercitibus Auguſtiſſimi Romanorum Imperatoris Leopoldi I. in cauſarum enumeratibne illorum morborum non infimum locum tenere aquæ vitioſæ perhibentur .

Dum autem ego his aliquando vacarem , non ſemel putavi , fortè aquarum copia factum fuiſſe in Hungaria , ut laudabiles aquas non habuerint exercitus : qui ſi nullas primo intuitu vidiffent , fortè major ſedulitas hominum , quæ neceſſitatis in ingenio præditis ſolet eſſe filia , modum dediffet aquas bonas reperiendi ; non minus ac quamplurimis hiftoriis memoratum eſt , frequenter milites in defectu aquarum puras , atque ſalubres , terram effodiendo , invenire fuiſſe ſolitos .

At etiam in caſtris puteos fuiſſe effoſſos accepimus , qui tamen malas dederint aquas . An quia malè conſtructi fuerent ? Retulit enim mihi inter cæteros Illuſtriſſimus Franciſcus Maria Petronius vidiffè puteos in caſtris , qui dum notè conquireviſſent aquas , manè claras , & ſine ullo malæ qualitatis indicio aquas dederint . Accedente autem poſtea militum multitudine ad hauriendam aquam , conquaſſatis , & agitatæ nimiam lymphis , puteum dediffè aquas turbidas , & ſordidas . Quod dubio procul videtur contigiſſe propter aquarum paucitatem , & cœnum

In

in putei fundo ; sive , quod idem est , quoniam aquæ superficies suprema putei fundo erat nimis vicina ; sive , quod item idem est , quoniam aquæ parùm altæ erant in puteo , cujus fundum erat cœnosum ; & irrequieto , validoque motu aquarum cœnum quoque in fundo revolutum , & agitatum aquis commiscebatur . Et pluribus quidem formis aliquando uti ad exponendam animi mei sententiam , operæ pretium fortasse est : nam rudes , & ineruditi sunt erudiendi , qui faciliùs intelligunt id , quod sub variis dicendi formis exponitur : doctis autem scio sat superque esse paucissimis verbis rem indicare .

Constat igitur ex eo , quod supra dictum est , dari in Hungaria aquas salubres ; & iis iisdem in castris , in quibus malis aquis milites uti sunt , non repugnante loci natura posse haberi bonas .

Ratione autem superiùs exposita , nisi tellus circumposita puteo , & quæ ejusdem in fundo est , sit omnino salubris , qualis vel samia , vel lemnia fertur , cujuscunque putei aquæ agitæ nimis erunt insalubres , & graves , & fœtidæ , vel amaræ etiam ; quod pluries sum expertus tum Neapoli ; tum Romæ ; tum Venetiis & existimo sic accidere ubique locorum . Vidi enim non rarò puteos , e quibus hiemis tempore aquæ haurirentur optimæ , cum altitudo aquarum magna erat in puteo satis pleno : cæstis verò tempore , deficiente nimis aquarum copia ,

pta, five cum multo minor esset earundem in puteo minùs pleno altitudo, fuisse haustas pessimas. Item vidi puteos, qui aquas darent bonas, si illæ placidæ satis haurirentur; fœtidas autem, & cœnosas, & malè sapidas, si magno scyphi motu fuissent agitæ, & conturbatæ; & cum, quæ subsederat, fœculentia fuisset commota.

In puteis autem, qui non habent in fundo, & circum latera terram cœnosam, id minimè contingit. Hujusmodi sunt putei in aula serenissimi Ducis Venetiarum æneo ore elegantes, qui ex coctis lateribus constructi sunt; & cœnosam terram non habent in fundo, quod ex puro, mundo, & nobili constat lapide. Et equidem ab his puteis vidi æstate anni 1683. quæ fuit sicca nimis, quandoque ad cochlearis ferè quantitatem aquam haurire cives, nam cum multi haurirent, putei citò siccabantur; & aliquando non dabatur tempus, quo aquæ guttulæ stillantes e parietibus in justam quantitatem colligerentur ad scyphum implendum. At tamen illa pauca aquarum quantitas erat salubris, & pura; quoniam nihil a duro lapide scyphi motu deorsum poterat aquis commisceri, quo istæ redderentur impuræ, & lutulentæ. Secus verò in quibusdam aliis puteis, qui non fuissent tanta diligentia constructi, agitato cœno, & iis, quæ subsederant, unâ simul hæc commixta aquis hauriebantur: quæ proinde infalubres

lubres erant , & fœtidæ , & diversimodè amaræ pro varia ratione eorum , quæ subsederant ; vel etiam in nonnullis puteis aut rectè circummunitis pro ratione ejus , quod plus , minusve falsarum proximarum aquarum admitteretur.

Est præterea alia ratio , non multum tamen dissimilis priori , propter quam meliores aquæ hauriuntur e puteo , in quo illæ magis altæ sunt : videlicet in quo suprema aquæ superficies nimis distat ab opposita inferna superficie . Enimvero & illud in aquis etiam verissimum est (etsi sæpe numero non pateat sensibus) quod in aliis plerisque liquoribus dilucidò constat , & clarissimis confirmatur experimentis , non dari in corporibus particularum omnium exactam , omnimodamque similitudinem : aliæ sunt graviores , aliæ leviores ; aliæ in figuris , & in magnitudinibus diversæ ab aliis . Ac cum contigerit , liquores notabilem occupare in vase aliquo altitudinem , meliùs , atque faciliùs fit particularum istarum secretio quædam ; in unum convenientibus , quæ magis similes , & homogeneæ inter se sunt . Id sanè omnino manifestum est in olivarum oleo , cujus partes tenuiores , & puriores summa occupant vasis , inferiora petentibus , quæ minus puræ , & quæ minus tenues sunt . Omnium autem partium olei infimæ impurissima est , cui etiam pessima pars olei subsidens amurca subest . Similiter , inquam , in aquis accidere meo judicio verissimum est ; videlicet

par-

partium puriorum, & tenuiorum aquarum facilius, atque melius fieri separationes, in unum convenientibus similioribus, cum illæ notabilem occupant altitudinem loci; sive cum suprema earum superficies nimis distat ab infima.

Hinc etiam fit, quod in lacubus, inque paludibus meliores aquæ sint in ea parte superficiei, in qua lacus, & palus majorem habent profunditatem: quod ut plurimum contingit circa medium sive lacus, sive paludis. Sed respectivè ad aquas prope latera lacus, vel paludis, vel etiam prope ripas fluminum sunt & aliæ rationes, quibus aquæ sunt impuriore. Nam, ut non enumerem frequentiores occasiones commovendi terras, & impuritates omnes, quæ sunt prope ripas, agitandi, proxima tellus, quæ ferè semper magis, minùsve cœnosa est, excocta radiis solaribus, & alterata variis mutationibus ambientis aeris semper etiam aliquid vitii impertit aquis. Aquæ item juxta ripas ut plurimum parùm, aut nihil altæ minùs defendunt subjectam terram ab iis mutationibusque ab aere diversimodè agitato, & variis substantiis referto in terra sunt. His, inquam, nominibus aquæ prope ripas sive fluminum, sive lacuum, sive paludum sunt impuriore.

At illud ut plurimum falsum est, aquas lacustres, sive palustres nullum omnino habere motum, & proinde malas esse. Etenim præter motum quædam intestinum, de quo nihil hîc dicam, fe-

ferè semper aquæ paludum , & lacuum aliquem habent saltem occultum exitum ; & non quicumquam potest e palude , vel lacu egredi , nisi omnes aquæ ejusdem (saltem quæ emissario sive occulto, sive manifesto sunt altiores) successive moveantur . Quin & lacus , atque paludes ut plurimum novas , atque novas aquas recipiunt . Insuper in cisternis plerisque aquæ nihil vitii suscipiunt , etsi non videantur moveri .

Cum autem de puteis Venetiarum mentio semel facta fuerit , non abs re erit breviter recensere , ut aquæ perpurgatæ in illorum capacitatem descendant . Putei isti habent circum latera arenarum mundarum , & purarum non exiguam quantitatem : & totam istam regionem ab arenis occupatam spongiam putei Veneti appellant . Arenæ autem , & tota arenarum regio circum circa loricam , sive ab aquis falsis munimentum habet ex terra tenaci , quam cretæ tenuioris speciem possumus dicere ; & efficcata pulveris videtur aggregatio , & compactio quædam tenuissimi , ex qua veluti paries efformatur circa arenas, omnem intercludens aditum falsis aquis . Canales autem sic dispositi sunt, ut pluvia recipiatur inter arenas; vel cymbis e proximis fluminibus advectæ aquæ in regionem defluant arenarum . Ac postea aquæ istæ per cæcos meatus permeantes , & lateritios puteorum parietes pervadentes , pluribus hinc inde guttulis destillantibus , puræ , & limpida de-

decurrunt in puteorum cavitatem . Quo artificio multa aquarum vitia emendantur , quorum non minimum est malus tum odor , tum sapor picis . Siquidem pluries observavi Venetiis , hujusmodi aquas minoribus navigiis pice delibutis advectas trium , vel quatuor horarum spatio vim acquirere , qua tum nares , tum gustatum ingrato picis odore , & sapore feriant : cum postea istæ eædem numero aquæ per arenas , ut dixi , percolatæ nihil omnino picis referant . Quo solo argumento de aliis aquarum vitiis facta illatione credendum est , multum aquas emendari , dum per arenas transeunt .

Similis constructus Romæ puteus est in ampla , & magnifica domo Eminentissimi , & Reverendissimi Domini Cardinalis Sacchetti , si bene memini me audivisse a te , vel a fratre tuo amœnissimo ---- Illustrissime , & Excellentissime Domine Marcelle Sacchetti : habet enim circa concamerationem quandam saxis , sive potiùs lapillis plenam ; quibus , cum libet , Tyberinæ aquæ superinfunduntur : hæc verò per lapillos meantes multas impuritutes deponunt , & in putei postea amplitudinem penetrant .

Simili artificio plerunque ucitur natura in aquis perpurgandis . Exempli gratia paullò infra collem Floridum in Marca Anconitana adest lacus ex pluviali , & ex solutis nivibus illius montis . Est quidem piscosus ; aquas tamen habet maximè prope ripas graves , & insalubres .

E

Sed

Sed descendantibus nobis versùs oppidũ *Serravalle*, inveniuntur fontes aquarum purissimarum; & sunt eadem illæ lacus, vel pluviarum, & solutarum nivium aquæ, quæ per viscera montis transeuntes purgantur. Item Monachii, ubi Populi Serenissimi Ducis Maximiliani virtute in ferreo seculo ætatem experiuntur auream, sunt complures putei, in quibus aquæ magis, minùsque salutares; sed omnes meo iudicio ex minùs salubri Iseris aqua saxosam tellurem permeante replentur. Quin & hic Viennæ sunt plures putei aquis repleti vel à Vienna fluvio (æstate vix quidem rivulo), vel ex proximo Danubio per occultas vias diductis. At istarum aquarum Viennensium aliæ meliores, aliæ pejores, & minùs salutares sunt pro varia ratione putei pejus, vel meliùs fabricati; & pro ratione varia telluris huic, vel illi puteo circumpositæ. Nam sæpe sæpius in non magna distantia terra differt a terra; & hac ipsa ratione aqua differt ab aqua. Hic etiam fossæ in humiliori situ urbis, ut prope *Rotbenzbor*, & prope *Stubenzbor* impuras nimis habent aquas muscoso virore infectas; cum non nimis longè remoti adsint intra mœnia ex illa parte fossarum putei aquas habentes omnino salutares; ac mihi minimè dubitandum videtur, non aquas istas invicem per subterraneas vias communicare. At si omnium istorum puteorum multitudine trahentium aquas aquæ nimis agitentur, & conquassentur, turbabuntur

tur sine dubio , & erunt insalubres .

Romæ item aqua felix impura , & limosa est . Ac licet in itinere adsint castella ad perpurgandam illam , nonnunquam tamen , maxime si pluvie fuerint , turbida pervenit in urbem . Magna vis hujus aquæ diducitur in Quirinalem Montem . Non ea tamen utuntur , nisi ad irrigandos hortos , in quibus grata etiam oculis spectacula exhibent ludentes aquæ .

Sed quam originem asseremus habere aquam in exiguo , perenni tamen fonte , qui est *vel cortiletto de' Capuccini Vecchi* , Illustrissime , & Reverendissime Domine Colendissime Andreas de Aquino Episcopo Tricaricensis , istarum , similiumque rerum curiosissime ? Si tibi videatur , ego dicerem , hujus fontis aquam rivulum esse ex percolatis in Quirinali impuris aquis . Hujusmodi autem fonte omnes sine discrimine , & sine incommodo utuntur .

Aquæ item , quæ Romæ etiam habentur omnium saluberrimæ in domo Illustrissimi Marchionis de Grillo , sunt aquæ castelli , quod in Quirinali habet felix aqua ; vel potius sunt aquæ illarum lacunarum , quas ex disruptis canalibus fluentes aquæ efficiunt in terra crenosa prope murum in Quirinali hortorum Columnensium ; item sunt aquæ aliorum occultorum stagnorum . Et hujusmodi etiam naturæ est aqua in domo Sancti Dominici , & Xisti , quam ego inhabitabam . Suntque in tota illa

vicinia plures similes putei optimarum aquarum ; ex perpurgatis scilicet in collis visceribus impuris aquis ex felici in Quirinalem diductis .

Et pluries alibi observavi, paullo infra impurum stagnum defluere rivulum puriorum aquarum ; & erant aquæ illius ejusdem stagni , quæ per cæcos ductus meantes , & impuritates deponentes , postea terram iterum evadentes rivulum illum constituerent . Quandoque stagnum aquas habebat impuras ex dissoluto sapone (feminæ enim sordes pannorum abluerant in stagno) cum rivus inferior aquas haberet puras .

Non ego nunc nimium morabor lectorem edifferens, pinguibus substantiis sales plerosque veluti mutare naturam ; ut in sapone manifestum est ; & aquam saliam, in qua oleum abluatur, minus saliam fieri ; oleum autem crassescere, & ad saponis naturam accedere . Neque nunc referam , quæ traduntur inventa fuisse in Anglia pro dulcibus aquis ex marina salsa ad nautarum usum habendis : nam res non adhuc publici juris est , & nos non sumus in summo mari , ut non nisi salias habeamus . Atque ego libenter omitto , quæ non videntur posse habere facilem usum in Hungariæ castris ; quin imo frequenter rationes, & speculationes plerasque omitto , iis tantum contentus , quæ facile in praxim deduci possunt,

Ex

Ex quibus manifestum est, perquam nimum posse in his industriam, & diligentiam hominum; adeo ut frequenter valeamus conspicerere in eodem agro, & in eadem vicinia ex adhibita tantum, vel ex non adhibita diligentia hominis alium habere puteum purissimarum aquarum, alium verò impurissimarum; alium habere aquas salubres, alium omnino insalubres.

Illorum autem hominum tum in his, tum in aliis quibuscunque major est industria, atque diligentia, qui melius rerum naturam tum norunt imitari, tum etiam opere imitantur.

Quibus sic expositis, si detur mihi fundus, nemus, rus, vel quid simile prope Danubium, vel alium fluvium, vel prope paludes aliquas, animus mihi est, ex impuris aquis fontes mihi parare aquarum puriorum. Item si detur mihi fundus cum puteo, cujus aquæ sint cœnosæ, & insalubres, animus mihi est, ex his aquis puteum mihi facere aquarum salubriorum.

Sit ubicunque in Danubio cymba AB, factis firma, & nullas habens aquis rimas pervias: solent eas Germani concinnè nimis ex tabulis bonæ qualitatis, & sine pice fabricare, quæ ne guttam quidem aquæ admittant. Atque eadem dividatur secundum longitudinem tabularum interpositione in plures partes, quas castella placet appellare; quoniam eundem, vel similem præstabunt usum, quem in aquæ ductibus castella præstant. Ut sunt partes CBE,

CK, FM, LO, NP, ST, & TAU.

Tabulata, five transversa septa ista duplicis debent esse generis. Alterum, quod profusus non sinat aquas, cum illæ aderunt in castellis, versùs puppim defluere, nisi per fistulam, vel fistulas G superiori in parte hujus septi transversi statuendas. Cujus generis est septum transversum CDE undique præcludens vias in castellum CBE, nisi per fistulam, five fistulas G. Alterum genus septi transversi hujusmodi debet esse constitutionis, ut undique prohibeat aquas versùs puppim, nisi per rimam satis patentem, & oblongam, quæ in fundi latitudine patet: videlicet tabulatum istud non debet pertingere profusus usque ad fundum cymbæ. Hujus generis est tabulatum, five septum FHIK undique prohibens, ne aqua deferatur e prora in castellum CK, nisi per rimam oblongam HI.

Atque septa hujusmodi alternatim debent esse constituta. Primum debet esse I. generis CDE juxta puppim. Secundum debet esse II. generis FHIK. Tertium LM debet esse omnino I. generis habens similem fistulam G. Quartum NO debet esse II. generis simile profusus secundo FHIK, similemque rimulam satis patentem habens in fundo HI. Sic omnia impari numero notata debent esse omnino similia primo; & omnia pari numero notata debent esse similia secundo; ita tamen ut proræ propinquius sit

ex

ex imparibus primo similibus ; ut est hic septimum fistulam , five fistulas habens G.

In prora insuper debet aptari ferrea lamina XY foraminosa . Et per foramina ista aquæ Danubii admittendæ erunt in octavum castellum ATV.

Omnia autem castella supradicta præter extrema bina CBE , & ATV , alterum in puppi , alterum in prora , replenda sunt lapillis , & arenis mundis , purgatisque a sordibus.

Item lamina ferrea cum suis foraminibus , & fistulæ omnes debent habere situm aliquantò humiliorem horizonte , quem designatum concipio a superficie aquarum illius loci Danubii : videlicet debent constitui paultò infra superficiem aquarum Danubii.

His sic constitutis , dico , nos ex fistulis G. G. in primo castello CBE juxta puppim habere binos fontes intra cymbam AB.

II. Dico , impossibile esse , aquas istas non esse multò puriores , & multò perfectiores , quàm sint aquæ Danubii.

Quæ omnia breviter probantur.

Danubii aquæ ex constructione non admittuntur , nisi per foramina , quæ sunt in lamina ferrea prora in octavo castello infra superficiem aquarum Danubii constituta . Atque ideo omnia supernatantia corpora , & omnia corpuscula majora , & improporcionata foraminibus laminæ omnino remanebunt exclusa . Aquæ

Igitur in prors puriores erunt , quàm sint aquæ
 Danubii . At aquæ istæ minus agitatae in octa-
 vo castello , quàm priùs essent extra cymbam
 in Danubio , aliquid reliquarum impuritatum
 deponent in fundum hujus octavi castelli , &
 purior pars assurgens , perque fistulam G septi-
 mi tabulati , quæ etiam est infra libellam aqua-
 rum Danubii , descendet in septimum castel-
 lum ST , cujus fundum dum petunt aquæ per
 saxa , & per arenas transeuntes , multum etiam
 deponent reliquarum impuritatum . Inde aquæ
 pervadentes rimam , quæ in fundo est sexti
 septi transversa , per saxa , & per arenas ascen-
 dent item puriores , & replebunt capacitatem
 sexti castelli QR ; pervenientesque ad fistulam
 G quinti septi transversa , quæ etiam est infra
 libellam aquarum Danubii , descendunt , & re-
 plebunt cavitatem PN quinti castelli , cujus
 aquæ omnium præcedentium aquarum erunt
 purissimæ . Iterum inquam , cum semper motus
 istarum aquarum placidè fiat per saxa , & per
 arenas , aquæ semper deponent impuritates ; &
 puriores ascendent per rimam HI in fundo
 quarti tabulati NOIH , repleturæ quartum ca-
 stellum . Item & puriores descendunt per fistu-
 lam G tertii tabulati , repleturæ tertium ca-
 stellum . Et adhuc puriores pervadentes rimam
 HI secundi tabulati FKIH ascendent ; perque
 fistulas G , & G in primo tabulato CE dabunt
 fontes in primo castello CBE purissimarum
 aqua-

aquarum . Quod erat faciendum .

Res mihi videtur adeo certa , & adeo clara , ut injuria existimem me afficere lectorem , si pluribus explicem . Verùm enimvero facilitas ipsa contemptum usque eò facit apud nonnullos , qui vani , stultique sunt , ut ea tantùm magnificiant , extollantque , quæ minimè intelliguntur , & quæ sæpe numero minimè intelligi possunt ; ea verò stultissimè spernant , quæ facilitatem , & evidentiam habent . Sunt tamen & alii coquis , & mimis , & histrionibus , & assentatoribus , superstitionisque hominibus usque adeo obsessi , ut nihil boni ad eorum oculos pervenire , nihil recti ad eorum aures penetrare possit . Sed etiam sunt non rarò iniqui homines , quos in nulla possis ponere secta piorum , qui fingunt contemnere bonas doctrinas , ut honestè magis possint malefacere doctoribus . Quos omnes studiosè vitandos censeo , nunquam boni quicquam mihi ab eis sperandum ducens .

Sunt autem quædam notanda , quæ nonnihil videntur conferre posse in aquarum emendatione ; & quæ machinæ superius expositæ utilitatem , & commoditatem meliùs declarent .

I. Lapilli quò minutiores , eò meliores ; & arenæ quò crassiores , eò meliores sunt . Sed in his non magna est utendum scrupulositate , dummodo lapilli , & arenæ mundi , purique sint ab omni sordè , & ab omni ceno .

II. pro-

II. Prope fistulas , & circa fistulas lapilli potiùs sunt collocandi , quàm arenæ.

III. Expediit fistulas disponere diagonaliters nam longioribus itineribus aquæ pervenient ad primum castellum , e quo miles aquam sibi accipit.

IV. Quo cymba erit capacior , & tabulata erunt plura , eò meliùs perficietur opus expurgationis aquarum.

I. Circa utilitatem verò , & commoditatem hujus machinæ primò notandum est , quòd si nullus sibi accipiet aquam e fontibus G primi castelli (ut nocte accidit) aquis purioribus replebitur castellum CBE usque ad libellam aquarum Danubii . Et tunc conquiescent aquæ omnes in omnibus castellis , ac meliùs deponent , siquid deponendum est . Siquis verò accedat , & aquæ scyphum sibi accipiat , movebuntur aquæ in omnibus castellis , fluentque per vias datas , donec illa quantitas aquæ detracta reponatur in primum castellum , e quo detracta fuit ; & tunc iterum quiescent omnes aquæ in cymba . Quæ tamen intelligenda sunt , non mutata altitudine aquarum Danubii , si cymba non natet in Danubio : enimvero paràm alterata ejus constructione , poterit cymba natare in Danubio .

II. Siquis verò nolit primum castellum repleti aquis , sufficit claudere fistulas primi septi transversæ : & tunc etiam quiescent aquæ omnes

omnes

mnes in aliis castellis , depositionesque melius celebrabuntur.

III. Bina castella quæque inter binas proximas fistulas posita facile expurgari , & munda-ri possunt ; & siquid desit in ipsis, restitui , corrigi , & emendari poterit , nihil movendo in aliis castellis , videlicet si binæ illæ proximæ fistulæ in tabulatis primi generis claudantur , & postea statutum opus perficiatur.

IV. Machina tum facile nimis fabricari potest , tum etiam aptari potest ubique locorum ad ripas Danubii , vel alterius fluminis ; tum etiam levata cymba parte oneris saxorum , & arenarum, & aquarum claudendo priùs foramina laminæ XY ex una statione poterit transferri in aliam quamcunque stationem . Sed & cymba potest fabricari , ut natet in flumine , & oporteat levare illam parte ulla oneris . Et foramina fieri possunt , quæ ducant in unum amplum foramen , quo occluso, omnis cesset influxus aquarum .

V. Hoc eodem artificio purgari possunt aquæ lacustres , & palustres : constituta scilicet cymba jam descripta ad latus aliquod sive lacus, sive paludis.

VI. Quin ubicunque effossa terra ad unam unam , vel alteram, aquæ reperiuntur si non bonæ , saltem non pessimæ , & inemendabiles, hoc artificio aquas bonas , & laudabiles habere poterimus . Constat enim ex ipsa constructione
aquas

aquas bonas itinere per castella cymbæ reddi optimas ; quæ minus bonæ sunt, reddi bonas ; & quæ malæ sunt, castellorum in cymba descripta beneficio multa vitia deponere , reddique minus malas . Quod præstandum suscepi .

Nunc aliquid tecum etiam agendum habeo Illustrissime , & Excellentissime Comes Æneas Caprara , Magne campi Generalis *Mareschalle*, non quia Romæ tuos cognoverim Illustrissimum , & Reverendissimum Alexandrum Caprara , quo rectore ego primum cathedram obtinui ; & juniorem comitem Nicolaum Caprara, cujus prudentia, & strenuitate, cæterisque virtutibus tum animi , tum corporis ex eodem illum esse genere, ex quo tu es , vir prudentissimæ, facile dignoscemus. Juvenem, ut pluries mihi domi Illustrissimi Marchionis Philippi Nerli (quod multi nobiles tum viri, tum matronæ, in-nuptæque puellæ Romanæ sæpe sæpius conveniebant , & frequentes erant) observare licuit, omnibus carum, atque dilectum . Cui illud fortuna adjecit , quod matronam , quam Charites virtutibus , gratiisque omnibus exornarunt, Illustrissimam Marchionissam *de Cavalieri* dum effrenatis equis , nullo rhedario , præcipiti & jam jam ruituro curru juxta Tyberis aquas vereretur , servandi occasionem obtulerit . Non, inquam , de his , similibusque agendum tecum nunc mihi est ; etsi neque hoc esset indecens . Nam cum strenuissimos erudiam milites , ut præ-

Præserventur a morbis in castris , brevibus digressionibus , & varietate scripturæ sunt illi aliquo modo ad legendum alliciendi , qui etiam dum vident laudari præclara gesta virorum, virtutesque animi ; & corporis Illustrissimarum mulierum , invitantur ad gloriam ; & acrius ad præclara facinora , & ad patriam defendendam incitari consuevere. Verùm cum non minùs pistoribus , atque Poetis , quibus

Quidlibet audendi , & fingendi est æqua potestas ,

mihì quoque dum ea , quæ sub Budæ mœnibus altis acciderunt , considero , facultas facta sit puteum ibi a te constructum examinandi , habeo , quod moneam ; quòd si meo consilio uti potuisses, meliores sanè aquas habuisses . Atque hac eadem de re monendi sunt Illustrissimus, & Excellentissimus Comes Ernestus a Starenberg Generalis Magni Campi *Mareschallus* & Serenissimus Ludovicus Princeps Baadensis Generalis magister equitum , alique ; qui , cum non semper commodum , neque semper tutum sit aquas ex Danubio accipere, alios puteos sub iisdem mœnibus sibi construi curarunt.

Attendite quæso ad ea , quæ dicam ; & postea dijudicate , an rem sim affecutus.

Primum mente concipio puteum AB , in quo scyphi C , & D fûniculo illigati , quibus E manus militis aquas hauriat , esse unum ex puteis vestris , quorum aquæ non quidem fuerunt

runt optimæ , ut omnes confirmant ; sed neque fuerunt pessimæ . Dico , quod levi , & facillima industria habuissetis aquas multò puriores , & salubriores , quàm habueritis .

Sit dolium , five turris lignea FG , in qua diaphragma HILM dividat turris capacitatem , sed non pertingat usque ad fundum NG : videlicet cum omnes rimæ septi transversi sint exactè clausæ , in fundo sit aliquod spatium patens , quo communicent ad invicem binæ regiones turris . Ambæ regiones arenis , & lapillis repleantur ; sed in alterutrius suprema parte fistula adaptetur OP , & regio ista turris rectè custodienda est : videlicet circuli portio HKI tabulis optimè cooperiatur , nequid impuri in hanc regionem decadat .

Si miles projiciat aquas scyphorum D , & C in regionem NHI turris , per spatium patens in fundo pervadentes lapillos , & arenas pervenient aquæ istæ ad fistulam OP .

Dico , quodd fistula OP dabit nobis fontem aquarum puriorum , & salubriorum , quàm sint aquæ putei AB .

Enimvero impossibile est , quin aquæ descendentes ad fundum turris ex regione NHI non percolentur in arenis , lapillisque . Item impossibile est , quin eadem aquæ , dum ascendunt per CHI ad fistulam OP , non deponant corpora graviora , & minùs permeabilia per arenas , & per lapillos . Igitur aquæ fontis P erunt puriores ,

res, & sinceriores, quàm sint aquæ putei AB.
 Quod faciendum erat.

Quòd si aquæ fontis P defluant in secundam turrin omnino similem priori, similiterque lapillis, & arenis plenam, sed in situ aliquantulum humiliori (nisi fortè tubo retorto utamur delineato in quarta figura) habebimus ex fistula Q secundæ turris puriores aquas, quàm sint aquæ fistulæ P. Quod demonstratur, sicuti factum est de aquis fistulæ P respectivè ad aquas putei AB.

Sic si tertia, quarta, quintave, aut plures turres similiter disponantur, tandem in ultima turri B (in qua nullum diaphragma est, quinve non replebimus arenis, lapillisque, sed tantùm efficiemus, nequid impuri decidat in eam) aquas habebimus omnium præcedentium purissimas e fistula R in penultima turri constituta profilientes. Nam ultima turris nullum alium habet usum, nisi conservandi aquas jam purgatas in præcedentibus turribus.

Qua ratione purgari etiam possent aquæ cujuscunque turbidi fluvii, vel etiam lacuum, & paludum: videlicet aptando turres prope fluvium, vel prope lacum.

Cum autem non sit necessum perpetuò, & sine ulla interruptione aquas infundere e puteo, vel fluvio, vel lacu in primam turrin, mora in omnibus turribus cessante motu meliùs fit depositio impuritatum; & postea novis infusis
 quis

quis saltem prima hora adhuc puriores habebimus aquas e fistula penultimæ turris scaturientes .

His mihi videor liberasse fidem , & rem plenè absolvisse ; rationemque tradidisse, qua in Hungariæ , aliorumque locorum castris haberi possint aquæ puriores.

Neque opus est hîc repetere puteum ampliorum , profundiorumque , in quo scilicet major sit aquarum altitudo , meliores habere aquas ; & consequenter quæ faciliùs emendentur , ut neque illud , quod dictum est de fistulis castellorum in cymba , circa fistulas turrium quoque debere statui lapillos potiùs , quàm arenas ; vel posse nos relinquere illud spatium arenis , & lapillis vacuum : ut neque addendum est , quòd non sit necesse dividere capacitatem turrium in regiones æquales ; sed si in regiones non æquales dividitur capacitas , mihi placet in regione, quæ dimidio capacitatis totius minor est, fistulam aptare . Hæc enim omnia , & alia similia vel patent , vel ex predictis deducuntur , vel minoris momenti sunt .

Verùm dicet aliquis, quòd cum hæc fieri debeant æstate, aquæ ultimæ turris erunt calidæ, vel certò minùs frigidæ, quàm sint aquæ putei . Miles autem frigidis libentius utitur . Neque satis sit respondere, posse militem accipere aquas jam puras , ut supra dictum est , & illas refrigerare in puteo , vel in aquis putei frigidioribus,

bus , ut fieri solet : nam hoc laboriosum nimis , & negotii plenum opus est ; cum miles velit aquas promptas , & frigidas , quas possit bibere , nihil exspectando , ut priùs refrigerentur .

Atque huic equidem , qui frigidam petit , aliquo pacto satisfaciendum censeo ; quod fiet hac ratione .

Sit puteus oblongus ; vel sint bini putei proximi A , & B , ut in tertia figura , brevi via CD inter se communicantes ; vel sit puteus fundi amplioris , in quo statui possint quatuor , vel quinque turres ligneæ . Ego verò in sequentibus loquar de duplici puteo A , & B inter se brevi via communicantibus : atque unusquisque suo ingenio his iisdem , similibusque in aliis casibus pro situs , occasionumque ratione varia diversimodè uti poterit .

In via CD statuenda sunt dolia , sive ligneæ turres tres , quatuorve , vel quotcunque similes iis , quæ descriptæ sunt in secunda figura ; quæve similia habeant septa transversa . Similes , inquam , nisi quòd prima turris paulò infra supremam superficiem aquarum putei debet habere laminam foraminosam similem illi , quam adaptavimus in proa cymbæ ad ripas Danubii ; & simili profectò ratione adaptatam , ut occlusis omnibus rimis tantùm per foramina laminæ aqua putei A admittatur in primam turrim . Foramina autem debent esse multa quidem , sed exigua nimis , ut vix aliquid præter aquas ad-

F

mit-

mittatur . Prima autem turris communicare debet cum secunda per fistulam FK , ita ut nullæ aquæ admittantur in secundam turrim, nisi quæ veniunt per fistulam FK. Vel prima turris communicare debet cum secunda per tubum retortum, ut in quarta , & meliùs in quinta figura , in qua beneficio tubi retorti XYZ aquæ e turri X transire possunt in turrim Z; & dubio procul transibunt , donec postea in ambabus turribus aquæ eandem habeant altitudinem. Secunda turris communicare debet cum tertia , ut nullæ aquæ quâcunque admittantur in tertiam, nisi quæ descendunt per fistulam MN , vel per tubum retortum similem tubo retorto quintæ figuræ . Sic de aliis quibuscunque intermediis turribus dicendum esset , donec perveniatur ad ultimam turrim E, quæ non accipiet aquas ullas, nisi quæ per fistulam , qua cum penultima turri communicat , diducuntur ; vel quæ per tubum retortum feruntur similem tubo quintæ figuræ .

Omnes turre habebunt septum transversum præter ultimam E , in qua septum non haberet usum ,

Omnes replendæ erunt arena , & lapillis, excepta ultima E.

Omnes cooperiri poterunt tabulis , excepta ultima E , cui superstat os Q putei B cum scyphis S , & R ad hauriendam aquam.

Omitto autem dicere , omnes ligneas turre
ita

ita collocandas esse intra aquas puteorum , ut pars quædam exstet . Præcipuè pars quædam ultimæ turris E debet exstare , ne fortè aquæ circumpositæ influant in capacitatem hujus turris , quæ supernè patere debet ad hauriendam aquam . Reliquæ verò cum possint undique optimè & exactè claudi, nequid aquarum, nisi per foraminula in prima turri, vel per fistulas in reliquis (si fistulis, non tubis retortis uti velimus) possent illæ omnino mergi aquis . Sed facilius est ita eas disponere, ut pars exstet . Exstante enim parte turrium , siquod fuerit in aliqua, vel pluribus ipsarum vitium , meliùs , atque faciliùs emendabitur .

Quibus quidem manifestum est, aquas primæ turris puriores fore aquis putei A ; aquas verò secundæ turris puriores fore aquis primæ turris ; & tertię turris aquas puriores fore aquis secundæ turris ; & sic de reliquis dici oportere, si adsint . Ac consequenter aquæ ultimæ turris E puriores erunt omnibus præcedentibus aquis .

Manifestum item est , omnes istas aquas fore æquè frigidas , ac sint aquæ putei A . Quod erat faciendum .

Cæterùm illud omnino in his contingit , quod in prima figura , cum de cymba ad ripas fluminis loquebamur , contingere dictum est : videlicet quod aquæ ad eandem altitudinem se se collocabunt tum in puteis, tum in turribus ; & postea cum omnes habebunt eandem altitu-

dinem, quiescent, & melius deponent, siquid habent impuritatum. Sed si ex puteo B, hoc est ex turri ultima E aquæ auferantur magis, minusve in quacunque quantitate, statim movebuntur placido motu omnes aquæ in turribus, donec illa quantitas aquæ, quæ sublata fuit, restituitur in turrim E, & iterum habeant aquæ in omnibus turribus eandem altitudinem. Quorum demonstratio est sanè facillima.

Ne autem alicui negotium facefferet illud aptare fistulas, etsi illæ mihi videantur non relicta rimula facillimè posse accommodari, innuere volui, eadem omnino nos consequi posse fistularum loco tubis retortis similibus illi, qui descriptus est in quarta figura, vel saltem aliis, qui tamen similes præstent effectus. Quo id nos efficere possumus, quod fistulis factum est in cymba primæ figuræ; videlicet ut aquæ ab uno castello transeant in aliud, ut supra expositum fuit. Item tubis retortis uti possemus in secunda figura ad faciendum, ut ab una turri aquæ transeant in aliam; & tunc non esset necessarium turres in humiliori, atque humiliori situ constituere. Sed placuit fistulis uti, ut delectarentur militum oculi fontis specie: nec non humiliori situ ultimæ turris sextæ in secunda figura frequenter datur, ut illa commodè possit in terra sui maxima parte sepeliri, vel terra circumambiri: qua diligentia aquæ hujus turris frigidiores conservantur.

In

In his autem omnibus naturam nos imitati sumus, simili omnino ratione plerunque aquas emendantem; videlicet dum aquæ per occultas, angustasque vias subterraneas pluries descendunt, ascenduntque, impuritates multas deponunt, ac puræ, & salubriores tandem e fontibus scaturiunt.

Imitati sumus etiam illorum artem, qui puteos Venetiis in aula Serenissimi Ducis, vel Romæ in domo Dominorum *Sacchetti* construxerunt.

Imitati item sumus pharmacopæorum diligentiam, qui præcipitationibus, & variis filtrationum generibus utuntur ad liquores plerosque perpurgandos, vel puriores reddendos. Et notandum est, quòd postquam aliquis fuerit manica Hippocratis, charta emporetica, lyciniis, similibusque usus in filtrationibus, tunc inquam, cum pleræque partes ex iis, quibus liquor erat impurus, adhærentes meatibus filtrationum, nonnullos eorum occluserunt, vel angustiores reddiderunt, tardiùs quidem destillare guttas, sed esse puriores, & limpidiores. Quæ consideratio aliquid etiam prodesse potest in nonnullis casibus.

Possent alia addere de vintis perlatis, *vini colati* dicunt Romæ, audivique in Veneta ditio-
ne appellari *vini a sacchetto*, quæ citò videntur maturitatem quandam acquirere, & citò sat pura fiunt; ut mustum a paucis diebus expres-

sum hac ratione perpurgatum possit tutò bibi, & alicubi bibatur. Quæ tamen vina non multum habent spiritus. Sed non est æquum, tractatum istum crescere in magnum volumen; & jam satis equidem ad militis usum de vitis aquarum emendandis dixisse videor.

C A P U T VII.

De facili præparatione plerarumque aquarum.

A Quæ autem, etsi plerunque optimæ sint; attamen largiùs potatæ nocere solent: sicuti sunt cuncta, quibus utimur; etiam ptissana hordeacea, ut Galeni utar exemplo, qui ptissanæ non opportuno usu hominem vidit mortuum.

Eædem insuper aquæ, quæ uno in loco proficiunt, vel non nocent; in alio loco vel nocent, vel non sunt utiles: non mutata, inquam, aquarum natura, quæ etiam aliquando, dum aquæ e loco in locum transferuntur, mutari potest.

Illud autem contingit, quoniam cætera omnia, quibus utimur, non sunt ubique eadem; ac proinde cum aquæ non addantur similiter corporibus, non erunt earundem similes effectus. Quod universaliter de omnibus causis, quæ atq; similiter applicantur, Plato docuit in Theeteto; & naturæ lumine manifestum est.

Ac

Ac de his quidem Romæ ego sum semper similiter locutus, ac nunc scribo. Erant enim amici, qui, dum nimis laudarent aquas, quibus largiter Neapolitani utuntur, aquarum vitio tribuebant ægritudines, quibus ipsi Romæ affligebantur. Ego autem contra assereram, adesse etiam Romæ aquas perfectissimas, quæ tamen tam largiter, tam populariter, atq; communiter potatæ Romæ, ac Neapoli sit aquarum *dello Formale*, ægritudines facerent. Quod si aquæ Romanæ bonæ aequalitatis (sunt enim ibi multæ) adveherentur Neapolim, possent iis uti Neapolitani æquè feliciter, ac propriis aquis utuntur. Et contra Neapolitanæ aquæ advectæ Romam, largiterque usurpatæ, ac Neapoli sit, æquè nocerent, ac Romanæ Romæ nocent. Enimvero Neapoli aer magis æthereus est, cum Romæ sit crassus, multum aquæ habens, & vaporosus nimis. Quod manifestum est, tum quoniam si e Tusculano urbem aspiciamus, sæpe semper quocunque anni tempore, nisi fortè flent boreales venti, veluti per nebulas, & nebulis suffusam Romam videbimus; tum etiam quod Romæ tegmina domorum facile herbas nutriant, facile tegminibus herbæ nascantur, & facile supra tegmina herbæ, & præcipuè sempervivii vermicularis plantæ crescant. Quin etiam tegmina, quæ utrobique ex terra cocta constant, brevi Romæ maculas habent muscosas, & virides: quæ quidem tam facile, & tanta frequentia non obser-

vantur Neapoli . Item citò nimis Romæ in ple-
risque cellis vinariis ligna lentorem quendam, &
pilofam, five, ut dicunt, arborefcntem *Maffam*
quandam contrahunt; & paleæ, quibus vestes,
five loricæ fiunt vitreis vasis, pro tutiùs con-
dendis vinis, facilè corrumpuntur. Atque ex his
iisdem cauffis, quibus hæc contingunt Romæ,
factum puto, ut largior aquarum potus fit ma-
gis noxius Romæ, vel fi placet aliter dicere, fit
mintiùs proficiùs Romæ, quàm Neapoli.

Nunquam autem mihi placuit nonnullorum
diligentia, qui aquas decoquunt, ut mala aver-
tantur, quæ fiunt ab aqua. Qua ratione fre-
quentiffimè aquas bonas faciunt malas. Qui in-
terrogati, graviorene, an leviores aquæ fiint
meliores? respondebunt, quòd cæteris paribus
meliores fiint, quæ leviores fiint. At aquarum
ebullientium certo certitiùs graviora remanent
nobis in vase, quodque ascendit in fumos, le-
vius est. Cujus rei pluries periculum feci (etsi
ratio fit manifesta) occasione, quòd aliquando
placuit Illuſtriffimo Marchioni Philippo Nerlio
aquas communes vitreo alembico deſtillare. Ex
ſpecifica autem majori aquarum gravitate fit,
quòd fi non coctæ impuritates aliquas depo-
ſuiſſent; poſtmodum coctæ vel minime illas de-
ponant, vel longiori tempore. Nam poſt co-
ctiõnem vel nulla, vel fanè minor eſt differen-
tia ſpecificarum gravitatum eorum, quæ depo-
nenda fuiſſent, & eorum, ex quibus deſoſitio
fa-

facienda est. Insuper vina, quæ ego cognovi, leviora sunt aquis; ut hoc etiam nomine aquæ aliis aquis specie graviores magis remotæ sint a vini natura.

Scio, nonnullos adducere posse præstantiam nonnullarum decoctionum, quæ mirificè profint plerisque ægrotantibus. Verùm non ego loquor de iis, quæ sub medicamento ratione propinantur: nam sic etiam hydrargyrum quandoque commodè datur ægrotantibus. Non loquor de iis potionibus, in quibus vires potiùs nonnullorum medicamentorum additorum considerandæ sunt, quàm aquæ vires. Neque loquor de quibusdam aquis decoctis quidem unâ simul cum aliis, sed antequam usurpentur, fermentatis satis. Nam postquam per fermentationem aquæ istæ nonnihil deposuerint, leviores fiunt, & spiritum concipiunt: ego enim existimo, non adesse spiritum vini in musto, sed fermentatione mustum vini spiritum concipere; quod non est hujus loci pluribus explicare. Quamobrem postea liquores isti, qui prævia fermentatione salutare fiunt, assimilantur vel vino, vel cerevisiæ, vel similibus potionibus, quæ ante fermentationem non sunt utiles. Loquor autem de aquis brevi parabilibus, & nulla indigentibus fermentatione, quæ in usu quotidiano esse possint divitibus, & pauperibus. Cumque, præter laborem in decoquendo, ferè semper coctæ, ut dictum est, pejores sint crudis;

dis ; ratio , norma que aliqua excogitanda , atque tradenda est , qua , cum minùs convenit simplicis aquæ , etsi optimæ potus , miles portionem sibi facilè comparet vel salutarem , vel minùs noxiam . Atque , priusquam hoc efficiam , advertendum est , quòd coctas dixerim pejores esse crudis , nequaquam propterea intelligens , quòd actu calidissimarum aquarum , & immediate postquam ferventes ab igne remotæ sunt , non sit plerunque utilissimus usus . Nam si tantùm aquæ sint calefaciendæ nimis , atque calidæ nimis multifariam usurpandæ ; utique scio , quòd ultrò concedendum sit , sæpe sæpius has aquas nimis calidas potatas vel non nocere , vel sæpe sæpius minùs nocere , quàm non excalactæ noceant : ut fusè innuisse mihi videor , cum de præstantia aquæ ferventis supra locutus sum . Et multum quidem interest , calida nimis sumaturne eadem aqua , tepidane , an frigidiuscula , an frigida nimis .

Aqua igitur , cujus usus familiaris sit militi , debet esse simplex ; & dummodo pura sit , & simplex , ac regio , vitæque hominis ferat aquæ potum , nulla hominum industria debet præparari .

• Sed si regio , & cœli constitutio aud commode ferant largiores aquæ potus , existimo , quòd minor quantitas non noceat . Nam mihi persuasum est , modò aquæ bonæ sint , ut plurimum eas regiones , & eas cœli constitutiones minùs

minùs commodè ferre largiores aquæ potus , in quibus aer multum aquæ permixtum habeat; ut proinde corpora vel ab aere accipiant , quod ipsis necessarium est aquositatis , vel minus in ipsis respectivè ad aliam regionem , & ad aliam cœli constitutionem absumatur aquositatis: unde si minus in hujusmodi aere homines aquarum accipiant, videantur debere meliùs habere. Fortè aptè confirmantur hæc observatione vulgari , quòd flantibus ventis aquosis minùs sitiant homines ; ære scilicet vel communicante aquositatem corporibus , vel minùs resolvente aquositates corporum . E contra verò flantibus ventis ficcis , ut sunt plerisque in locis Italiæ venti boreales , magis , atque magis sitiant homines; vel quia plus humiditatis resolvitur e corporibus , aurisque permiscetur ; vel quia minus aquositatis ex aere ficciori adjicitur iisdem corporibus hominum ; vel propter utrunque.

Verùm aud potest miles mensuras , & pondera hæc semper habere præ manibus , ut aeris cognoscat constitutionem , magisne , an minùs aquosus sit . Is assuetus bibere vult bibere quocunque in aere . Quod plerique , etiamsi milites non sint , facere consueverunt ; qui non quia sitiant , bibunt , sed quia bibere sunt assueti.

Ego etsi non laudem excessum ullum , attamen dico , convenire magis in hoc casu potiones , quæ plus spirituum , & partium efficaciorum plus habent : cujusmodi sunt vinum , cerevisia ,
aqua

aquamulsa, quæ rectè parata pro vino sufficere potest; aliaque hujus generis. Verùm hæc conveniunt quidem militi, sed non is potest hæc eadem sibi præparare; & ego pollicitus sum methodum, & artem potiones salutare conficiendi.

In his autem non est ubique eadem ratio: nam non omnis fert omnia tellus; & quædam vili pretio venduntur in uno loco, quæ caro nimis venduntur in alio, ut non possit iis uti multitudo. Exempli gratia anno 1683. Venetiis libra una passularum minorum acinorum corinthiacarum vendebatur solido, quorum *ein Droschen* Germanicum habet quinque. At quinque libris Venetis hujusmodi passularum fieri possunt triginta mensuræ germanicæ aquæ salutaris, quæ nutriat fatis, & reficiat hominem, & sitim extinguat, & leniat pectus, ac multa alia præstet beneficia. Fit autem facilè, si contusis optimè passulis, unicuique libræ sex mensuræ superinfundantur ferventis aquæ, & omnia probè pluries agitentur; & postea in fundum vasis graviores partes passularum subsidere sinantur. Similiter fieri potest cum alterius generi passulis, quæ semina habent, vi quæ dicantur polere adversùs dysenteriam; ut ex una, eademque re plura remedia accipere valeamus.

Non ulli tunc temporis Veneti bellum infe-rebant: ego autem existimavi, quodd in classibus magni usus esse possint passulæ istæ: & for-tassis

tassis nunc iis utuntur ; Veneti enim sunt accurati nimis , & diligentes .

Sic ex jujubis , ficibus , prunis , & aliis plerisque , pro ut regio unum , vel aliud copiosius fert , aquæ fieri possunt .

Pomorum etiam sunt varia genera , quæ contusa , & permixta aquis ferventibus spatio unius , vel alterius diei possunt dare aquas non ingratas , & utiles in quamplurimis morbis .

At si nullius ex his in Hungaria sit copia , certè panis sive triticeus , sive hordæaceus , vel avenaceus , aut alterius generis ex se non insalubris non debet deesse . Ex pane autem , ubi regio , vel cœli constitutio aut commodè ferat simplicis aquæ potum , aquæ parari possunt , quæ vel omnino non noceant , vel minùs noceant . Quod fit , si tenues panis offæ satis , atque satis probè assentur , & exinde aquis infundantur . Fit enim ex hoc pane non levis extractio particularum , quæ aquis permiscentur : ut constat ex coloris magna mutatione in aquis , ex sapore earundem , & ex viribus . Similes enim in virtutibus sunt aquæ istæ aquis , quæ ex decocto hordeo plerisque ægrotantibus a medicis præscribuntur ; vel potiùs valent pro cerevisia aliqua minùs efficaci , vel pro dilutissimo vino .

Neque video , quid adversùs hanc de aqua panis perquam optimè assi sententiam meam ab alio quocunque constanter dici possit , nisi quòd
jam

jam vulgaris illa sit , a Johanne Schrodero nota-
 ta ; & tum in Italia , tum in Germania , ubi non
 desunt optimæ aquæ , passim usurpata tanquam
 melior , & conducibilior quamplurimis ægro-
 tis , quàm sit simplex aqua . Sed ego inquam,
 quòd propter has ipsas omnino rationes monen-
 di milites sint , ut frequenter aqua panis assi u-
 tantur; quoniam vulgaris jam illa est. & a Schro-
 dero notata , & tum in Italia , tum in Germa-
 nia passim usurpata tanquam sanior , & condu-
 cibilior quamplurimis ægrotantibus , quàm sit
 simplex aqua , etsi aliàs salutaris . Non enim ea
 tantùm bona sunt , quæ nobis afferuntur ex In-
 diis , & quæ caro veniunt , & quæ novitatem ali-
 quam sapiunt . Sunt domi & quæ pro vilissi-
 mo pretio haberi possint , & quæ jam sint gen-
 tium in usu , quibus homo corpori satisfaciat
 suo , & propriæ consulat saluti.

Sufficit autem uncia una panis optimè assi ad
 habendam mensuram unam aquæ hujusmodi.
 Sed expedit panem in tenues offas incidere , &
 postea diligenter illum assare . Nam crassior of-
 fa aud faciliè secundùm omnes interiores sui
 partes assari potest; & quandoque tam malè con-
 fectus panis est , ut priùs comburatur extrin-
 secùs , quàm internè exsiccetur probè , & asse-
 tur . Tunc bonus est panis , cum quasi videtur
 combustus .

Atque his quidem , quæ hæctenus dicta sunt,
 mihi videor ommissa coctione methodum me jam
 tra-

tradidisse facilem conficiendi per simplicem infusionem sexcentas aquas salutare.

Pro his autem ea existimo semper vitanda esse , quæ coctione simul indigent , & fermentatione , vel saltem alterutra : ut est hordeum, triticum, & multa alia hujus generis . Nam si quis per simplicem infusionem aquam hordei conficeret , aquam haberet nimis insalubrem . Item ex infuso tritico aqua est insalubris . Eligenda, inquam , sunt ea , quæ salutaria ut sint homini, non ulla indigent magna præparatione , neque coctura indigent , aut longiori fermentatione: cujusmodi sunt folia plerarumque herbarum siccarum , semina anethi , anisorum , fœniculi, coriandrorum , flavi cortices citri , vel aurantium , & alia quamplurima . Neque his , similibusque sine discrimine miles uti debet . Sed pro ut unusquisque priùs doctus est ex iis, quæ aliàs observavit in semetipso , vel pro ut consilio fideat alicujus periti medici , aliquo , quod sibi magis conveniat , uti potest . Alius, cui stomachus est languidior , & tardior in suis functionibus ; vel cui alvus est laxior , & crudior, accipiet coriandri optimè sicca priùs semina , eaque infundet in aquis , atque simul hæc omnia aliquando agitabit : nam brevi habebit aquam coriandri . Sufficit autem uncia una pro tribus, vel quatuor aquæ mensuris , quarum quælibet sit unius circiter libræ.

Alius, cui tussis molesta est , & respiratio expheg-

phlegmate copiosiori difficilior , vel cui urina mordacior est , accipiat glycyrrizæ radicem priùs siccam , quam gladio incidet , vel potius malleo contundet , cui postea superafundet aquam puram ; & aud sanè longi temporis lapsu , maximè si bene contusa fuerit radix , ex odore , sapore , colore , aliisque dignoscet , extractionem factam fuisse multarum partium glycyrrizæ , ac proinde aquam esse jam in illis morbis utilem.

Alius , cui ventriculus imbecillis , & nauseabundus , & venter a flatibus turgidior est , cui venter dolet , quive sibi timet ab imminente dysenteria , vel diarrhœa , accipiet menthæ crispæ jam priùs siccæ multas comas ad unc. sem. exempli gratia , quas infundet in aquæ mensuras tres ; & brevi ex colore , sapore , & odore dignoscet , se habere aquam efficacem ad eos morbos , in quibus mentha laudatur ; atque periculo facto non eum pœnitebit laboris.

Similiter dicere possum de aqua per infusionem melissæ , pimpinellæ , hyssopi , aliorumque similibus , quibus sine sumtu non leve auxilium in morbis plerisque miles habere potest . Ac omnino similiter dicere possem de scobe ligni lentisci , vel fraxini , vel cortice quercus , vel de taleolis radicum enulæ campanæ , aut radicis angelicæ , vel radicis scorzonæræ : nam ex omnibus his , similibusque per simplicem infusionem aquæ fieri possunt , quæ vel ad præ-

cavendos , vel ad profligandos morbos sint nimis efficaces.

Opus sanè cresceret nimis, si de singularibus omnibus dicendum esset ; ac quidem satis est universalem methodum tradidisse conficiendi aquas per simplicem infusionem , & non pauca exempla addidisse : unusquisque enim exemplo eorum , quæ dicta sunt , multas alias aquas invenire poterit . Placet tamen nonnulla dicere de aqua ferri, & rubiginis ferri, & de aqua pini: sed priùs quædam adnotabo, quibus tum faciliùs conficiantur , tum efficaciore sint aquæ istæ.

I. Si ea , ex quibus aquas parare volumus (ruta capraria exempli gratia, centinodium, vel graminis radix) infundantur in aquis calidis, & pluries agitentur , sinanturque in loco calido , tum breviori tempore , tum efficaciore habebimus aquas.

II. Ea , quæ infundenda sunt , ferè semper meliora sunt jam sicca priùs in umbris , & ab aliquo tempore collecta ab agris : nam sic maturitatem , & perfectionem quandam acquirunt , & plus partium efficaciorum tribuunt aquæ . Cujus rei non obscura ratio est , quam omitto ; atque compluribus hoc idem confirmatur experimentis , Olæ exempli gratia minus dant olei, si de recenti collectæ e sacra Minervæ arbore contendantur , & prælo submittantur : contra aliquot diebus passæ si fuerint, multum dant olei . Sic e recentibus amygdalis,

G

sem.

sem. cucurbitæ, nucleis pineis, similibusque vix aliquid olei exprimes. Atque norunt diligentiores, & peritiores pharmacopœi, e recentibus foliis rorismarini, menthæ, pulegii, absinthii, similiumque minus quintæ essentiæ ipsos colligere posse, quàm si illa eadem simplicia collecta priùs, atque sicca, & aliquo tempore in loco puro servata, passaque, ut sic dicam, fuerint.

III. Cum autem nonnulla ex iis, quæ infundenda sunt, debeant priùs contundi, vel secari, & in taleolas incidi, præstat non ea longo tempore ante concisa, & contusa habere; sed tunc contundere, & in frustra, aut taleolas concidere, cum infundenda jam sunt. Nam plezorunq; multo tempore antè contusorum, & in minutiora frustra concisorum virtus evanescit, ut ignaviores, nulliusque roboris tantùm particule remaneant; iis abeuntibus, quæ aquis permixtæ proficuas in morbis, vel ad tutandam sanitatem efficaciores illas reddidissent. Quod illi omnes facillè admittent, qui observarunt, quanta differentia sit inter cinnamomum de recenti contusum, & cinnamomum multo tempore ante in pulverem comminutum. At fructus quidam, ut mala dulcia, & acida, non quidem sicca, sed matura, & ab aliquo tempore priùs collecta ab arboribus meliores dant aquas; tum vinum etiam eadem præbere possunt.

Aqua autem ferri, vel rubiginis ejusdem fieri
ri

si potest ex limaturæ, vel rubiginis ferri, aut utrorumque infusione in aquis, ut de aliis dictum est. Quæ tamen aliquanto longiori tempore indigere videtur: brevius autem conficitur, cum calida fuerit aqua; & in loco calido fervatis omnibus, pluries, atque pluries simul agitentur; ac cum minutior fuerit limatura, vel si rubigo prius in pulverem minutissimum fuerit redacta.

De ferro, & rubigine notandum est, quod pleraque vitia aquarum ipsis corrigantur; videlicet si partes aliquæ acriores, & acidiores aquis sint permixtæ, infusione ferri, vel rubiginis ejusdem, vel clavorum vetustorum, & rubiginosorum infusione acrimonia illa, & aquæ aciditas deperit, ut sic dicam; fitque aqua medicamentosa.

Atque illos hæc audire nolo, qui aquas, maximè prius acidas, ferroque postmodum nimis saturatas nocere potius, quàm juvare, dicere possunt. Nam non ego loquor de aquis, quæ tantum ferri extractum habent; loquor de simplicibus aquis, quæ per limaturæ ferri infusionem medicamentosæ fieri possunt.

Scio autem, in exercitiis potentissimi Romanorum Imperatoris Leopoldi I, plerosque laborasse iis morbis, in quibus magnum auxilium afferre potest aqua ferri, vel rubiginis. Hujusmodi sunt diarrhœa, & dysenteria, & ventriculi imbecillitas, vitiosaque alimentî digestio, &

distributio, ex quibus non pauci morbi ortum ducere possunt.

At limatura ferri vel gratis, vel vili pretio habetur apud eos ferrarios, qui æs, & plumbum, & stannum non attingunt, sed lima feramenta tantum perficiunt. Quin rubigo, & ferrum vetustum, ac rubiginosum tum in armamentariis Principum, tum pluribus aliis in locis facile inveniri potest. Et advertendum est, eandem omnino ferri limaturam, eandemque rubiginem pro pluribus, atque pluribus infusionibus longo tempore sufficere.

Cæterum facile excogitari potest ratio, qua multitudinis in usum hujusmodi aqua in magna copia, & facili negotio paretur. Videlicet si dolium habeamus circa axem volubile, ut in sexta figura: constitutis enim in ejus capacitate aqua, & ferri limatura, sive rubigine, circumrotando facile & brevi non exigua aquæ copia parari potest, iis distribuenda, qui eadem indigere videbuntur. Verum si non hæc aqua paretur in publicos usus, unusquisque pro se sum quatuor, vel quinque unciis limaturæ ferri in vase aliquo vitreo, vel ex terra, vitreato tamen, brevi tempore sibi, suisque poterit aquam præparare.

Simili modo per simplicem infusionem habere possumus aquam pini, infundendo scilicet contritas pineas nucas siccas jam, & non de recentibus ab arbore recisas. Eligendæ autem sunt

nu-

ces pinæ pinguiore, & quæ resina sunt magis gravida. Non est enim omnis pinus æquè resinosa, neque ejusdem nuce æquè resinosa sunt; quin ejusdem pini pars alia ligni, & corticis est nimis resinosa, cum pars alia parùm habeat resinæ: videtur morbus quidam pini, vel morbus alicujus partis in eadem pino magna resinæ copia. Ego hîc Viennæ pluries aquam mihi paravi per infusionem contusarum assularum pini resinosa (tædas latina voce alicubi nuncupant) ac brevi tempore habui aquam, quæ resinam pini saperet. Aqua ista urinam movet, & salivam, & lympham facit liquidiorẽ. At ferè in omnibus morbis Hungaricis castrensis saliva est crassior, & corporis universa lympa minùs liquida est, ut conjicere licet ex linguæ colore, & asperitate, & ex siti ægrotantium. Aqua item pini promovet leniter corporis transpirationem, qua nullam meliorem viam habet natura ad se redimendam a morborum castrensis insultibus.

Aqua pini in memoriam revocat pisanas aquas celebres nimis in tota Hetruria, ubi habentur saluberrimæ. Asserebat autem doctissimus vir Joannes Alphonsus Borellius, qui magnum sui mihi, & amicis omnibus desiderium reliquit, pisanas aquas virtutes accipere a pinorum radicibus, a quibus aliquid abstrahunt. Longissimo enim itinere per pineta decurrere

G 3

aquas

aquas istas , ajebat, antequam perveniant ad locum, e quo sumuntur . Ac vir præstantissimus sapore , colore , & odore mihi describebat illas aquas, qualem ego video esse aquam , cui tædarum affulæ contusæ infusæ fuere . Quicquid autem sit de hac amicissimi , & doctissimi viri conjectura , illud minimè negandum est, pini aquam esse nimis efficacem ad plerosque morbos arcendos : quod item de laricis, aliarumque arborum resinas ferentium aquis similiter est affirmandum.

Sed , ut sunt quandoque milites morosi, fortassis aliquis eorum conqueritur, quòd nihil pretiosi huc usque præscripserim ; non aquam ex infuso ligno aloe, vel ex pulvere margaritarum, vel lapidum pretiosorum adversus malignitates efficacem . Cujus quidem excusare debeo simplicitatem ; quoniam ignorat ferri , vel pini aquam , vel aquam menthæ , aut melissæ efficaciorum esse aqua ex infuso ligno aloe . Ac si medicorum scripta revolvantur, plures sanè , atque plures reperiemus solo ferro curatos, quàm ligno aloe , vel margaritis . Neque profectò meliores sunt aquæ , quibus adduntur pulveres margaritarum , quàm sint aquæ , quibus adduntur pulveres ex combusto cornu cervi , vel ex contusa testa cancrorum fluviatium , vel ex lapillis , quos oculos appellant cancrorum fluviatium , quorum magna copia militi esse potest.

Ve.

Verum enimvero non ego proinde dico, spernenda omnino esse exotica, & rara, & pretiosa medicamenta. Dico tamen, quod miles, modò rectè utatur, contentus esse debet domesticis, quæ sine sumtu haberi possunt, & sunt quoque magnarum virium. Neque tamen magno veneunt pretio quædam externa, si illi uti velimus. Exempli gratia aqua sandali citrini, vel rubri per infusionem vili pretio haberi potest: etenim tam exigua quantitas scobis, siue limaturæ sandali satis est ad inficiendas tres, quatuorve mensuras aquæ; ut vilior sit aqua sandali citrini, quàm aqua cichorii destillata: quæ respectivè ad virtutes aquæ sandali in curandis febribus castrensibus nullius est roboris. Item frustulum ligni sassafras, quod veneat paucis cruciferis, satis est ad inficiendas multas mensuras aquæ. Similiter de aliis multis dicendum est.

Demum priusquam ad ea transeam, quæ spectant ad aerem, monendus iterum miles est, in plerisque eorum casuum, in quibus minimè conducit aqua pura, & sincera, optimæque notæ, veluti dictum, eam non conducere statim post immodica corporis exercitia, & cum miles adhuc humores habet ferventes, & agitados ex cursu, itinere, vel alio quovis labore, non modicum auxilium afferre guttas aliquot spiritus vini aquis additas; vel aquæ vitæ ex cerevisia elicite aliquid puris aquis addidisse. Item cum

saliva minùs liquida est, & minimè ab aquæ potu potest miles se continere, expedit guttas aliquot spiritus vini aquis puris miscere : item si quæ fuerint in visceribus obstructionum , & cruditatum , & hydropis indicia , & in multis aliis casibus .

Ac velimequidem de his, quæ hîc ultimo loco addidi, unumquenque esse sollicitum , atque curiosum . Beneficia enim illarum paucarum guttarum spiritus vini, vel aquæ vitæ ex cerevisia non sunt exigua.

PARS

PARS TERTIA.

*De ratione præservandi milites ab iis malis ,
qua imminent ab aere.*

Ommunis ferè omnium opinio est, morbos castrenses graviores esse in Hungaria propter majorem aeris, & aquarum in aliquibus regionibus illius Regni insalubritatem. At ego, licèt in his multum tribuam aquis, de quibus jam pro re præsentì luculenter mihi egisse videor, multò magis tamen aeri concedendum existimo. Quin etiam affirmo id, quod complures ipsa docuit experientia, aquas bonas in Hungaria propter aeris constitutionem minùs ferentis frigidæ aquæ potum, nisi quid medicamentosum admixtum habeant, largiter potatas nocere militi. Constitutioni autem aeris addere possumus mutatam in reliquis vivendi militum rationem, quo efficitur, ut vel minùs proficuz sint aquæ, vel etiam noceant. In hac tertia parte de aere dicendum institui. Faxit Deus, ut votis opus respondeat, respondeant & eventus. Quod si impar fuero conatibus, illud certè præstitisse videri cunctis debebo, occasio-

tionem aliis me dedisse meliora cogitandi, & meliora scribendi. Facilitatis autem gratia, & ne inutilioribus mens, & patientia militis gravetur, omittam disceptationes, & inutiles quasdam philosophorum quæstiones, quibus ferè semper res fit difficilior, & abstrusa magis. Ea potissimum adducam, quæ ex re magis esse videbuntur. Quædam tamen de natura aeris supponenda in eorum militum gratiam enumerabo, qui magis ingenio pollent, & otio abundant, ad hoc ut si velint illi contemplatione eorum, quæ supponimus, proprio Marte rationes valeant invenire tum eorum, quæ exposuero; tum aliorum, quæ de aeris sive beneficio, sive maleficio dici queunt. Postea rem universam, quam mihi agenda mihi proposui, hac ratione dividendam cogito, ut aer diurnus præcipuè æstatis tempore solis radiis, maximè directis, non tantum reflexis illustratus in uno capite consideretur, in quo etiam aliquid de nocturno aere dicam. In utroque autem aere considerandæ sunt repentinæ mutationes ex uno in alium statum. Item & nebulosus, & rorifer aer considerandus erit; & is, qui est in foveis, cuniculi que subterraneis; & is, qui est in aliis locis, in quibus terra de recenti commota est; & is, qui est prope paludes, & prope cœnum, considerandus etiam est. Cum autem maleficus aer noceat magis dormienti militi, quàm vigili, peculiari capite agendum puto de iis, quæ proficua sunt

mi-

liti dormituro . Postea addam nonnulla , quæ experrecto magis convenient . Demum ad aerem quoque referam damna , quæ inferunt cadavera , & quæcunque alia immunda corpora : videlicet halitibus aerem inquinant , & sic aliquo pacto nocent ; vel saltem foetore , & infectorum multitudine ex illis genitorum molestæ etiam sunt .

C A P U T I.

In quo circa aeris naturam quædam supponenda tradantur.

NON equidem quis dico , me quædam sine demonstratione velle supponere de aeris natura , minùs certa illa sunt , aut quæ non debeant ab omnibus admitti . Sed prolixitatem efugienti rerum veluti summa capita refert , & veluti prima principia eorum , quæ de aere dici possunt , tradere mihi animus est ; ut unusquisque facile possit ex se conjectare , omittas quidem esse , sed non deesse rationes eorum , quæ dicam . Supponenda autem sunt ea , quæ sequuntur .

I. Aer est corpus liquidum.

II. Aer habet partes , quibus conveniunt proprietates omnes , quæ corporibus tribuuntur & videlicet sunt partes aeris trinedimensæ ; vel per aggregationem , vel per divisionem majores ,

jores , minoresve esse possunt ; sunt loco mobiles , varias obtinent figuras , & alias habent , si quæ sunt, corporis proprietates.

III. Non minor differentia sæpe est inter aerem & aerem , ac inter aquam , & aquam ; inter aquam , & oleum ; vel inter aquam , & vinum , vel acetum , aut alium quemlibet liquorem.

IV. Differentia autem ista nascitur pro varia regionum , montium , vallium , fluminum , aliorumque similium positione ; & pro varietate eorum , quæ e corporibus in terra quo globo comprehensis emanant : respectivè verò ad corpora cœlestia , saltem pro vario solis aspectu , posituque , quo cuncta diversimodè moventur in terra , differt aer ab aere.

V. In aere sunt partes , quæ possint pervadere cuncta alia naturæ corpora nobis huc usq; percepta ; sunt item & partes , quæ non possint ultra meare per aliorum corporum poros.

VI. Partium aeris quædam faciliùs pervadunt vitrum exempli gratia , quàm papyrum , & e contra . Ex quo tum mente concipere , tum etiam rectè conicere possumus , esse in aere particulas , quæ faciliùs adhæreant uni corpori , quàm alteri ; vel faciliùs auferant , sive solvant , sive arripiant aliquid ab uno corpore potius , quàm ab altero ; & esse quædam corpora , quæ vix aliquid patiantur ab aere : sicuti aurum vix , aut ne vix quidem aliquid patitur ab aëto .

VII. AI

VII. Alterius aeris (sicuti reliquorum omnium , quæ non sunt eadem , aut omnino similia) alius , atque alius est usus.

VIII. Aerè maxima parte vivit homo , & aere nutritur ; sive , quod idem est , multum continuò ab aere suscipit homo : id autem respirationis beneficio maximè suscipitur.

XI. Aer , non minùs ac cætera corpora , simplici contactu potest diversimodè movere , & alterare membra animalium : idque contingit , sive internè , sive externè intelligatur applicatus animalium membris.

X. Non solum cutis pori , quod omnes fætentur medici , sed etiam in profundioribus narium partibus , in ore , in faucibus , in aspera arteria , in pulmonibus , & ubicunque contingat aerem tangere partem aliquam corporis , meatus nonnulli ab aere sæpe sæpius occluduntur , sive obstruuntur ; & ab aere sæpe sæpius non pauci meatus recluduntur , sive aperiuntur.

XI. Aere nonnunquam homines fiunt voraces , & liquores , quibus cibi præparantur , fiunt validiores . Aere item nonnunquam appetitus infringitur , & liquores , quibus cibi præparantur , fiunt ignaviores . At quandoque mutatis his iisdem , alia , atque alia fit ciborum in ventriculo , & intestinis transmutatio , quæ ad hominis naturam conservandam , aut perdendam magis , vel minùs sit idonea.

At-

Atque hæc quidem sunt, quæ de aeris natura mihi supponenda videntur; quæ vel experientia constant, vel ab iis, quæ experimentis compluribus jam cognita, & percepta habemus, faciliè deducuntur. Ac si quis circa hæc intelligendi vires exercent suas, faciliè inveniet rationes eorum, quæ de aere dicam.

C A P U T II.

De insolationibus.

Illis, qui mindis assueti sunt, diuturnior mora sub radiis solaribus, maximè directis, graviorum morborum solet esse causa. Quod quibusdam in regionibus, & quibusdam hominibus facilius, & gravioris, aliis difficilius, & leviter contingit. Verùm reperiuntur etiam homines, quibus hoc nihil afferat incommodi; suntque, qui neque in se, neque in aliis ullam hujus rei habeant experientiam; qui propterea existimare debent, non me ipsis hæc scripsisse.

Quibusdam autem satis est una, vel altera hora sub directis solis radiis, maximè æstivo tempore, & sine ulla capitis custodia dormivisse, ut postea experrecti capite doleant, & febre laborent. Qui si non dormiant, mindis afficiuntur. Omnium autem mindis læduntur, qui neque dormientes, neque omnino quiescentes leniter aliquo in opere sub sole sese exercent.

At

At sano militi facile est non dormire sub sole , facile etiam est non omnino quiescere sub sole : sed quod ipse difficile existimat , laborandum frequenter sub sole est , quo rarefactis humoribus , & spiritus repetita retentione (quoniam confert non parùm in magnis conatibus spiritum retinere , & ipsius naturæ sponte in magnis laboribus multas patimur spiritus interceptiones , & retentiones) nec non ipsa contentione musculorum , & tendinum , articulorumque motibus oscula multorum vasorum ampliantur , fibrillæ pleræque nimis laxantur , magnaque fit sudoris e glandulis cutis , porisque ejusdem expressio . Sed in hujusmodi statu hominis vita nequit consistere ; & præter infinitas mutationes , quæ in aere , & in animalium corpore possunt accidere , saltem post solis occasum facta notabili aeris mutatione , & cessantibus tandem ab opere militibus , facile succedit meatuum , & pororum cutis obstructio quædam , & cutis exsiccatio , fibrillarumque contractio , & prohibita transpiratio , quam sæpissimè excipit febris ; ac si alia concurrant , diarrhœa , vel etiam dysenteria consequitur ; & non raro aliunde , ut a faucibus , & a naribus (quod frequentius accidit in insolationibus) sanguinis fit hæmorrhagiâ .

At in Hungaria multò plus , quàm in aliis regionibus æstatis tempore fertur aer diurnus nocturno dissimilis . Cujus rei aude leve indicium

cium est, quòd sole supra horizontem existente, caloris perceptiones molestæ nimis sint militi; cum post solis occasum statim, & repente frigoris valida perceptio æquè molesta sit. Memini autem, quid simile contingere circa ostia tyberina me quondam observasse. Ibi autem hiemis temporibus exundante Tyberi, & ob minorem declivitatem, quam propterea in illis agris habent deciduæ pluviæ, latè palus campos occupat. Æstate verò subsidente Tyberi, siccantur maxima parte paludes, & crescit ager, estque illis temporibus aer illius loci saluti hominum maximè incommodus.

Si verò miles ægrum trahat corpus, velut stipem quærat, vel existimans solis radiis juvari, degit, vel etiam dormit sub solis radiis. Cui propterea fit diuturnior febris, dysenteria, vel diarrhœa, vel aliquis alius morbus. Qui morbi longiores etiam fieri possunt, si degat, vel etiam dormiat miles in loco, quàm sibi conveniat, frigidior. Nam hujusmodi aer ejus etiam naturæ esse solet, ut siquæ non aderat, fiat in milite pororum cutis obstructio; ac siquæ aderat, fiat major, & curatu difficilior.

Quibus illud confirmatur, quòd alibi scripsi, eo quòd calefaciendi vim habet; & eo quòd habet vim refrigerandi, frequenter similes omnino produci effectus. Ac quidem omnes medici, quorum ego nunc memini, clarissimis verbis passim fatentur tum insolationibus, & aere fer-

fervidiore; tum aere gelido, & rigidioribus ventis perflato, obstructions pororum cutis fieri posse. Non pauci tamen facillè propriarum sententiarum, propriarumque observationum obliviscuntur; & iis, dum opus est, & dum rerum naturæ quærunt causas, uti nesciunt. Neque nunc mihi animus est examinare, quod aliàs etiam omisi, quonam ex his per se, quo per accidens iidem, similesque fiant effectus: nam nihil ex hac quæstione emolumenti accipiet miles.

Sed illud non præteribo, multum quidem conferre ad robur, salutemque militis conservandam corpus bene transpirare. In Hungaria autem æstate, cum dies sint fervidiores, noctes verò frigidiores, & rigidiores, facillè fit pororum cutis obstructio, & corpora minùs rectè transpirant. At omnium votis confirmatum ut plurimum est, eos minùs laborare, & citiùs sanari, ac meliora, & tutiora de iis nos posse pronuntiare, qui meliùs transpirant. Hinc est, quòd sudores ut plurimum, imò ferè semper magnum sint morborum castrensiùm remedium; ac ferè ea omnia, quæ tanquam specifica deprædicantur a scriptoribus in morbis castrensiùs, corporis transpirationem promovent.

Miles igitur, qui vult sanus esse, non debet dormire sub sole; & sub sole moram faciens non debet omnino quiescere. Ac si illi necessum fuit laborare, & sudare, & sub sole esse, non debet statim omnino cessare a labore; non debet sta-

H

tim

tim transire in aerem frigidum, nimis, atque nimis diversum ab aere, quem sol illustrat. Sudores absterget, & capitis sui præcipuè custodiam habebit, studens, ne ab uno in aliud extremum repente fiat transitus,

Corpus suum leniter per intervalla perfricabit; & iterum, atque iterum caput, brachia, humeros, crura, & reliquum corporis leniter per intervalla perfricabit; quod remedii genus Hippocrati utrique, græco, & latino, magno fuit in usu.

Iisdem de causis eos motus membris suis leniter facere debet, quos luctando facere consueverunt homines; videlicet nunc unum, nunc aliud membrum leniter movebit. Quod etiam in equis, & in canibus, dum præ cursu incaluerit, & humores habent agitados nimis, equorum, & canum curant custodes. Enimvero leni motu, frictionibusque facillè impeditur, ne quid alicubi consistens obstructionem faciat, ex qua tumores, & eas ægri tudines, quas inflammationes appellant, facillimo negotio fieri consuevere. Ex inflammationibus autem omne ferè graviorum, & difficiliorum morborum genus ortum ducere potest. Atque ideo non abs re erit illud etiam, atque etiam repetere, quod sæpe sæp us facere debet is miles, qui vult sanus esse: corpus scilicet post insolationes, & post vehementiores tum labores, tum sudores leniter perfricare, & membra utcunque leniter movere, insectere, ac distendere artus.

Iis

Iis autem, quibus cutis aridior facta est, prodest pingui oleo, & butyro, vel pinguedine suilla, aut cervina, aut alia simili manus perungere; quibus sic perunctis membra postea tractanda erunt.

Prodest autem acetum acerrimum olfacere, & aliquot guttas ejusdem, vel frustum panis aceto acerrimo madidum accipere.

Prodest etiam camphoram olfacere, aut unum, vel alterum granum ejusdem ore masticare, & deglutire salivam; idque semel, atque iterum repetere.

Postquam autem aliquantulum conquieverint humores a labore, & æstu, bibet, si velit miles, vel vinum lymphatum, vel cerevisiam, vel aquam puram, cui tamen spiritus vini nonnullæ guttæ sunt additæ; vel bibet aquam melissæ, quæ passim in agris, & prope sepes in magna copia reperitur, vel aquam menthæ, vel aquam sassafras, vel aquam panis; vel bibatur aqua pura, in minori tamen quantitate. Largiores enim simplicis aquæ, omni spiritu carentis, potus minus probo; ac melius existimo, si saltem guttæ aceti aquæ addantur.

Sunt, quibus ob bilem efficaciorém, & oris amarulentiam conferat succum limonum, vel argestæ aquis permiscuisse. Qui si potionem sibi comparent ex aquis, succo limonum, & vini spiritu; vel ex aquis, succo argestæ, & aliquibus guttis vini spiritus, ventriculo maximè

confulent . Nam ventriculi maxima habenda tunc ratio est : impedita enim transpiratione, & dolente capite , ut accidit in insolationibus, facile ventriculus subvertitur , & totum opus præparationis , & distributionis , & appositionis alimenti frustratur natura.

Cæterum multum interest acido succo addidisse aliquot guttas spiritus vini ; ac ego scio , qui ex liberaliori usu succi limonum , vel in dysenteriam , vel in dolores articulares , vel in tertianas , quartanasve curatu difficiliore incidere . Acidi enim liquores simplices , maxime largitis usurpati , ut plurimum non conveniunt in castris . Chymici sæpe sæpius solent acidissimis quibusdam liquoribus ardentibus vini spiritus copulare ; atque sic præstantissima quædam medicamenta præparant . Ad quorum similitudinem non raro ego succo acido limonum, vel agrestæ spiritum vini addidi ; atque medicamentum habui adversus sitim nonnullorum nimis proficuum , & magnum æstuantis ventriculi refrigerium.

Sunt , qui in similibus occasionibus existiment, prodesse cibos quosdam ignavos , spiritu, & efficacioribus particulis carentes (ut sunt citruli , quorum magna copia in Austria, & Hungaria est mensibus Julii , & Augusti , cucurbitæ , melones , endivæ , lactucæ, aliique similes) sub specie , quod his sanguis refrigeretur . Verum his, similibusque , nisi quid vitium corrigens

gens ignaviæ horum ciborum addatur , facile dantur manus morbis castrensis . Ea autem, quibus ignavia corrigitur nonnullorum ciborū, sunt allium , nasturtium , origanum, serpillum, thymus , coriandrum , cuminum, anethum, piper, zingiber , caryophylli , grana paradisi , galanga , dictamnus , aliaque similia.

Premovenda etiam urina nitro purgato (scilicet sale prunellæ) petroselino , apio , similibusque : quod etiam præstant aliqua ex præcedentibus , ut est aqua pini resinosa , & aqua, cui guttæ spiritus vini sunt additæ. Etenim per urinas , insensibilemque corporis transpirationem multa expurgantur inter se similia , quibus retentis morbi fiunt ; atque ideo siquid desit expurgari per unam viam , tentandum est , ut per aliam expurgetur .

Demum si ab insolationibus, celerique transitu in aerem multò diversum facta jam febris sit , vel diarrhœa , vel dysenteria , vel aliunde hæmorrhagia , aut aliud malum factum fuerit ; ejus mali specialis cura habenda erit.

C A P U T III.

De aere cuniculorum , & eorum locorum , & quibus terra de recenti effossa est ; ac de aere nebuloso , & de aere rorifero.

Non semel usu venit, in castris cuniculos effosa effodiendos, in quibus etsi dari possit casus

sus aerem esse salutarem ; frequentissimè tamen, non secus ac accidit in fodinis , e quibus metalla , vel carbonum fossilium genera quædam eruuntur , aer ne dum morbifer , sed quandoque mortifer etiam esse solet.

Cuniculorum autem aeris pars est ipse aer extrinsecus , qui necessariò, dum aufertur terra, succedit in locum ejus repleturus spatium cuniculi , quod terra replebatur ; pars altera sunt substantiæ ab ipso illò loco emanantes . Fortassis priùs parum , aut nihil ab illa tellure , & cuniculi lateribus solvebatur in auras ; sed ubi via adaperata fuit , ob contactum admissi extrinseci aeris fumi vapores , & pro varia natura loci non uniusmodi naturæ exhalationes emittuntur . Quæ omnia simul commixta tertiam quandam substantiam , aerem nempe constituunt rarissimò salutarem , frequentissimè morbiferum , & non rarò brevissimo tempore mortiferum ; & in hoc etiam aere non semel vidimus ignem brevi momento omnino extinctum.

Enimvero terra differt a terra , & non ubique in terræ visceribus eadem, aut similia fiunt. Ac proinde , veluti si plures pyxides aliud, atque aliud continentes aperirentur , pro ut in uno , vel in alio loco terra effoditur , aliud, atque aliud exhalat in cuniculi cavitatem ; quod facit aerem illius loci ut plurimum insalubrem, qui non rarò ne flammam quidem , aut ignem nutrire , aut recreare possit.

Si-

Similiter accidit ubicunque in aperto aere terra de recenti effossa est ; nisi quòd cum locus conclusus minimè sit , & aer magis perfletur , ac cum corpora e terra emanantia in amplius spatium recipiantur , necessariò ea , quæ juvare , vel nocere possunt , rariora erunt . Atque ideo aer iste non conclusus cuniculo minùs juvabit , vel minùs nocebit pro sui natura , quàm si quodammodo cuniculo còclusus effet . Ut plurimum tamen hic quoque aer noxius est , & morbifer saltem , si non mortifer ; & in eo prima principia ægritudinum curatu difficiliorum trahere possunt milites .

Porro etsi , quantum huc usque memini a me , vel ab aliis observatum , aer , in quo ignis , & aqua nequit consistere , perniciosus etiam semper sit homini , atque aliis animantibus ; aut tamen e contra is aer , in quo ignis , vel flamma perennis est , aptus etiam est ad conservandam hominis vitam . Nam is aer , qui est circa corpus hominis , variolis , morbilis , vel peste laborantis , nihil , quòd sciam , nocet igni , flammæque ; cum tamen manifestò insalubris sit , hominesque complures enecet .

Neque in eadem fossa quilibet locus est æque insalubris ; cum non omnes æquè aut solis radiis illustrentur , aut ventis perfletur , aut reflexus habeant , aut in cæteris similes sint .

Neque omnes æqualiter , aut æquè citò laeduntur in aere insalubri ; & sunt etiam nonnulli .

li, qui omnino non lædantur . Quòd etiam in peste facilè observare licet : nam etiam si plures æquè occasionem habeant contrahendi morbum, aud tamen æqualiter, aut æquè citò peste afficiuntur ; & nonnullos cognovi, qui inter peste afflictoſ familiariter verſati, peste minime laborarint .

Verùm quicquid ſit de his, illud mihi videtur omnino certiffimum, uſu aeris cuniculorum, foſſarum, & eorum locorum, e quibus terra de recenti fuerat effoſſa, Germanorum fortiffima corpora nonnunquam graviter ægrotaffe ; & non pauca e vivis fuiſſe ſublata. Atque equidem exiſtimo, Illuſtriſſime, & Excellentiffime Domine Joſeph Medices Oſtaviani Princeps, filium tuum Andream non minus, quòd ex te eſſet ortus, quàm moribus, & prudentia, quæ ſuperaret ætatem, illuſtriſſimum, occasione morbiferi aeris ægrotaffe priùs in noviffimis caſtris Budenſibus, & poſt paucos dies, proh dolor! acerbè nimis e vivis fuiſſe ſurreptum . Etenim, ut mihi reverſus ab iſdem caſtris narravit Illuſtriſſimus Joannes Baptiſta Caracciolus e Martine Ducibus, cum egregius filius tuus tota die in ſtatione fuiſſet prope murum inimicum (*negli approcci* dicunt) ubi aer non uno tantùm nomine gravis erat ; veſperi reverſus in tentoria cœpit levi horrore, & febricula laborare . Inde cum magna, ſub ipſo principio morbi, virium jaſtura alvus illi nimium, atque nimium ſoluta eſt:

est ; sine tamen ullo gravi ventris dolore, & sine sanguine . Morti autem proximus convulsionibus etiam tentatus est .

Quid facere debui , cum tumor ad me devenit ægrotare juvenem , heu gloriæ in primo ætatis flore nimis avidum ! Interrogabam Illustrissimum Marchionem Joannem Baptistam Puccium apud Cæsarem jussu Serenissimi Magni Ducis Hetruriæ Residentem , siquæ certa haberet ; qui de hoc etiam me interrogabat : uterq; malè instructi de statu mörbi : nos Viennæ , at ille in castris circa Budam : scripsi generalia quædam , quæ tunc mihi visa sunt , Marchioni Cæsari Mormili , quem cognoveram filii tui amicissimum . Sed priùs ille mortuus est , quàm litera in manus Marchionis devenerit , & consilio , aut opera auxilium aliquod ægrotanti afferre potuerim . Hoc mihi maximè displicuit , quòd non ego quoque in castra descenderim . Fuiisset fortassis etiam mortuus, sed aliquod morituro solamen attulisset , & levior esset matris, fratrumque superstitum luctus , si inter manus ejus , quem tu Princeps humanissime multis beneficiis cumulasti , animam reddidisset . Verùm non leve solamen vobis omnibus afferre debet, quod non usquam peritura maneat egregii juvenis memoria , quòd pro fide , & pro tanto Imperatore occubuerit ; quòd morum amœnitate , magnanimitate , & fortitudine animi, virtutibusque omnibus magnum Duci , commiliti-

tonibus , & honestis viris omnibus sui reliquerit desiderium .

Aer autem nebulosus , etsi forte non habeat nisi aqueos vapores , attamen purus , & sincerus semper inferior est . Sed id , quod non leve exercitui facessit negotium , est , quod nonnunquam præter aqueos globulos aliud , atque aliud permixtum habet nebula : quo graviter nocet , sæpissimè verò substantiam quandam soporiferam continet , sensuum omnium hebetudinem , & virtutum omnium hominis stupiditatem quas inducat .

Non refero hic fœtores , quos faciunt nebulæ : nam re vera non ideo nocent , quia fœtent . Verùm aer nebulosus noxius est , quia obstruit nonnullos meatus , quia humores reddit minus permeabiles ; quia non est potens facere humores , quantum expedit , resolubiles ; quia corpus eo fit minus perspirabile ; quia succi , quibus cibi præparantur in ventriculo ; & in intestinis , vitium aliquod inde acquirunt ; aut aliter nocet . Atque ex his , similibusque quicunque morbi ortum habere possunt . Cæterùm fœtor (nisi fortè olfactus organa ipsa sint vitiosa , sicuti cum duplicia videt oculus , simplicia quæ sunt) semper indicat , aerem non esse purum .

Nebulæ autem in aliis locis frequentiores , in aliis minus frequentes sunt . Neque semper eadem , aut omnino similes substantiæ nebulis advehuntur ; neque equaliter omnibus annis , neque

que semper iisdem mensibus æquè sunt perniciosas ; ut magna sit in his , sicuti in cæteris omnibus , varietas. Potissimum autem circa æquinoctia observantur . Et hic Viennæ circa æquinoctium autumnale , & post æquinoctium autumnale magnæ fuerunt nebulæ ne dum foetentes ; sed , ut pluries in inferiori Germania in semetipso observavit Helmontius , spiritus difficultatem quandam facientes . Aliis , atque aliis substantiis saturatæ nunc crassiores , nunc tenuiores sunt ; ut nunc ad pauciores , nunc ad plures pedes pateat aspectus : frequentissime autem ad plures passus non patet. Et quidem pluries , atque pluries non mihi licuit (alias benè videnti) horas legere in tintinnabulis sive Divi Michaelis , sive Divi Stephani ; nam superior pars , in qua sunt notæ horologiorum , adeo erat nebulis suffusa , ut omnino non posset conspici.

Multum verò interest, in urbane ; an in castris ; & brevi , an longiori tempore nebulosò aere utatur homo.

Mensibus autem Junii , Julii , & Augusti in Austria , & Hungaria (ut etiam in plerisque aliis regionibus) noctu aer solet esse rorifer . At roris similiter, ac dictum de nebulis est, non est ubique eadem natura . Neque in uno, eodemque numero loco ros perpetuò uniusmodi est . Quandoque nihil aliud est , quàm pura, & limpida aqua. Quandoque etsi aquæ liquor
pri-

primo aspectu videatur , aliquid aliud est . Aliquando alvum solvit efficaciter . Et non raro multipliciter probatus multis signis ostendit erodentes habere particulas, quod plerique norunt chymicorum . Atque ideo omnino verum mihi videtur, roriferum aerem multum posse in corporibus animalium.

Neque videtur inverisimile, usurpatum respiratione roriferum aerem , præter alios morbos pro varia ejus , & hominum , quos afficit natura , nunc diarrhœam, nunc dysenteriam , nunc utrunque eodem tempore diarrhœam , & dysenteriam facere.

Item ea , quæ rore hujusmodi sunt aspersa, in cibum , potumque hominum usurpata, possunt facere diarrhœam , vel dysenteriam , vel alios morbos . Quin & carnes , & lac animalium herbis pastorum rore madidis , roreque connutritis (nam plantæ omnes multum accipiunt ab aere) eosdem , atque similes morbos possunt concitare in hominum corporibus . Cumque sciamus carnes , & lac caprarum elleboro pastarum solvere hominum corpora , cum capræ ipsæ nihil ab elleboro patiantur; non video, cur non idem possit contingere virtute eorum , quæ de cælo in terram veniunt.

Ac cum nonnulli in exquirendis causis morborum astra sæpe accusent ; multò certius , & evidentius mihi videtur, aerem , qui non semper sit unius naturæ , debere nos accusare.

Quæ

Quæ quidem omnia multipliciter ostendi possunt . Ac de rorifero aere , quoddammodo causa popularis diarrhœæ , vel dysentericæ , non levis conjectura est ; potissimum iis temporibus morbos istos accidere homini , in quibus aer rorifer esse consuevit . Julio , & Augusto mensibus præsentis anni 1684. dysentericæ , & diarrhœæ populares fuerunt Linzio , & in Cæsareo exercitu . Et anno præcedenti circa eadem tempora iidem morbi populares fuerunt Viennæ , priusquam obsideretur a Turcis ; & circa Viennam tempore obsidionis in Turcarum exercitu . Dignum etiam nutatu est , quoddammodo circa æquinoctium , & post æquinoctium raræ novæ dysentericæ , vel diarrhœæ factæ fuerint in exercitu , & nullæ , vel rarissimæ Linzio . Multi quidem valetudinarii erant , qui adhuc diarrhœa , vel dysenteria laborarent ; sed ægri tudines istæ ut plurimum ortum habuerunt mensibus Julio , & Augusto , & primis diebus Septembris . Mensibus verò Septembris , Octobris , & Novembris frequentiores factæ sunt tertianæ , & quartanæ . Sic etiam in Italia populares tum dysentericæ , tum diarrhœæ æstatis temporibus accidere solent .

His , quæ supra dixi , non equidem ego affirmo , diarrhœas , & dysenterias non fieri posse ex aliis causis . Sed his certum militem facere volui , sæpenumero de cælo pluerem morborum castrensiū causas .

In

In prædictorum verò confirmationem multa addere possem de manna , quæ non ubique sunt fraxini , ornique similiter ; neque in uno , eodemque loco omnibus annis similiter colligitur. Vidi ego quercum roscidis mellibus æstatis tempore nimis gravatam ; eratque locus, in quo non quicquam simile memorabatur observatum. Vidi Neapoli in lineis pannis sanguineo , aliisque coloribus insignes cruces , sive potius maculas quasdam vidi rudem similitudinem quandam crucis effingentes in pannis , quorum fila ad angulos rectos (hoc est crucis in speciem) se interfecant . Quæ omnia , & alia multa confirmant, variis temporibus varia quidem , atque varia decidere de cælo ; quæ iis addita , quæ in terris sunt , aliud , atque aliud efficere possint.

Etsi autem difficile sit his omnibus occurrere , & omnino ab aeris inclementia esse immunem ; multa tamen dubio procul fieri possunt, quibus vel rariùs , vel leviùs noceat aer . Atque eundem quicumque mente , & sensu , vel saltem mente tantùm percipiunt , ab aere offendi corpora ; etsi nocendi modum , & rationem ignorant (dummodo aut casu , & fortuna volentes vitam ducant) si non omnia , quæ ipsis ab aere imminet , certè majorem partem periculorum ex se ipsis , & proprio ingenio evitabunt.

Et præterquam manifestum est, naturam humanam sine notabili noxa , dummodo non quis eandem opprimat diuturniori malo , malorum
mul-

multas, & bonorum ferre vicissitudines. Referam insuper aliquid majus, ut minora concedantur, scilicet nō esse impossibile aeris pestiferi in medio aeres nos uti, qui pestifer non sit; ac plerumque facile, si prudenti aliquo utamur consilio nos efficere posse, ut omnino nihil insalubris aeris proximo salubri permisceatur; vel non in ea copia, quæ nocere possit, permisceatur. Quod quidem pluries, atque pluries in pestiferis aeris cōstitutionibus est observatum. At si non ego omnia in his præstitero, unusquisque pro variis occasionibus, & pro ea, quæ est inter locos differentia, & pro varia rerum experientia aliud, atque aliud his addere poterit, quo sibi, atque aliis profit. Ego autem eodem servato ordine prius loquar de aere cuniculorum.

I. Cuniculorum minus gravis est aer, si passim cuniculi multa habeant spiracula, aditusque, exitusque, quibus non nihil emittatur, non nihil admittatur extrinseci aeris.

II. Multum prodest juxta aditus cuniculi, vel paullum intra cuniculum aliquid statuere, quo aer extrinsecus veluti alliciat. Id autem esse debet universæ naturæ, & pulmonibus amicum, & in exigua quantitate efficax: cujusmodi est inter alia multa ex puro sulphure igniculus. Et quidem etsi sulphuris fumus ingratus ipse sit, nares vellicet, & pulmonibus videatur molestus; re vera minimè omnium pulmones lædit, & independentem ab eo, quod igniculus, qui

qui fit ex sulphure accenso alliciatur extrinsecus aer (quod etiam fit quocunque igne) multa sulphur ex se præstare potest beneficia . Cujus rei sufficientem habeo ex eo usque tempore experientiam , in quo pestis sævissima Neapolim graviter infestavit .

III. Expedit etiam non intrare jejunos homines in cuniculum , sed prius aliquid accepisse , quo humores fermententur, rarefiant, transpiratio promoveatur , aliaque fiant in corpore humano , quæ remedia sunt maleficiorum , quæ ab aere accidere possunt . Hujusmodi sunt allia cruda leviter incisa, & devorata ante ingressum, vel in ipso cuniculo ; myrrhæ scrupulum devorasse , & vinum superbibisse ; vel myrrham ex vino sumsisse . Neque mehercule decet fortissimos homines de myrrhæ , vel vini, cui myrrha sit adjecta , amaritie quadam conqueri . Primum quia non tam ingratus est ex myrrha sapor ; & non ego pueris, vel virgunculis loquor delicatioribus ; quorum tamen non paucos novi absinthia ex præscripto matrum , cum opus esset , potantes . Secundò quia aud levis res agitur : conservanda salus est , vel ut fidem, religionemque defendamus ; vel ut patriam , filios, castasque uxores , pulchrasque virgines ab hostibus tueamur.

IV. Quòd si is, qui non timet districtos gladios, non etiam vereatur saporem ferre aliquantulum ingratum , docebo ego remedium nimis effi-

efficax, quo sibi, & commilitonibus omnibus in malitia aeris cuniculorum levi sumtu prodesse possit.

℞. Myrrhæ optimæ unc. i. aloes hepaticæ unc. sem. croci scrup. i. m. & superaffusis spiritus vini unc. 3. fiat extractio, quæ fervetur.

Usus hujus spiritus est ad guttas X. vel XV. ex vino.

Similiter baccis juniperi superaffundi potest aqua vitæ largiori manu sumenda. Sed bacca juniperi cum operæ pretio masticantur, & sumuntur; & postea vel vinum, vel aliquid aquæ vitæ superbibitur.

V. Item prodest camphoram ad grana duo, vel tria semel, atque iterum in die ore detinuisse, & masticasse, & deglutivisse salivam. Incredibile est, quàm præstantes sint camphoræ in morbis castrensibus effectus.

VI. Sunt fortè, qui ipsum pulverem bellicum commendent; & voluissent etiam me ejus meminisse, cum de insolationibus dictum fuit. Sed si adsint alia, melius est pulverem bellicum servare in hostium necem. Non tamen damno medicamentum ex vino sumtum ad magnitudinem scrupuli unius, vel dimidiæ drachmæ; vel ad quantitatem, quæ tribus digitis accipitur.

VII. Aqua vitæ autem, sive spiritus vini maximi usus esse potest in cuniculis; sive eo foveantur nares, & ora, aerem trahendo per medias manus spiritus vini guttis perfusas; sive

manibus similiter madidis aures, partesque, quæ circum aures sunt, frontem, genasque perfricemus; sive ejus aliquid per os sumatur. Mille autem sunt species variè utendi pro varia quantitate, & pro varietate eorum, quæ spiritui vini adduntur, vel permiscentur. Mihi frequenter aridet simplicis spiritus in exigua quantitate, sed repetitis, atque repetitis vicibus usus.

Siquis autem simpliciora, faciliora, tutiora, & efficaciora novit medicamenta, non omittens occasionem sibi, aliisque opem ferendi, his, quæ diximus, addere poterit.

Eorum verò, quæ superius relata sunt, & non inveniuntur in agris, exigua spectata quantitate, in qua usurpari debent, vili certè veneunt pretio.

VIII. Quæ omnia iis etiam conveniunt, qui fossas custodire, & in fossis debent immorari; vel ejus loci utuntur aere, e quo terra de recenti effossa est. Nec non etiam ubi aer est nebulosus, aut rorifer, illa omnia convenire possunt.

IX. Verùm de accensi sulphuris exhalationibus addo, quòd iis post expletum munus militare in tentorio miles uti per intervalla temporis potest; maximè si mentis, sensuumque stupiditatem quandam, & inertiam in semetipso percipiat: vel secum deferret filum sulphuratum, quod funiculi igne, quem secum deferre solent milites, accensum exhalationes emittere spiritu
du-

ducendas , ut ea vitia emendentur , quas ab aere noxio accepit .

X. In aere autem nebuloso præter illud pluries olfecisse vini spiritum , & eodem fovisse nares , aures , temporaque , multum proderit incedere , ne dum capite velato , sed fronte , auriculis , mento , collisque bene munitis . Nam illud diverberari partes corporis immediatè a nebuloso aere multum nocet , quod evitatur cooperièndo easdem partes . Qua etiam ratione conservatur circa os , & circa faciem aer quidam proprius hominis , ut sic dicam , quo melius idem homo a nebula defendatur .

Hæc autem ita possunt aptari , ut si non sit opus alias partes custodire , summum tantùm caput complicato velamine cooperiatur : at si videamus indigere nos propter nebulas meliori partium prædictarum custodia , explicatis plicis colla , mentum , & auriculæ præcipuè defendantur .

Sed jam multæ sunt similibus capitis velamentorum , sive muniminum apud varios populos in frequenti usu species , sic concinnatæ , ut terrorem etiam faciliè hostibus incutiant . Atque ideo his operam dedisse non solùm proderit ad arcedandam noxam ab aere nebuloso , vel rorifero , verùm etiam ad hostes terrefaciendum .

XI. Aerem verò roriferum esse , noctu tantùm accidere solet ; & sæpe sæpius statutis horis post Solis occasum , vel ante Solis exortum .

Ut proinde facilius fit nobis cavere ab huiusmodi aere; dummodo res ipsa, quæ nocet, intelligatur, & aliqua diligentia adhibeatur.

Sunt, qui sperent divinitus, & supernaturalibus virtutibus salvos esse; & interim oscitanter, & casu vivere; quibus quodvis studium, quod eos revocet a vitiis, & ab ignavia grave videatur. Non his loquor, qui stultissimi sunt; sed iis, qui sunt dociles, & ingeniosi; qui animi potius solertia, & ingenio uti volunt, quàm casu vivere.

His inquam sola diligenti, & accurata tentorii constructione (ut latius dicam in sequenti capite, in quo de iis agam; quæ militi dormituro prodesse possint) ab aere rorifero, vel etiam nebuloso facile militi provideri posse. Nam, ut dixi, non est impossibile, aere nos frui optimo, cum proximus aer extrinsecus nebulosus, vel rorifer sit.

Quòd si miles vel in excubiis sub dio sit, vel in itinere, & necessariò aere rorifero, vel nebuloso uti debeat; non equidem necessitas ista durare solet, nisi paucarum horarum spatio: ut si aliquo utatur eorum, quæ supra retuli, immunis etiam sit. Natura enim hominis in vicissitudinibus boni, & mali multas sine notabili noxa fert extrinsecas injurias. Etiam manus brevi tempore sine noxa fert ignis vehementiam. Et quædam sunt, quæ, dummodo aud oscitanter, & incuriosè postmodum vivant homines,

unius,

unius, vel alterius diei tempore sine notabili noxa ferantur ; cum illa eadem iis , qui sine cautela , & sine ullo sui studio vivunt , & errores erroribus addentes naturam opprimunt , brevi tempore noceant .

Exempli gratia is , qui aere nebuloso , vel ro-
rifero est usus ; ac postea cruda , & ignava , &
nihil ignis , aut efficaciorum particularum ha-
bentia , sed actu frigida assumit , & aquam bi-
bit ; facile, brevique tempore ægrotabit.

E contra is , qui similiter aere nebuloso , vel
rorifero est usus ; sed postea corpus suum cura-
vit in loco sicco , caput , frontem , oraque , &
colla manibus perfricavit ; vini spiritus guttas
nonnullas naribus admovit ; per medias manus
spiritu vini madidas aerem hausit ; qui cibū actu
calidissimum devoravit ; aromatici aliquid addi-
dit , ut pulegii , thymi , cinnamomi , nucis mo-
schatae , vel tenues taleolas radicum nasturtii
cum pane edidit , aut quid simile insuper præ-
stiterit , difficulter ægrotabit.

C A P U T IV.

*De iis , quæ servare debet miles dormitans
iternus.*

Vetus fuit medicorum opinio , ut a Gale-
no , & ab aliis accepimus , homines in
plerisque bestias imitatos multa præclara reme-
dia

dia habuisse. Quod mihi non solum videtur verisimile, sed etiam nostris temporibus plerisque hominum multa a bestiis doceri posse omnino videtur verum. Siquidem multa quotidie ab illis fiunt, quorum magnus est ipsis usus, vel naturæ necessitatibus ut succurratur, vel ut præferentur ab ægritudinibus. Cum autem in unaquaque specie peculiare quicquam observare liceat, in plerisque tamen eadem, vel planè similis sollicitudo est de loco eligendo, in quo dormiant. Locum ut plurimum quærent semperstatibus anni magis convenientem, & propriæ naturæ necessitatibus magis accommodatum; ab imbre, vel a gelu, vel a ventis, vel a venatoribus magis tutum. Et in his arte quadam utuntur, quæ si non esset, certò certius multa animalia aut multas numerarent hiemes, sed brevi perirent.

Ac si quis avium diligentiam observet in construendo nido, apum architectonicam in ædificandis favis, in quibus tutæ dormiunt, nidificant, propagationi, & mellificationi student, non dedignabitur apiculas, aves, & alia animalia in plerisque aliis, & præcipuè in electione loci, in quo somnum capiat, magistros habere. Magni enim momenti est in tuenda sanitate, & in propellendis morbis locum habere, in quo tuti ab omnibus injuriis caput possimus reclinare. Isque non est inventu, paratuque difficilis: nam non homini ampla domus necessaria-

cessaria est: sufficit casa, sufficit rude tugi-
rum, sufficit specus, sufficit quodcumque, sed
tamen tutum ab imbre, & a ventis, & a Solis
radiis vehementioribus: sufficit brevis angusta-
que tana, quæ non deest brutis, etsi tanto illa
non polleant ingenio.

Sed nescio quo fato, siue potius socordia, ho-
mo sæpe sæpius suimet ignoret animi, corporis-
que vires: quibus si semper, ut decet, uteretur,
ubique locorum, quantum humana fert natura,
posset esse felix. Quodque pejus est, non raro
ano, eodemque tempore, eademque incuria, &
negligentia multipliciter peccat; & contra di-
vinas, & contra humanas leges, & in sociorum,
& amicorum, & in proximi, & in suimet ipsius
perniciem.

At quidem miles frequentissimè, & multi-
pliciter, & contra leges militiæ, & contra re-
gulas conservandæ propriæ salutis peccare so-
lent in tentoriis aptandis, disponendisque, &
in loci electione, & præparatione, in quo dor-
miant, & sæpenumero eo, quo refici debuif-
sent, somno scilicet in loco apto, opprimun-
tur.

Alius propter imperitiam sibi statuit tento-
rium ex una parte collis; cum fortè secundum
utrasque leges & militaris, & medicæ disci-
plinæ, melius fuisset tentorium statuere ex alte-
ra parte, vel collis in summitate, ubi plerun-
que aer solet esse purior.

Alius, non observans regionem circumpositam in humili loco ponit tentorium, in quem, si pluat, aquæ omnes confluant; atque ideo is, suaque omnia palude corrumpantur, vel saltem palude obsideantur. Ac si non pluat, tamen derivatis hostium opera proximorum fluminum aquis, is, qui malè tentoria posuit, propter loci humilitatem merfus aquis suffocatur; vel cum tentorio, & aliis, quæcunque habet, flumine rapitur.

Alius claudit tentorium ex illa parte, ex qua spirant salutare venti; aperit ex illa, ex qua spirant insalubres: cum non rarò etiam secundùm militares artes, ut promptior sit vel ad invadendum, vel ad se defendendum, melius fuisset oppositum fecisse ejus, quod fecit.

Alius non rem universam sic aptat, ut prohibitu aperire, & claudere possit tentorium suum, vel ad suscipiendas salutare auras, vel ad circumspiciendum, speculandumque ea, quæ fiunt in regione, vel ad prohibendos quibusdam horis directos Solis radios, vel ad nebulas, aut roriferum aerem evitandum.

Alius non tendit, quantum opus est, tentorii telas; fiuntque propterea sinus, in quibus recepta aqua pluvialis perpendiculariter defluit intra tentorium; & nonnunquam in illum ipsum decidat locum, in quo ipse miles dormit.

Alius aut æquè, & aut satis firmat opposita latera tentorii; & aliquando sub mediam noctem

Item ventus irruens ex una tentorium dejicit, prostermitque in alteram; atque sic vel opprimit dormientem militem, vel saltem idem sub apertissimo cœlo reliquum noctis ager, & nebulis, vel rorifero aere eò magis offendetur.

Alius tentorium statuit tam altum, ut pateat infernè cuiuscunque aeri ingressus. Nec ipse atiam telam humiliter, atque aptè circū expandit; quæ nebulas, vel roriferum arceat aerem. Nec ramis; foliisque arborum, aut palearum fasciculis inferna parte tentorium circumsepsit. Is, licet nocte una, vel altera e clementioribus nihil omnino damni accepisse ab aere nocturno rectè possit existimare; attamen is idem nihil providens ea, quæ possunt in futurum contingere propter repentinas cœli mutationes, tertia, vel quarta, vel quinta, vel alia nocte admissis nebulis, vel rorifero aere tam graviter lædatur, ut ex hac una causa brevi moriatur. Ac etiam si nullæ sint nebulæ, nullus sit ros, cum ut plurimum inquietus sit aer, admissis ventis ipsa atmosphæra circa hominem assidua, & frequenti mutatione miles læditur. Nam in plerisque Europæ regionibus, & potissimum in Hungaria hoc ipsum, quòd nullus finatur certus aer requiescere, sive, ut meliùs dicam, immorari circa corpus hominis dormientis, hominem perdit. Existimo autem in aliis regionibus, & in iis præcipuè, quæ ad æquinoctialem circulum magis accedunt, id nunquam, vel minùs frequenter contingere.

Alius

Alius enim potuerit sic circum aggerem tollere, ut telhis esset munimentum adversus hostium incursiones, esset munimentum adversus nebulas, aerisque repentinas mutationes; totum oppositum facit, aggerem congestit terraratione, qua facilis offenderetur, vel minus defenderetur ab hoste, a ventis, nebulisque, aereque romifero. Quae pestes nonnunquam propter aggeris vitiosam constructionem, tanquam fluminis aquae per canalē, pleniās, & majori cum efficacia in tentorium diducuntur.

Amici, vosque omnes, qui rediistis ex castris Budensibus, quid quæso causae fuit, quod vestrum alius mane reperiebat pallia torido humore perfusa, gravia, & madefacta, alius non item? Alius vel ipso olfactu sentiebat nebulas intra tentorium, quas manu etiam quandoque palpabat, alius non item? Alius, cæteris paribus, mane surgebat veluti membri contusus, ac si vapulasset, alius non item? Alius dum dormiret diverberatus a ventis, postea surrexit facie pallidus, oraque habens mortuo similia; alius non item, sed validus surrexit? Alius, cæteris paribus, mane vix poterat spiritum haurire, & crassam, viscidamque pituitam e faucibus evellere, alius nihil istorum patiebatur?

Credite mihi, hæc, aliisque similia majori partem vestrum facta sunt, vel quia casu, fortunave elius malum, alius bonum, obtinuit locum, in quo

quo somnum caperet ; alius nulla usus prudentia est ; alius industria , arte , & prudentia est usus in tentorii positione , & in loci , in quo requiesceret , electione .

Non ego hic omnia possum minutis persequi , & casus omnes sermone complecti . Sed vosmet post lusus , & rixas , vel etiam post feriam aliquam huic etiam studio concedentes operam , comparate ea , quæ vobis acciderunt : facillè enim reperietis artem , qua magis tuti ab aere , & hostibus insensu magis esse valeatis . Reperietis , frequentissimè plus desudare milites , ut pejus ipsis sit , & ut frustrentur opera ; quam desudandum fuisset pro victoria , & pro exercitus incolumitate .

Verùm enimvero etsi omittam exemplis quamplurimis ab his , quæ nostra ætate acciderunt , desuntis rem præsentem illustrare ; non tamen præteream ostendere in quo potissimam ratio consistat sese tuendi ab aere , saltè dum quis dormiturus est .

Ac omissis tentoriis , de quibus etiam mihi videor ea monuisse , quæ in rem præsentem conveniant , breviori utens sermone dico , rem omnem in eo potissimum consistere , ut arbitrio prudentis militis atmosphæra , quæ circa ejus corpus est , pro ut res exigit , magis , minusve conservetur ; & pro lubitu , & arbitrio hominis tanta communitio detur inter aerem , qui est circa corpus ejusdem hominis , & pro-

ximum circumpositum aerem , quantum volumus utrunque aerem habere communionis .

Q si homo sciret, quantum praesidii est in semetipso , multò sanè esset beator ; ac si sciret, quantum conducatur in plerisque occasionibus propriae atmosphærae rationem habuisse , multò mindis ægrotaret .

Nunquam autem omnino prohibenda est communicatio inter nostram atmosphæram, & proximum circumpositum aerem . De quo tamen non est necessum, nos nimium esse sollicitos : nam difficile nimium est penitus prohibere communionem istam ; & nisi non vulgari solertia magnum studium adhibeatur, ut vitetur hujusmodi communicatio , semper hominis atmosphæra cum proximo circumposito aere communicabit . Quamobrem id potius studere debemus , ut hujusmodi communicatio penitus prohibeatur , etiamsi sciamus, certo certius hoc nã dum nocere , sed hominem enecare . Enimvero vel nos non assequemur hoc ipsum, quod conabimur , quoniam ex sui natura difficile est ; vel etiam si assequamur hoc , quod nocere diximus , attamen facillimè , & nullo penè negotio semper , ac videbitur , efficere poterimus , ut hominis atmosphæra factò alicubi aditu cum proximiori circumposito aere communicet .

Quòd si multi in opus, quod omnibus prodesse possit , simul concorditer concurrant , & sibi

sibi unanimiter prospiciant , non est profectò difficile , circumpositum aerem noxium , quantum opus , prohibere . Eorum , qui concordés sunt, crescunt quodammodo vires , minuiturque sine dubio labor . Discordantium verò minuuntur vires , & labores crescunt in immensum . Cujus quidem rei in aliis hominum negotiis ratio non est obscura ; in his sanè , de quibus loquimur , est sanè militi manifesta . Bonus enim miles facilè cognoscit, ambitus nequaquam crescere secundùm rationem spetiorum .

Exempli gratia circulus duplus circulo non habet circumferentiam duplam , sed multò minorem . Nam is circulus , qui duplam habet peripheriam , est circulo quadruplus; ac proinde si quatuor concordés milites circulum circulo quadruplum terræ aggeribus cingere debeant , levabuntur dimidio ejus laboris , quem singularis miles impendet ad cingendum aggeris simplicis circulum .

Sic exempli gratia spatium cubicum A , cubico spatio B 27 vicibus majus non equidem habet vices septies majorem superficiem , sed tantùm nonuplam ; atque ideo si oporteat , 27 milites circummunire , & defendere ab aere spatium cubicum A æquale 27. cubis B, labor singulorum militum æqualis erit tertię tantùm parti ejus laboris , quem miles singularis impendet pro muniendo , & defendendo ab aere spatium cubicum B.

Vi.

Videlicet , ut paucis comprehendam id , quod bonus novit miles , in planis superficiebus similibus , & in plerisque aliis lineares perimetri rationem habent æqualem rationi homologorum laterum . At in solidis spatiis similibus , quæ planis terminantur , & in aliis plerisque superficiales ambitus rationem habent æqualem rationi quadratorum ex homologis lateribus .

His autem , similibusque , quæ a computandi , metiendique arte mutuari possumus , vel non perceptis , vel perperam usurpatis , vel neglectis , frequenter contingit, minus defendi milites cum ab aere , tum etiam ab hoste . Ac sæpe sæpius illud propter similibus rerum ignorantiam usuvenit , quòd plus defatigentur , ac labore laxentur victi , quàm victores . Atque equidem existimo, in Turini Sabaudia: obsidione plus laborasse , & graviora perpeffos fuisse obsessos , & Hispanos , qui Duce Marchione *de Leganes* pluries tentarunt succurrere sociis , amicisque ; quàm Galli sub Duce *Monfieur de Arcourt* , qui non magno exercitu obsidebat Turinum (quod partium tunc erat Principis Thomæ) eratque ipse vicissim in suis munitio-nibus veluti obsessus ab Hispanis . Quorum tamen spectabilis fuit in hac obsidione magnanimitas . Qui cum aliter non possent omni occlusa via , adituque omni præcluso urbi succurrere per aera , & supra capita obsidentium Gallorum
quæ.

quæfita via bombardis bellicis e proximiori colle ferreos orbes majores mittebant in urbem tum quandoque aliis rebus, tum & frequentius ad bellicum pulverem conficiendum fale petreæ plenos. Pulvis enim bellicus jam omnis ferè absumtus fuerat ab obsessis. Sed hoc non multum præstitit auxilii: & præter pulverem multa alia deerant obsessis, quæ non poterant per aera transmitti. Quamobrem tandem sese dediderunt Gallis.

At si in idem opus, quod omnibus sit munimentum, & tutamen tum ab hostibus, tum ab aere, non multi simul conspirent; sed in eo, quod pertinet ad muniendum castra, Ducum solummodo expectent sententiam, & mandata exsequantur; in eo verò, quod pertinet ad se defendendum ab aere, & ad conservandam propriam atmosphæram singuli singulariter sibi prospiciant, res quoque non equidem est admodum difficilis. Enimvero quodcunque est, magis, minùve idoneum est ad prohibendum, ne circumpositus aer liberè nimis, & efficaciter ad nos accedat. Aptè congesta terra, lapides, arbores, & tabulæ, quæ ex arboribus diffissis sunt, rami, frondesque arborum, fasciculi que ex iisdem, herbæ cunctæ vitatis tantùm paucis quibusdam ex venenatis, fasciculi que ex paleis, ex stipibus, & ex herbis ficcis, animalium pelles, telarum & pannorum quodcunque genus, & quodcunque aliud est, aptè dis-

po-

positum, aliquid præstare potest ad defendendam hominis atmosphæram. Atque equidem vidi non semel tuguria villicorum manu ex paleis, stipitibus fabarum, aliisque, arborumque ramis constructa, quæ melius defenderent hominem a caloribus, vel a frigore, & ab aere nebuloso, vel rorifero, quàm lapideæ domus, quæ ubi semel vel incaluerint, vel frigorifera admiserint corpora, diutissimè vel calorem, vel frigora servant.

Verùm ex iis omnibus, quæ jam sunt enumerata, ubi exercitus non diu consistit in uno, eodemque loco, sed de die in diem mutat situs, ut nova, atque nova castra frequentius ponenda sint, commodiores sunt, & magis expeditè auxilium afferunt telæ, pannique omnis generis. Sunt tamen ex his etiam alii alii meliores, vel peiores tum ad imbres arcendos a militis corpore, tum ad eundem militem ab aliis cæli inclementiis defendendum.

In telis autem, sive pannosis tentoriis expandendis, statuendisque ea sunt servanda, quæ superius monui; videlicet ut ea potissimum parte præsidia hæc aptentur, quæ ventos noxios, nebulasque frequentius adducit, vel qua lacus, paludesque spectentur. Tendenda aptè sunt, ne sinus habeant, qui excipiant imbrem. Firmanda quaque versus, ne noctu de improvise decidant. Subtus etiam prope solum vel aggerem, vel ramis, frondibusque, fasciculisque palea-

learum , vel alia tela circum extensa prohibendus aer est , ne illac liberè in tentorium intret.

Locus verò pro somno capiendò eligendus in tentorio est , qui minùs perflatur vento. Statuendumque aliquid supra terram ejus loci est, sive tabula, sive paleæ , sive frondes , foliaque sicca arborum , & herbarum , sive aliud simile illud fuerit , quo aut immediatè corpus dormientis feriant , respirationeque hauriantur halitus e tellure emanantes .

Sunt , qui dormituri pannis se onerent , caputque bene cooperiant . Quorum plerique, nescientes quid faciant , sic atmosphæram propriam optimè defendunt a proximo circumposito aere . Qui quidem si hanc habeant consuetudinem , & nihil incommodi ex hoc accipiant, non malè sibi consulunt . Sed nonnulli non hoc ferre possunt , respirare tam in arcto , & respirationem tam conclusam habere . Atque insuper proprii halitus vaporibus quamplurimis ab ipso corpore hominis dormientis emanantibus solent strata humescere ; & vapor ille perfrigeratus aere nocturno extrinseco in humorem cogitur : quod non est profuturum militum membris . Quibus minùs coopertis , & minùs pannis , palliisque oneratis potest melius esse : videlicet si linteum aptè expansum habeant circa propria corpora ; atque ea ratione, ut aliquod aeris spatium intercedat inter corpus , oraque dormientis , & linteum . Respiratione enim aer

K

ille,

ille , qui est linteo comprehensus , quoque dormiens utitur , fit sanè mitis , quantum opus est ; & quantum satis est conservatur linteo illo : quamobrem militi ex hac parte bene erit.

Atque equidem hoc etsi paucis verbis expositum sit , plus prodest , quàm si grave , densumque pallium superimponatur immediatè cuicumque militum corpori , Cujus rei plures habeo experientias , Meminique matrum quam plurimarum , quæ nescio a quo primùm edoctæ optimè sic pueris consulunt dormientibus . Neque linteum tam latum magni pretii est : nam uno , vel altero floreno dubio procul facillè haberi potest ; ac frequentissimè opportunitas datur auferendi ab hostibus hæc , & alia multa , quorum militi magnus sit usus : præter quàm ex consutis simul aptè indutis aliorum , qui non ampliùs illis indigent ; vel storeis , quæ quibusdam herbis conficiuntur , eadem commoda miles facillè poterit consequi . Et quidem storearum magnis in his , similibusque , quæ pertinent ad defendendum militem ab aere , esse potest usus ; ac facillè ubique locorum materies reperiri potest ad storeas ex herbis conficiendas . Neque res ardua est , quæ non manibus fieri possit cujuscumque gregarii militis ,

Illi , qui præter tentoria currus etiam habent , multò sanè faciliùs sibi , & alicui socio consulere possunt . Currum videlicet statuentes intra tentorium , eundemque utcumque circum

cum undique cooperientes ; id enim facilius fit, ipsa currus constructione , & forma opus adjuvante . Ac præterea in curru dormiens homo locum necessariò obtinuit rotarum beneficio a supposita terra sufficienter remotum ; necnon etiam corpore insidebit ligno , ex quo currus constat ; non terræ , non lapidi , in quibus non levis differentia est . Et curruum quidem variaz sunt species , quarum alia aliis est ad hæc commodior .

At sive in tugurio locum quis sibi eligat ad tutius capiendum somnum , sive in tentorio , vel currum etiam adhibeat , ignis quoque utilis esse potest usus ad purgandum aerem illius loci . Et quidem currus tela , vel pannis undique muniti aer , si res exigat , satis temperari , & moderari potest levi ignicula unius , vel alterius lucernæ : cujus profectò non exigua vis est in loco maximè angusto , & concluso . Quod si quis peculiarem aliquam habeat in se causam , poterit levi fumo rei appropriatæ eundem illum aerem inficere .

Plura superessent dicenda , sed gravius visum est fore militi rem istam in longum sermonem protraxisse , quàm nonnulla omisisse ; maxime cum totius ferè rei summa paucis possit exponi . Videlicet , inquam , rem universam potissimum consistere in propriæ atmosphæræ tuitione ; & id maximè proficuum esse , non quidem palliis se onerasse , sed quantum opus est prohibuisse com-

municationem inter aerem, qui circa corpus hominis est, & proximum circumpositum aerem, quicumque is fuerit. Idque feris quæsitum est, dum specus quærent, & dum tanas angustas sibi effodiunt.

C A P U T V.

Quæ convenient militi experrecto.

Nisi miles sub noctem vestimenta deposuerit in loco, qui sit ab imbre, a nebulis, vel a rore tutus, aliquando mane experrectus inveniet illa humore gravia; atque iisdem hac ratione uvidis indutus, facile vel ipsa eadem die, in qua id accidet, vel sequenti aut leviter ægrotabit. Sed id rarissimo contingit, vel quia miles, nequid ipsi surripiatur, vestibus pro pulvinari utitur; vel quia ferè semper, ut promptior sit in quamcunque occasionem, vestibus omnibus, & calceamentis etiam indutus somnum capit. Ac si experrectus fortè, quoniam propriæ atmosphære rationem non habuit, vestes sentiat extrinsecus saltem imbre, vel rore, vel nebula humidas, hoc minimum malorum, quæ ipsi nocte illa facta sunt, habendum est. Nam illi, qui nesciunt vestes defendere ab humido aere, ut plurimum etiam in reliquis solent peccare; & ut plurimum neque ejus aeris rationem habent, qui circa faciem est, sed nudi
fa-

facie, five nihil præsidii habentes circa faciem aere utuntur in respirationibus nebuloso, vel rorifero, vel alio quocunque, quem fors, fortuna, & casus ferat. Quod multò magis nocere potest, quàm extrinsecùs aliquando humidas vestes habere.

At si nihil istorum contingat, & circa corpus suum non contaminari nocte aerem studeat miles; attamen pluribus diebus, noctibusque non unquam deposuisse vestes, sed indutum, veluti vigilantes facimus, somnum habuisse; obstructions quidem facit pororum cutis. Ex quo quamplurimi morbi castrenses ortum ducunt. Nec non illa eadem causa sordes, & animalia bonum sanguinem sugentia multiplicantur militi.

Non equidem ego unquam suaferim, militem debere vestes deponere, dum est noctu dormitum iturus; nisi fortè multis concurrentibus, quibus hoc tutò fieri possit. Quin in his etiam casibus ea forma, & figura indumenta vellem constructa, quæ facilius est, ut illa deponantur citò, & ut non multa eum temporis jactura iisdem induantur milites. Verùm quædam animadvertenda sunt, ne miles, qui longam consuetudinem non habet vestibus indutus somnum capiendi, ex hoc capite lædatur.

Is mane experrectus, vel alia quacunque commodiori hora, in qua vacet ab opere, ter, quaterque, aut pluries in hebdomada, non quidem dormitum

iturus, sed per vigiliam debet deponere vestes, & corpus suum, maximè crura, & brachia, & dorsum diutulè perfricare, & cutis poros adaperire; nudusque corpore in loco sicco, non perfato a ventis, aliquantulum, veluti in luctu fieri solet, sese exercebit. Hac enim ratione tum tutus erit ab his, quæ imminent mala propter prohibitam corporis transpirationem (quæ neque levia, neque pauca sunt) tum etiam corpore agilior, & promptior erit ad quodcunque opus.

Possem hæc confirmare rationibus quamplurimis, & exemplis ab antiquitate desumptis, quæ vestes habuit facilè sumendas, & facilè deponendas; & balnea, & gymnasia habuit, in quibus homines frequenter corpore exercebantur. Sed is miles, qui experiundo utilitatem non mediocrem ex iis, quæ dixi, in actum deductis percipiet, non indiget rationibus, & exemplis, ut veritatem amplectatur.

Ad enecanda verò animalia bonum sanguinem sugentia militi non parùm confert hæc ipsa corporis perfricatio depositis vestibus. Ac præterea sunt ad hoc multa alia magis, minusve tuca. Ex his verò cavenda sunt, quæ ab agyrtis venduntur, mercurium aut ritè præparatum, vel in magna quantitate habentia: nam hæc possunt nocere quàm maximè, totumque corpus copiosa salivæ effusione, aut aliter perquam vehementer turbare possunt.

Tutum autem est tabaci sicci folia in parva

Vini quantitate infudisse, & petia in hujusmodi vino madida corpus perfricare, & mundare. Odor enim tabaci multa animalia immunda, quæ in corporibus hominum aluntur, brevi enecat.

At sicuti non placeat tabaco uti, poterit millefolium ex agris colligere, eoque corpus perfricare; vel aliquo utetur his analogo.

Quod si nox non fuerit prospera, & nebuloso, vel rorifero aere quis per somnum est usus, ea debet servare, quæ capite tertio dicta sunt, & iis uti.

C A P U T VI.

De efflavis a cadaveribus, & ab incrementis emanantibus.

QUoniam ea, quæ e corporibus putrescentibus animalium mortuorum emanant, aeri, qui ad conservandam hominis vitam summè est necessarius, permiscetur, atque sic contactu maximè per viam respirationis non parùm nocent; aliquid etiam de his dicendum est, quo insectorum copia militi, & equo perquam molesta eodem tempore prohibebitur.

Sed fortè aliquis non contentus eo, quod ipse jam novit, expedire putrescentia omnia in terra sepelire, nova aliqua hic exspectat legere. Nam sæpenumero accidit fastidire hominem faciliora malorum remedia, & aliud, atq; aliud stultè quæ-

rendo spernere ea , quæ promptiora habet. At illud aliud , quod quærunt homines , ut plurimum vel non invenitur , vel difficilius comparatur , vel etiam si habeatur , nonnunquam minus aptum est ad id , quod consequi volumus.

Cujus rei multa possem adducere exempla fortassis non placitura quibusdam principibus , qui nescivere proprio studio , & industria veluti fatum quoddam effugere , aut saltem declinare , quo circulatoribus , & impostoribus semper debeant esse obsessi.

Turcas audivi foveis alvi excrementa condere , & sic munditiei studere . At sæpe nostri non parant tentorio Generalissimi ; sed ubicunque reperiuntur , vesicam , vel alvum exonerant .

Verùm , ut observatum est in Viennæ obfisione , Turcæ sepeliunt quidem corpora sociorum ; sed neque inimicorum , neque equorum , neque aliorum animalium sepelire curant ; & nescio quidem , qua ratione id omittant.

At apud plerasque gentes ex nostris obscenum , nefandumque est mortuorum equorum , vel canum , vel aliorum brutorum animalium cadavera contingere ; & turpius est nonnullis in locis mortuum equum , vel canem mortuum tetigisse , quàm furatum esse . Non ejus cõsuetudo , & familiaritas turpis est , & indecora , qui furari solitus sit , & in furto sit deprehensus ; cum omnino turpis inhonesta , & vitanda censeatur consue-

fuetudo ejus , qui canem baculo , aut lapidis ictu enecaverit ; canem , vel equum mortuum tetigerit , & eò magis si humaverit ; vel sellam , lora , fræna , aut aliud quodcunque ornamentum mortuo equo detraxerit . Ac de non nemine narratur , qui aliquid ex his casu aliquo , vel per imprudentiam fecerit , quòd illi discedendum fuerit ab hac urbe , ne tantam pateretur ignominiam .

Quamobrem non semel factum est , mortuo in castris equo prope tentorium alicujus Ducis , vel prope ambulacrum quodpiam , relictum fuisse ibi computrescere corpus non sine magna in prætereuntibus sensuum omnium molestia .

In iis autem regionibus , in quibus nulla adest in his obscœnitas , vel turpitude , detrahuntur pelles equo , cani , feli , aliisque animalibus mortuis . Postea vel cadavera deferuntur in loca remotiora , in quibus effluvia non noceant ; sintque cadavera avibus , canibus , & lupis esca ; vel sepeliuntur in arena , vel terra ; vel projiciuntur in mare , aut in flumina , ut cedant in piscium cibum . Pellibus autem utuntur diversimodè non sine magna utilitate . Ac quidem tanta fuit mortuorum equorum in castris Budensibus multitudo , ut coria potuerint multa millia florenorum æstimari . Dicuntur enim mortui in illa obsidione circiter quinquaginta millia equorum . Quorum tergoribus siqui
sa-

sapienter fuissent usi , in multis humana vita
miseriis magnum levamen habere potuissent.

Non minima artium , quibus populi regun-
túr , videtur illa , qua hominum animus veris,
vel etiam vanis opinionibus movetur , & ad fa-
cinora quæcunque impellitur . Quòd si non vi-
deatur e re mortales decipi , opus est vanis opi-
nionibus liberare hominum mentes : & quan-
doque licitum est pro veris vanas opiniones in-
fundere , dummodo aptè fieri possit . Id tenta-
tum non raro est a plerisque Regibus , & expe-
rimentis probatum non semel est . Sed doctrina
ista non videtur pro milite ? Attamen quicum-
que gregarius miles sperare debet virtute sua
aliquando in Ducem evadere posse.

Possem hoc loco Regem referre sapientissi-
mum , qui vanas , temerarias , crudelesque , &
impias circa duella in regnis suis opiniones de-
levit , & antiquavit ; sanctas sententias insinua-
vit , & servari mandavit : quive bellicosissima-
rum gentium , quibus imperat , summa dexte-
ritate , & felicitate moderavit , temperavitque
timores ex causa nonnullarum sanctionum , quæ
religionem videntur tangere , vel religionem vi-
dentur sapere .

Atque hæc quidem satis , superque esse de-
bent iis , qui intellectum habent .

PARS

P A R S Q U A R T A .

De præservando milite a specialibus quibusdam morbis frequentioribus in castris.

Uanquam hæcenus generales causas inspiciendo methodum tradiderim, qua miles in castris possit a morbis esse immunis; specialiter tamen nonnulla sunt addenda, quibus idem ab iis affectionibus præservetur, quæ solent in castris esse frequentiores. Hujusmodi autem sunt dysentericæ, & diarrhœæ, petechiales febres, & quartanæ, atque tertianæ, capitis dolor, dolores articulorum, tusses, spirandique difficultates, viscerum obstructions, & tumores in infimo ventre, aliæque similes.

Verùm quoniam aut omnibus in locis iidem omnino sunt morbi castrenses, neque in una, eademque regione singulis quibusvis annis similes omnino sunt affectiones (ut in Hungaria, in Austria, in agro Romano, & Neapolitano non semel compertum est) ac cum arduum, & operosum nimis sit de iis omnibus singulariter agere, quæ ubique locorum, & quibuscunque temporibus accidere possunt; operæ pretium erit pri-

primùm regulam dare , quæ possit ferè omnibus
iis accommodari, qui ab aliquo determinato mor-
bo velint esse præservati .

C A P U T I .

*In quo quaeritur , ut quis a determinato aliquo
morbo possit præservari.*

INter morborum genera omnes , quorum
nunc memini , repletionem , inanitionem-
que posuere; & alterum altero curari voluerunt,
quin etiam alterum altero prohiberi, sive præca-
veri . Nam vel nunquam , vel rarò contingit in
temporis instanti repletionem fieri, quæ morbus
fit . Atque ideo si antequam ad hoc deveniatur,
inanitio accidat ; morbus ille , quem minaba-
tur inchoata repletio, prohibebitur . Sic e con-
verso de inanitione dicendum putant.

Verùm etsi genera hæc quamplurimos mor-
bos comprehendant , non eos tamen includunt,
qui in substantiæ modis consistunt; suntque iis,
qui ex plenitudine , vel inanitione fiunt , lon-
gè plures . Ac aiebat Joannes Baptista Capuc-
cius , quòd si quis brevitati studens hos etiam
omnes , vel ferè omnes duobus tantùm generi-
bus velit comprehensos , posset dicere morbos
omnes , & quicquid boni , vel mali tractant me-
dici, additione, vel detractioe fieri, vel factum
esse ; ac item additione , vel detractioe cessare,
vel

vel prohiberi morbos. Quæ quidem genera continent repletionem, inanitionemque; ac insuper substantiæ comprehendunt modos. Nam quicumque modi corporis, qui sub imaginationem cadunt, magnitudinem quandam habent, cui addere, vel detrahere liceat; & additione, vel detractio in magnitudine modorum multas suscipiunt substantiæ novas, variasque formas.

Exempla varia ponebat, quibus hoc confirmaret. In motu, ajebat, considerare possumus velocitatem, quæ semper magis, vel minùs suscipere potest: ut si morbus consistat in velociori alicujus substantiæ in animali motu, detractio ex illa velocitate sit remedium illius morbi: sic etiam e converso. Vel si morbus consistat in figura; mutatio apta situs, atque ordinis partium corporis sanabit hominem. At hoc aptè mutare idem est, ac alicubi aptè detrahere, & alibi hoc ipsum addere, quod detractum est; sive idem est, ac transponere. Quo quæcunque figuræ mutantur ex una in alias sive magis, sive minùs commodas. Item si malum dicatur consistere in ordine mutato partium, detrahendo, vel aptè addendo cessabit ille: sic ajebat de aliis plerisque.

Cum autem suscitarentur juniores, quodnam ex illis medico facilius esset convenienter addere, an convenienter detrahere? Respondebat, in plerisque difficiliorem sibi videri additionem

nem , quæ ferè semper absolutè solius naturæ opus est : cum detractio tum sæpe sæpius ipsius naturæ spontè non unica via fiat ; tum non raro medici prudentia , consilioque , & manu, multoties non parum adjuvante naturam , fieri queat.

Verùm affirmabat , aptam & laudabilem detractioem in plerisque occasionibus esse quoque difficilem nimis ; ac frequentissimè ignorare medicos mali quicquam detrahere , absque eo quòd non simul aliquid boni detrahant ; & nonnunquam cum multum , atque multum evacuent, nihil omnino detrahere mali . Quod quidem parte non exigua cognitum etiam fuit, atque est medicis ferè omnibus , qui ne dum in aliis pharmacis , in medicamentis etiam vel alvum solventibus , vel vomitum excitantibus, vel salivationem sollicitantibus, vel sudores promoventibus , vel urinas cientibus , aliisque similibus specifici quidpiam multoties quærunt, quod proprium dicunt morbi , quem tractant, remedium .

Enimvero observaverunt non æquè esse in morbis quocunque medicamento vel alvum solutam habuisse , vel vomitum ægrotanti fuisse provocatum ; neque idem omnino esse hoc , vel alio quocunque medicamento sudores , vel urinas promovisse : sed longa experientia viderunt, esse aliquid alio potius ad morbum aliquem depellendum.

Ac

Ac differentia ista non equidem consistit in majori tantum, vel minori copia ejus, quod educitur. Nam pluries observatum est, in morbo gallico exempli gratia plus profuisse parcam evacuationem ex colocynthide, quam copiosam ex manna, vel rosis: videlicet medicamentis purgantibus non æquè movetur id, quod nocet animanti; ut neque ex quocunque pharmaco, qui supersunt in corpore humores æquè, aut similiter alterati remanent. Atque hoc est non solum in aliis medicamentis, sed etiam in iis, quæ via aliqua evacuandi vim habent, non raro specifici quidpiam nobis desiderandum esse. Aliquando autem nulla in his necessaria est sollicitudo: nam sæpe ex multis mutationibus possibilibus ab eo statu, in quo morbus consistit, quæcunque contingat, affert salutem.

Ex his quærebant omnes, in quo vis consisteret specificorum medicamentorum? Neque conveniebant ad invicem. Alii enim affirmabant, illam consistere in primis; alii in secundis qualitatibus eandem ponebant; alii neque primis, neque secundis, neque tertiis contenti erant.

Et ex his aliæ nascebantur quæstiones de temperamentis. Ac plerique existimabant temperamentum unumquodque consistere, non equidem in quatuor qualitatibus, quas dicunt primas, permixtione; ut neque in duorum, vel trium, secundum nonnullos; vel quatuor, secundum alios; aut in quinque, vel plurium elemen-

to-

torum peculiari unione , & permixtione , ut aliis placet ; sed in ipsa strue , sive structura , in ipsa compositione , congregatione , coordinationeque partium corporis , cujus dicitur temperamentum .

Atque hujus sententiæ referebant fuisse Hippocratem quendam. Ac proinde rectè Galenum non semel pronunciaſſe, vires plerorumq; pharmacorum sive utiles , sive noxias, non quidem in calido, frigido, humido , vel sicco consistere, sed pendere a tota substantia . Cujus quidem cum plerunq; occulta sit homini structura, occultis etiam qualitatibus , sive facultatibus (res enim aliquo nomine denotanda fuit) vires plerorumque pharmacorum ingenua confessione non semel idem Galenus consistere affirmavit . Qua ratione asseriebant, horologium , & quodcunque aliud mechanicum proprio gaudere temperamento . Nam quicquid est , peculiaritatem quandam habet partium structuram, coordinationemque , ex quibus peculiaris aliquis in natura nascitur effectus , qui dici potest proprius illius rei , & a proprio nasci illius ejusdem rei temperamento , hoc est, structura , & compage partium.

At Capuccius multa adducebat exempla , quibus facilius sit vires concipere specificorum medicamentorum , rationemque indagare , qua aliquid aliquo ipsorum fiat , quod non fiat altero . I. ajebat, si tenax pix , vel therebinthina
mem-

membro adhæserit , ac velimus illam auferre ; specificum erit non aqua , non vinum , non mercurius , sed oleum . II. si concretum corpus ex sale , & terra compactum habeatur , ac velimus terram dissolvi , dividique in suas atomos ; non equidem mercurius , aut oleum ad hæc aptissima sunt , verùm specificum illius dissolutionis erit aqua . III. sed si aureus pulvis separandus sit a terra , specificum erit mercurius ; vel si argentum ab auro separare velimus , specificum erit aqua fortis . IV. ut omnia ex opposito , ac sunt , perspicere valeamus , specificam ad hoc virtutem habebunt vitra convexa , vel concava . V. apud omnes artifices multa ostendebat instrumenta specificam virtutem habentia ad aliquod peculiare opus . Ac bonos artifices aiebat cognoscere virtutes suorum instrumentorum ; & alio uti , cum volunt incidere ; alio , cum secare ; alio , cum insculpere volunt ; alio , cum conjuncta dividenda sunt ; alio , cum disjuncta sunt conglutinanda . Eosque affirmabat omnium artium rudes , & incapaces , qui similitudines spernebant a mechanicis desumptas . Enimvero , aiebat , nihil mechanicum est supra , vel infra naturam ; hoc est , omnia , quæcunque mechanica sunt , in naturæ limitibus comprehensa esse .

Ego autem hæc retuli , non solum ut hac illac in tanta sententiarum varietate semitam aliquam adaperirem militi , qua , quantum humana natura patitur , possit in castris a morbis

L

præ-

præservari ; verùm etiam ut illi manifestum facerem, doctrinam plerorumque tum philosophorum , tum medicorum multas imbecillitates habere in fundamentis , & in principiis : ac eorundem nonnullos nō paucis quæstionibus esse valde intricatos , de quibus æternùm disputent nullam inveniētes rectam solutionem ; quoniam non cognoscunt falsitatem hypothesis , quam faciunt de naturæ principiis ; & non animadvertunt eorum , quæ ponunt , futilitatem .

Cæterùm nisi quis absolutum sibi exposcat opus , in quo omnia minutè doceantur , quæ pertinent ad tuendam hominis salutem , non mihi videtur difficilis regula , qua quis a peculiaribus quibusdam morbis præservetur . Vel saltem regulam dico nos invenire posse , qua servata, homo prudens, & diligens sanitatis suæ custos , & defensor dici mereatur ; etiam si postea aliquod ipsi incidat morbi infortunium : nam illum aliquando non ægrotare , vel omnino impossibile, vel saltem difficile adeo est , ut pro impossibili accipi debeat .

Regula autem, sive via, qua quis præservetur a peculiari quopiam morbo , est uno , vel pluribus eorum uti , quæ specificam vim habent adversus illum morbum , iis vitatis , quæ sunt efficaciora , & corpus valent nimis perturbare: nam his non indiget integer homo , quem nos volumus præservare a morbis .

At

At efficaciora appello , quæ vomitum vehementiorem possunt concitare ; quæ alvum solvere apta sunt ; quæ largè nimis urinas , vel sudores , vel salivationem promovent ; sternutatoria validiora ; quæ vasorum quorumcunque , quacunque via aperature facta , vel ulcerum inustione , & vesicantium applicatione sanguinem , aliosque humores fundunt ; quæ somnos conciliant profundiores ; & alia quæcunque vehementia , & ad perturbandum corpora valida nimis . Quorum omnium etsi magnus esse possit in medicina usus , meo tamen iudicio nequaquam cuique proprio ingenio iisdem uti licere debet ; sed peritis artium , expertisque multa determinatu difficiliora sunt permittenda , qui etiam in his determinandis frequenter errant .

Siqui sciunt vomitu juvari , fatis habent digitis , vel complicata charta , vel folio aliquo arboris , vel plantæ non venenosæ fauces stimulare . Nam his facilè plerisque movetur vomitus , maximè si priùs largiter biberint : ut crapulis deditis non sine operæ pretio contingit ; sed meliùs tamen fuisset abstinuisse a crapula . Vel etiam si illa industria vomitus non moveatur , tamen conatu illo multa aperiuntur in ore , in faucibus , & in œsophago , & aliquid aliud fit , quo pleraque illarum partium , & ventriculi vitia emendantur .

Si alvus alicui consueto adstrictior sit , fatis

erit utcunque illam aliquantulum sollicitasse suppositorio ex butyro falso , vel ex caseo , vel ex larido falso , vel ex felle suis , aut bovis exsiccato , vel ex sapone duriore , vel ex fermento triticeo adjecto sale , vel ex aliis quibuscunque his similibus . Vel ad summum huic malo ut occurratur , satis erit clystere in intestinum rectum infudisse aquam parum falsam adjecta pinguedine aliqua . Sunt, qui familiare aliquid habent per os sumendum , quo ipsis venter facilius exoneretur ; eoque uti poterunt : cujusmodi est cocta beta , vel malva , vel passulæ coctæ in aquis , vel cremor tartari ex jure , vel vinum, aut acetum fennatum , vel pulpa cassiæ , vel quid aliud simile .

At si quis existimet, parciores sibi esse urinas voti compos erit petroselini , apiique in cibis usu ; vel bibet in scypho fraxineo ; vel aquam bibet, in qua fraxini, vel pini cortices, vel ligna eorundem contusa fuerint infusa ; vel quid simile omni vacans suspicione usurpabit . Sunt etiam , quibus satis est succus limonis juri , vel aquis permixtus , maximè si bilis efficacior moderanda sit . Quibusdam satis est sal prunellæ ad scrup. i. vel pulvis pyrius ad eandem quantitatem .

Quantum ad promovendam eam evacuationem , quæ per cutis poros fit , satis est corpus diversimodè exercere . Ac quidem nunquam deest homini occasio corpus suum exercendi .

1 Sed

Sed si omnes desint militi occasiones , nunquam deest occasio sese exercendi , ut promptior , & agilior sit ad quodcunque opus militare ; & ut rectius , celeriusque armis uti sciat ; rectius , & gravius , & breviori tempore inimicum ferire valeat ; & ut cunctis occurrere , eodisque tempore veluti præsens multis in locis esse possit : quæ omnia magni momenti esse solent in bello .

Ita pariter sufficit ad promovendam salivam inferiorem maxillam , qua licet , movere , linguam per os frequenter circumagitare , & fauces , si lubet , aliquantulum digito molestare .

Similiter dicere possem de iis , quæ per nares , & per radices nasi , anfractusque varios illarum partium meant ; videlicet quòd absque ulla ellebori albi , aut alterius validi medicamenti necessitate sufficit per intervalla nares emungere ; vel folium bêtonicæ , aut salviæ , aut majoranæ intra nares detinuisse . Omitto tabaci usum : nam facilè ex recto ejus usu homines gradum faciunt ad luxuriam quandam continuò pulveris tabaci per nares sumendi . Non tamen omitto , vel nares vellicando , vel semiclausis oculis Solem aspiciendo plerunque absque alia industria satis nos habere molestiæ , ut sternutatio nobis fiat .

De auribus nihil monui ; quoniam cerumina , quæ in auribus colliguntur , sunt sanè ferè omnibus hominibus in exigua quantitate , ut me-

ritò omittatur illorum consideratio . Sed si tenui scalpello auferantur , perpurgenturque aures , aliquid etiam liberitùs per illas partes permeabit , quo homo ab aliquibus malis faciliùs præservetur .

Item etsi frictions universales , vel membri particularis non id omne præsentent , quod comburentia , & vesicantia medicamenta (quæ etiam in casu nostro non habent locum ; quoniam non agimus de ægrotantibus jam hominibus , sed de iis , qui sibi timent ab ægrotudinibus) attamen quæ longiori tempore durant , & sæpius repetuntur , & quæ asperiori panno , vel alia meliori ratione fiunt , frictions acriores , sive ad morbos curandos , sive ad morbos arcendos , vel propulsandos non sunt equidem contemnendæ .

Somnus autem iis , qui moderati in cibo , & potu esse consueverunt , facilè , & tutò , jucundèque conciliatur alterius poculi præter consuetudinem haustu . Est portulaca , est in jure cocta lactuca , sunt & alia multa , somnum quæ valeant conciliare : non attingendo soporifera graviora , nisi cum in majore somni capiendi necessitate diligens peritus jusserit .

His autem sic præmonitis , antequam ad morbos in castris frequentiores descendamus , non abs re erit , hic exempli loco aliquem alium ex aliis morbis afferre , & normam tradere , ut quis ab eo præservari possit ; ac primùm de apoplexia .

I. Si

I. Siquis non abutatur robore virtutum suarum ; & in cibo , & potu parcior potius sit, quàm liberalior ; omnesque meatus corporis sui studeat esse apertos , & fluere omnia per suas vias , & corpus bene transpirare conetur, ut supra dictum est ; ac insuper roremarino , salvia , pulegio , ruta , baccis lauri , castoreo , caryophyllis, similibusque adversùs apoplexiam specificam vim habentibus familiaritùs utetur , utique difficulter apoplexià laborabit .

Usus autem prædictorum medicamentorum, aliorumque similium (non enim, quia non alia refero , credendum est, me spernere alia medicamenta ; sed quòd non omnia hìc confarcinanda fuere) est varius , & varià quidem ex illis diversimodè parantur , quæ tum extrinsecùs applicari , tum per os sumi possint . Exempli gratia rosmarinus poterit ore detineri , & mastficari ; fumo ejusdem poterit aer , quo utitur homo, non semel alterari ; ejusdem pulvis cibus, & præcipuè carni assæ, poterit aliquando superinspergi ; guttulæ tres , quatuorve olei ex eodem destillatione parati poterunt ex jure sumi ; vel elæosaccharo rosmarini ad grani piperis magnitudinem per intervalla quis utetur. Quòd si spiritui vini purissimo infundet flores , comasque rosmarini ; & tum internè ad paucas guttas , tum externè illinendo nares , & palatum guttis ejusdem spiritus, aliave simili ratione utetur , jure non habebit , quid multum iis,

L 4

qui

qui aquam in univerſa Europa famoſiſſimam Reginæ Hungariæ uſurpant , invidere poſſit.

II. In populari pleuritide , quæ Venetiis , ut meminimus in præſatione, multos enecavit, præter generalia ſuperiùs expoſita , & majorem totius corporis & pectoris potiſſimùm additis pluribus indumentis cuſtodiam , potuiſſet aliquis , ut præſervaretur, aerem rigidiorem tum domi , tum extra domum vitare: quod pulchrè quibusdam, etſi non animadvertentibus, tempore carnis *privi* factum eſt ; dum caput, oraque, & colla ſerico panno cooperti antiqua ludendi conſuetudine gaudentes incederent . Ac inſuper aliqua ex iſis potuiſſet uſurpare , quæ magis probata ſunt vim habere adverſùm pleuritidem . Cujusmodi ſunt flores papaveris erratici, oculi cancrorum , dens apri , cornu cervi , maxilla lucii piſcis , ſanguis hirci , ſimus equi, thus , poma dulcia parùm excavata thuris grana intus habentia , & ſic excocta ſub calidis cineribus , carduus benedictus , chamomilla , & alia multa , quorum varius eſt uſus, variaque præparandi methodus . Exempli gratia flores papaveris ſiccati in pulverem rediguntur , ac pulvis permiscetur ovis conquaſſatis , quæ in ferventi butyro coquuntur ; vel idem pulvis accipitur ex jure ; vel flores ſaccharo condiuntur , ut fit de boraginis floribus; vel ſuccus exprimitur , fitque ex eo ſyrupus ; vel tinctura extrahitur cum aqua communi , vel

cum

rum aqua hordei , vel melissæ , vel alia . Liqueor etiam , qui destillatione prodit ex aloe , croco , & myrrha ad unc. 1. in aqua card. benedict. ad libr. 2. priùs simul infusis , atque aliquo tempore digestis , nimium conducere potuisset : sumto videlicet liquore ad cochleare unum , vel alterum matutinis horis . Destillatio autem leni igne urgenda est usque ad proximam siccitatem , aliàs postea liquor erit nimis ingratus . Profuissent sexcenta alia .

III. Siquis sibi timens a recenti impuræ veneris contactu , partes , quibus tetigit morbosam venerem , aqua abluet , in qua alumen , vel potius vitriolum fuerit dissolutum , erit immunis . Sed si contactus non fuerit recens , ut plurimum non equidem id sufficiet .

IV. Sic de aliis plerisque morbis similiter dici possit .

Atque equidem ego hujus sum sententiæ multò faciliùs esse malum aliquod avertere ab homine , quàm hominem sanare ab illo eodem malo , postquam illud factum fuerit . Cumque laudem Sanctissimi Patris Innocentii XI. ple-
tatem , qui Xenodochium instituit in Hungaria , in quo milites a morbis curari possint ; laudem Reverendissimi , & Excellentissimi Dom. Domini Leopoldi S. R. I. Comitis à Kolloniz Episcopi Jauriensis , ejusdemque Comitatus Supremi Comitis S. Joannis Hierosolymitani Ordinis Equitis , & Commendatoris in Egber , &
Ma-

Mainlberg magnanimitatē larga manu multū opus hoc adjuvantis ; aliorumque laudem in his diligentiam ; multò tamen utilius , & præstantius existimo in iis sedulò insudare , quæ magis expedire videbuntur , ut miles a morbis præservetur .

Quòd si dicatur, frustra nos ad præservandum hominem a plerisque morbis medicorum operam , consiliumque implorare ; ego asseveranter affirmabo, in sanando eodem homine ab illis iisdem morbis ne dum frustraneam , & inutilem esse nonnullorum medicamentorum operam, verùm etiam vana esse eorundem consilia, ac nonnunquam perniciofa . Possem figmenta plerorumque ; falsasque doctrinas examinando sermonem præsentem ampliari ; sed ne videar in quempiam invehi , modò concedatur facilius & utilius esse præservare militem a morbis castrensibus , quàm ab iisdem illum persanare , libenter abstinere a pluribus .

C A P U T II.

De præservando milite a dysenteria.

Quamquam multa , atque multa sint remedia tum simplicia , tum composita , quæ adversùs dysenteriam præscribi possint ; attamen quia neque expedit , neque facile esset omnia hic enumerare , simpliciora , & quæ minoris

ris veneunt , & quæ tutiora , & quæ magis probata sunt , in medium adducam . Cumque sciam , unumquemque proprio abundare ingenio , & plerisque in omnibus humanis negotiis ea magis probare , quæ aliis vicibus ab ipsis usurpata fuere , etsi fortè mentis bona , libertatem omnibus concedo alia addendi , & alia , atque alia usurpandi . Illi autem , quibus nihil peculiare adversùs dysenteriam cognitum est , his , quæ referam , uti poterunt .

Sunt autem illa Abrotanum , Absinthium , Mentha Crispa , Mentha Romana , *Frares Minzs* , Tormentillæ radix , Rubi idæi fructus , & radix , Nuclei pinearum , Nux moschata , & flores ejusdem , Gambari , Lepus , & alia multa .

Abrotanum autem , & absinthium in parva quantitate tum per os sumi possunt , tum extrinsecùs applicata ventri ; vel sæpius olfaciendo , & detinendo illa inter manus , ventris fluores arcent . Possunt etiam vel conjuncta , vel divisa usurpari , & infundi exempli gratia in vino bonæ qualitatis , vel in aqua ; & aliquid postea sive vini , sive aquæ bibere . Quod si absinthium fuerit ponticum , non erit quidem nimis ingrata potio . Ex absinthio conficitur conserva (potest etiam illa confici ex abrotano) cujus bis in hebdomada , si videbitur , ad nucis juglandis minoris quantitatem aliquid sumi potest mane ; & postea vel jus , vel aliquot cochlearia ferventis aquæ poterunt superbibi . Confici-

citur etiam ex absinthio oleum per infusionem, quod etiam confici potest ex Abrotano; oleoque hujusmodi regio circa umbilicum potest aliquando perungi. Destillatione quoque oleum ex absinthio elici solet, quod sive intrinsecus, sive extrinsecus ad paucas guttas magni usus esse potest in ventris fluore arcendo.

At menthæ crispæ familiarior esse potest usus; quippe grata satis, & magnum languorum ventriculi, & ægritudinum intestinorum remedium est. Si recens sit, poterit sola masticata prius sumi, vel simul cum pane potest devorari, vel cibis quamplurimis poterit aptè permisceri. Succus etiam ejusdem magnarum est vi-rium, sed non hoc opus est militi succum exprimere, sat erit ipsam mentham largè masticare, & devorare. Si verò illa fuerit siccata, tum in pulverem redacta, poterit ex vino, ex jure, vel ex aqua ferventi sumi; tum cibis poterit permisceri, tum etiam per infusionem aqua ex illa parari potest, pro ut dictum est supra p. 2. cap. 7. Extrinsecus etiam ex se sola, vel absinthio, abrotano, aliisque similibus addita potest applicari: & sacculi ex istorum, similibumque pulveribus cum gossypio possunt parari, ut moris est.

Menthæ autem, quam nonnulli dicunt Romanam, alii herbam sanctæ Mariæ, Germani appellant *Frauen Minz*, similis est usus; sed multò efficacior est recens collecta, quàm sicca. Recens permiscetur ovis conquassatis, & postea

ſtea decoquitur in butyro ferventi , vel in hirci pinguedine; vel juri ferventi ova, & herba Sanctæ Mariæ ſimul permixta induntur, ut coquantur (breviffima autem indigent coctura) poſtea adjecto pane comeduntur . Solo olfactu herba iſta nimis, atque nimis confortat hominem.

Tormentillæ etiam radix tum in ſanguineo fluxu, tum in diarrhœa non leve affert auxilium. Strenui milites , ut ſibi caveant ab his malis, poſſunt radicem tormentillæ ad nucis magnitudinem ore detentam ſaliva emollire ; poſtea dentibus paullatim conterere; atque paullatim ſalivam vi, ſubſtantiaque radicis imbutam deglutire . Poſſunt etiam radices de recenti contritas , & in pulverem redactas ad drach. i. magnitudinem , vel cum ſaccharo roſ. rubro permiſcere , indeque devorare; vel cum aqua , vel vino , vel jure ſumere . Et pluries quidem ſumtus pulvis iſte eſt ſanè efficax remedium dyſentericæ prophylacticum .

Rubi autem idæi fructus maturus eſſe ſolet iis anni temporibus , in quibus populares dyſentericæ urgent ; ſiccus etiam integro anno ſervatur optimè ; & utcunque uſurpatus prodeſt. Ex radice verò tum alia multa , tum conſueta ratione aqua parari poteſt .

Nuclei profunt pinearum ; in quibus , ſi recentes ſint , latet , ut ſic dicam , reſinoſa quædam ſubſtantia , quæ in vetuſtioribus manifeſta eſt , & ipſo guſtatu percipitur ; qua ratione con-

confert etiam aqua pini . Possunt comedi ex se, vel cum pane ; vel confunduntur , permiscen- turque juri ferventi , & adjecta exigua quanti- tate nucis moschatæ mane sumuntur.

Nuces moschatæ ab omnibus sanè scriptori- bus melioris farinæ commendantur ; etsi pleri- que, quoniam in physicis falsa habent principia, rationes nequeant invenire , quibus rectè expli- cent , quare illæ profint in ventris fluoribus, & prodesse possint ad præservandum hominem a dysenteria ; utiles equidem sunt ex se solæ ma- sticataæ , & devorataæ , vel ovis additæ , vel ut- cunque cibus permixtæ . Non nimium est masti- cando , vel aliter iis utendo binas absumere in hebdomada . Ex illis exprimitur oleum , cujus tum internus ad piperis magnitudinem ex jure, vel ex aqua ferventi ; tum extrinsecùs illinen- do ventrem circa umbilicum proficius est usus.

Fit autem ex oleo nucis moschatæ expresso , ex oleo absinthii , & menthæ destillatione pa- ratis linimentum nimis efficax , atque utile ad confortandum , roborandumque ventrem , do- loresque ejusdem moderandos : cujus etiam ali- quando aliquid ore sumi potest ad piperis ma- gnitudinem.

Similia dici possunt de flore nucis moschatæ, hoc est, de macere.

Fama autem est, iisdem in locis, in quibus ma- lorum causæ reperiuntur , reperiri etiam reme- dia ; ac plantis venenatis proximam nonnun- quam

quam consueſſe naſci antydotum. Quod etſi nequaquam ſit ſemper verum , attamen in iſtis fluminibus , lacubus , paludibus , aliisq; locis, in quibus milites ægrotandi cauſſas habent, gambaros reperiri plurimorum morborum caſtrenſium non vulgare remedium , eſt omnino certiffimum . Et quidem ad præſervandum militem a dyſenteria , & a diarrhœa multùm prodeſſe poſſunt fluviales cancri , ſive gambari . Quorum multiplex eſt utendi modus . I. Elixantur in aquis ferventibus una cum petroſelino , vel apio ; & adjicitur butyrum , vel oleum, vel pinguis aliqua ſubſtantia ſive bovis, ſive capræ, aut hirci , aut vervecis , aut alia ſimilis ; deinde comeduntur , panisq; intingitur juri . II. Aſantur in prunis , & comeduntur cum pane . III. cum meliùs , atque meliùs juxta ignem exſiccati fuerint , poſtea integri cum teſtis rediguntur in pulverem ; & pulvis bis , terve in hebdomada ad drach. 2. pondus ſumitur ex jure , vel ex aqua aliqua proportionata . IV. reperiuntur in gambaris lapilli quidam , qui oculi appellantur cancrorum (ſed re vera non ſunt oculi) non alia indigentes præparatione , quàm triturationis ; & in pulverem quidem redacti, ſuntq; ad pondus unius drachmæ, ad arcendam dyſenteriam , vel diarrhœam ; & in morbis , quos ab acido fieri plerique medicorum aſſerunt , non ignavam præſtant operam ; ſuntque in re medica nihilo inferiores margaritis, quinimo præſtantiores.

Si-

Similia præstare fertur maxillæ lucii pulvis. Atque multùm deprædicatur a plerisque pulvis dysentericus Domini Johannis Langii, qui suscipit *maxillarum lucii, priapi cervi, corticum granatorum, corn. cervi usti, boli armeni, sem. lapathi acuti ana partes æquales*. Censeo autem, hæc omnia, tam simul conjuncta, ut præcepit Langius, quàm singula separatim sumta, tum in dysenteria, tum in diarrhœa, & in aliis alvi fluxibus nimium conducere posse.

Lepus etiam, quoniam in campis, in quibus castra habet miles, frequenter reperitur, non est prætereundus. Et quidem leporis caro assata arcet dysenteriam. Ac de leporis sanguine exsiccato non ignobiliores in cruento alvi fluore deprædicari effectus, ac in sanguineo pleuriticorum screatu de hirci sanguine deprædicentur, cuicumque notum est. Memini autem, Galenum etiam laudare adversus dysenteriam caprarum sanguinem tostum, & in pulverem redactum, de quo nullum habeo experimentum. Sed de hirci quidem sanguine, memoria teneo, duobus dysenteria laborantibus profuisse quamplurimum. Neque ego dubito, multa pleuriticis proficua, de quibus aliquid tetigi cap. primo, dysentericis etiam convenire.

Similia dici possent de hepate leporis exsiccato, & in pulverem redacto, ut etiam de hepate plerorumque aliorum animalium.

Ac fortè de hepate animalium quis dicere po-

potest, quòd cum multa habeat hepar biliaria va-
 fa, in quibus semper aliquid bilis remaneat, possit
 hepar prodesse dysenterico, quoniam utile opus
 rectæ separationis bilis a sanguine in hepate
 viventis propter partium analogiam adjuvatur.
 Non minùs ac quia fortè lateat in ventri-
 culis animalium plerorumque, & in folliculis
 ventriculorum gallinæ aliquid ejus fermenti,
 quod utile est ad ciborum laudabilem in ventri-
 culo hominis præparationem, profint hæc, ubi
 opus ventriculi adjuvare velimus. Simile quid
 in aliis casibus de pulmone vulpis, & de umbili-
 cali funiculo, & secundinis, deque aliis multis
 dici possent. Ac equidem in alvi fluxibus mul-
 tum bilis peccare solet; & fere semper languidè
 in ventriculo multiplici de causa; & languidè
 nimium in intestinis, bilis præcipuè vitio, præ-
 parationis ciborum opus absolvitur.

C A P U T III.

De arcenda diarrhœa.

Dysentericæ ferè semper succedit diarrhœa,
 quæ etiam aliquando præcedere solet; &
 non rarò pluries decursu temporis ex dysente-
 ria in diarrhœam, & ex diarrhœa in dysente-
 riam fit transitus. Medicamenta quoque, quæ
 dysentericis prodesse consuevere, plerunque
 iis profunt, qui diarrhœa corripuntur: vide-

M

li-

licet sæpenumero eadem causa pro ut diversimodè applicata , & diversimodè a variis simul concurrentibus ad nocendum determinata est; & pro ut unam potiùs, vel aliam corporis particulam afficit, vel abscessum, vel abscessus facere potest in intestinis , aut liquorum vias corrumpere , & exulcerare potest , organaque , quibus unum ab alio sæcernitur, vitiare; ut postea secundùm consuetas naturæ leges unum aptè secretū ab altero ad usus corporis minimè præterfluat. Vel eadem causa intestina potest ad aliquid præter naturæ ordinem effundendum irritare, atque sic omnia perturbare, ut plusquam æquum est in cavitatem intestinorum confluat ; parùm, aut nihil ab iis, quæ in eadem cavitate intestinorum continentur , suscipiatur .

Quamobrem ea , quæ valent solvere, superare , vel corrigere causam illam , remedia sunt omnium illorum morborum , qui ab eadem fieri possunt .

Dantur tamen medicorum judicio diarrhææ, quæ non agnoscant eandem, aut similem cum dysenteria causam, & aliquid aliud potiùs desiderent. Et hujusmodi ferè semper sunt illæ, in quibus ea, quæ excernuntur, integris intestinis sine dolore prodeunt, & nõ sunt mucosa, neq; rasuris intestinorum similia, neq; similiter sætent. Fieri autem possunt vel ob prohibitam corporis transpirationem, cujus non semel supra meminimus, ut necessũ sit, quædam alicubi abundare (exempli

pli gratia in ventriculo , vel intestinis) sine tamen effusionis sanguinis periculo . Vel fiunt ob vitium eorum , quibus cibus , potusve aptè alterantur , ut non possit æquali felicitate , ac cum homo bene valet , nutrimentum admissum in venas corpus reficere . Et sunt hæc multigenis , quæ meo iudicio etiam cum iis , quæ abscessus facere apta sunt ; & cum iis , quæ sanguini possunt vias aperire , & dolorificas facere homini in intestinis perceptiones , nonnunquam confunduntur . Attamen sunt complura remedia , quæ uni quidem magis conveniunt , quàm alteri , sed plerumque innoxie ab utrisque possint usurpari ; & sunt etiam , quæ utrisque æquè conveniant .

Quamobrem, sicuti factum est capite superiori , ubi radicis tormentillæ ; & oculorum cancri , aliorumque similibus memini , quæ dysentericis , & diarrhœa laborantibus multum , atque multum prodesse possunt ; in præsentia attingam multa , quæ diarrhœas quidem valeant arcere ; sed inter ista multa aderunt , quæ dysentericis etiam conveniant . Quod facillè contingit in universa re medica : nam sicuti ab una , eademque causa propter aliorum concursum non unicum malum fit homini ; ita quoque ex uno , eodemque remedio plura nobis possunt contingere beneficia .

Illæ autem sunt multa ex chalybe parata . Ut est aqua chalybis , sive ferri , de qua nonnihil di-

Etum est par.2.cap.7. quæ etiam , ut plerisque placet , parari potest pluries , atque pluries extinguendo ignitum ferrum in aquis : sed via, quam tradidi par.2.cap.7. mihi visa est commodior , & efficacior pro milite . Aquarum hujusmodi tum in decoquendis cibus , tum in potu, vel eas permiscendo aliis liquoribus loco communis aquæ miles uti poterit.

Ex chalybe etiam brevi tempore habere possumus vinum chalybeatum, quo corrigi possunt succi facientes diarrhœam ; & impedimenta in vasis auferri possunt , quæ plerunque sunt dysentericæ , & diarrhœæ causæ . Fit autem vinum chalybeatum infusione frusti chalybis in vino spatio quatuor , vel quinque , aut plurium horarum , si efficaciorum velimus extractionem.

Ex chalybe etiam aceti acerrimi , vel aceti destillati beneficio habere possumus extractum, cujus ad guttas nonnullas ex jure, vel vino, vel aqua efficax sanè opera est ad sanandam diarrhœam , & consequenter ad præcavendam ; est que hoc remedium magnum nonnullorum arcantum.

Sunt autem virgines pleræque , & non pauci mares , qui innoxie , quinimmo maximo cum beneficio in pluribus ægritudinibus, propensionibusque ad ægritudines vino chalybeato uti consuevere . Quod idcirco dictum volui , ut manifestum facerem, facilius esse errare homines in usu cydoniorum, exempli gratia , quam in usu vini, vel aquæ chalybeatæ. Sed

Sed neque cydonia spernenda sunt , quæ si-
ve elixa , sive affata priùs , postea comesta so-
lent ventriculum roborare , & efficere , ut ritè ,
vel saltem meliùs cibus concoquatur, quo cessat
diarrhœa. Vinum ex succo expresso similia præ-
stat. At succus recenter expressus ponticitatem
quandam habet , qua fibras ventriculi , & in-
testinorum videtur posse corrugare.

Pulvis item corticum granatorum ad scrup.
i. non paucis magnum attulit emolumentum,
Exprimitur etiam ex granis, & corticibus simul
granatorum succus ad sistendam alvum , & ad
arcendam diarrhœam proficiuus.

Illi autem , qui bilem agnoscunt in ipsis esse
tum abundantio rem , tum efficacior em, possunt
insuper uti agresta , & succo agrestæ de recenti
expresso : videlicet pani superadditur contusa
agresta , & salis momentum , & quandoque uti-
liter adjicitur nucis moschatae , & cinnamomi
pulvis . Vel contunditur allium , indeque agre-
sta , quorum succus superadditur pani in offas
inciso , adjiciturque aliquid aromaticum , &
nonnunquam bonum etiam est superaddidisse
oleum . Agresta autem vel recens colligitur
in vineis , quæ castris proximæ sunt ; vel suc-
cus ejus leni evaporatione ad justam consisten-
tiam redactus diu servatur , & faciliè ex uno in
alios locos defertur.

CAPUT IV.

De febre petechiali arcenda.

Qualis, & quantus sit lacus Agnani, iis, qui admirabilium naturæ sunt mediocriter curiosi, sat superq; notum esse existimo. Enimvero præterquam circum habeat multa veterum Romanorum monumenta; & proximi sint Puteoli; ac omnis ager ille thermis plurium generum sit refertus, & ignes habeat; naresque passim in eo variis exhalationibus, præsertim sulphureis, feriantur prætereuntium: adest etiam ad ripam lacus crypta canum dicta (*la grotta delli cani*), in qua brevi temporis momento moriuntur animalia, quæ aere utuntur, qui est in cryptæ fundo. Quibusdam annis tota regio illa est perquam nimium gravis hominum salutis; ac in ea facile ægroti fiunt Neapolitani mensibus maximè Septembris, Octobris, & Novembris, qui vel ad colligendos fructus, vel animi gratia rurales, campestresque iis temporibus inhabitant domos. Gravissimam autem fuit anno, nescio an rectè memini, 1664. vel 1665. etenim ferè omnes, qui regionem illam frequentarunt, febribus, quas malignas appellabant, & in quibus exanthemata, sive petechiæ apparebant, ægroti facti sunt: eratque morbus domesticis, & frequentioribus circa ægrotum contagiosus.

Magna contentio hac occasione orta est circa

lini

lini infusionem in lacu , quam nonnulli voluerunt fuisse illorum morborum causam ; cum tamen singulis annis ab antiquis temporibus fuerint lini infusiones in lacu , sed non singulis annis fuerint similes morbi . Ac aliquis locorum, in quibus complures ægritudinum femina accipiebant , ad unum , vel ad bina milliaria remotus erat a loco , in quo lina infundebantur .

Quæsitum tunc temporis est ab Illustrissimo & Excellentissimo D. Andrea Concullet Marchione de Arena, viro sanè bonarum artium omnium cultore , & promotore, qui rerum Physico-Mathematicarum Academiam quandam instituerat , quid præsidii esse posset , ut quis præservaretur ab illis morbis . Atque , ut semper fieri solet , aliud , atque aliud ab iis , qui aderant , dictum fuit.

Joannes autem Baptista Capuccius existimavit, febres illas potuisse comparari febribus petechialibus castrensis , & iis præsertim, quas in Hungaria militi quibusdam annis gravius , quibusdam annis levius ; & aliquando frequentius , aliquando rarius solent esse molestæ . Afferbat autem, ab iis , qui scribunt de morbo Hungarico , multum commendari pulverem Rubei Pannonici , & Species liberantes , quorum hæc est descriptio.

Descriptio pulveris Rubei Pannonici.

℞. *Boli armen. cum aqua rosarum , & aceto.*

M 4

℞

ſe præparat. unc. 3. terra lemnia veræ præparata unc. 2. coralliorum rubrorum præparatorum unc. ſem. alborum præparatorum drach. 6. lapidum pretioſorum, ſcilicet ſmaragdi, rubini, ſapphiri, hyacinthi præparatorum an. drach. 4. margaritarum præparatorum drach. 5. cinnam. electi drach. 2. cort. citri, ſandali albi an. drach. 1. & ſem. ſpodii præparati drach. 5. raſura eboris drach. 3. croci orientalis drach. 1. cornu cervi philoſophicè præparati an. drach. 4. ſol. auri n. 7. fiat omnium pulvis.

Cujus ad drach. 1. vel drach. 1. & ſem. vel ad drach. 2. in aqua cardui benediſti, vel boraginis, vel acetosæ, vel ſucco limonum eſto uſus.

Specierum verd liberantium deſcriptio eſt.

1. Radicum tormentillæ, ſem. acetosæ, endiviæ, coriandri, citri an. drach. 1. & ſem. ſandalorum omnium, diſtamni albi an. drach. 1. boli armen. præpar. & terra lemnia an. drach. 2. margaritarum, coralli utriuſque, ſuccini albi, raſura eboris, ſpodii ex ebore, ſeu eboris uſti, offis de corde cervi, been utriuſque, doronici, cardamomi, cinnamomi, macis, ligni aloes, caſſiæ lignæ, croci, zedariæ an. drach. ſem. ſacchari cantii, penidii, ſerici crudi roſti pulveriſati, ſmaragdi, hyacinthi, granati an. ſcrup. 2. florum nymphææ, bugloſſi, roſarum an. ſcrup. 1. miſ. fiat pulvis.

Com-

Completæ fiunt species istæ additis camphoræ granis 7. moschi , & ambre an. gr. 3.

Similiter dari possunt ad drach. 1. circiter in liquore convenienti , vel permixtæ alicui conservæ.

Addebat autem Capuccius , quòd etsi medicamenta ista , & alia multa , quæ tunc ab eodem , & ab aliis memorabantur , frequenti sint in usu , & in febre petechiali laudabiles præstent effectus ; illos tamen , qui primùm simul tam varia permiscuerunt , & formulas istas adornarunt , non equidem esse laudandos : sicuti neque laudandi Andromachus , atque Damocrates ex theriacæ , & mitridatii descriptionibus ; etsi hæc quoque pharmaca utilia sint in plerisque ægritudinibus . Eninvero , quòd pulveres illi , & non pauca alia medicamenta frequentè in usu sint , agebat, factum fuisse vel casualitate aliqua , vel adulatione in potentem virum , vel auri aviditate , vel ob aliam similem rationem ; sicuti frequenti etiam in usu sine ulla recta ratione sunt uniones tum in medicina , tum ad ornandas mulieres . Neque novum est , vana plerunque esse hominum ingenia , qui sæpe sæpius magnis laboribus , & magna cum auri dissipatione multa quærunt , nescientes quare ; ac non rarò volunt , quod priùs noluerunt ; nolunt , quod priùs expetiverant . Et ex his quoque factum est , quòd quædam olim magno fuerint in usu , quorum nunc vix fama supersit : e
con-

contra non pauca nostris temporibus quotidie maximè usurpentur , quorum antiquitas nullam omnino cognovit usus necessitatem.

Illud etiam , quod medicamenta supra descripta , & alia multa tum in febre petechiali, tum in aliis ægritudinibus utilem præstent operam , non equidem satis esse volebat ad laudandum primos auctores . Nam quæcunque sunt in natura , licèt fortassis casu permixta (sicuti casu ,) & sine arte permixta sunt multa , atq; multa medicamenta) pro ut eorum est usus rectus, vel non rectus, multum boni , & multum mali facere possunt ; ac quocunque eorum, quæ sunt in natura , etiam casu fortanave sumto , multi boni, laudabilesque promitti possunt effectus ; & ab eodem , si malus fuerit usus , multa mala futura erunt.

Addidit insuper, eum sic fuisse locutum , ut pauperum omnium patefacta rei veritate animum exhilararet , & lætum faceret , plusquam facere valeant Rhasis ad Almanforem Regem species lætificantes . Ac semper ipsi illorum medicorum displicuisse vafritiem , vel ignorantiam , qui nonnunquam ægroto pauperi inquirunt , quòd necessariæ sint uniones , vel electuaria cum gemmis , vel alia pretiosa ad sanandos eos a morbis. Illos, ajebat , sine dubio mentiri ; ac , cum debeant consolari afflictos , animum dejicere ægrotantium ; & virium quicquid
refi-

residuum est , desperatione exhaurire . Illos mentiri ajebat , nec non propriam ignorantiam manifestam facere : nam etsi uniones , quoniam ipsæ quoque aliquid in natura sunt, homini non raro prodesse possint ; non tamen magis ipsæ profunt , quàm matrisperlarum pulvis , cujus eadem , aut planè similis sit natura: & multa aliæ sunt vilissima sanè, ut testæ cancerorum, oculique eorundem, ossa bovum calcinata , cornu cervi , ebur , aliaque hujus generis ; quæ si non meliora margaritis , certò non sunt inferiora. Verùm non paucos esse, circulatorias , & æruscatorias tantùm qui exercent , & pretiosa tantùm magnificent . Ac testabatur, ipsum non videre, cui frequentior sit usus in medicamentis lapillorum pretiosorum , & margaritarum , quàm baccarum lauri , vel rosmarini exempli gratia ; cum certo certius ad sedandas plerasque hominum molestias plus valeant baccae lauri , & rosmarinus , quàm gemmæ orientales . Stoliditatemque appellabat , semper quæ cariora sunt, majori etiam vi pollete existimare : nam sæpissimè oppositum omnino contingit .

Atq; equidem credebat, gemmas additas pulveribus Rubei Pannonici, & liberantibus , ut esset , quo carius vendi possent ; atque sic inventorum , & successorum necessitati melius succurreretur . Quòd si gemmæ auferantur, nihil profectò magni decedere pulveribus illis : ac si quantum decedit pondere detractis gemmis

superaddatur cinnamomi, cort. citri, sandali, aliorumque, dicebat, quòd major etiam futura esset virtus, & vilitas illorum eorundem pulverum.

Sic etiam ad speciem, & ad ludificandam hominum imperitorum credulitatem addebat utriusq; corallii albi, & rubri, & succini utriusque factam mentionem: vel accipi album sive succinum, sive corallium; quoniam rarius est, non quia aliquid majoris virtutis notaverint esse in albo, quod non sit in flavo succino, vel in rubro corallio.

Porro ex illis iisdem, ex quibus constant pulveres prædicti, posse nos multa, atque præclara habere medicamenta, quæ tum efficaciora sint ad profligandam febrem petechialem, aliasque non paucas ægri tudines arcendas (quantum humana prudentia promittere potest) tum etiam vilius, & facilius comparentur, constanter affirmabat. Et ut hanc sententiam suam probaret, multa adducebat exempla, descriptionesque addebat medicamentorum, quæ ex illis iisdem fiunt.

I. De croco dicebat, quòd si accipiantur croci nostratis Brutiorum, vel Austriaci grana tria (non est enim necesse, ut ab oriente convehatur) eaq; exsiccata probè, & in pulverem comminuta sumantur in calido iuscule, multum sanè profint ad arcendam febrem petechialem.

Cro-

Croci etiam usus esse potest varius in cibis plerisque condiendis, & alicubi quibusdam anni temporibus pani etiam additur crocus.

II. Similiter dicebat de dictamno albo (cujus pulvis ad scrup. 1. sumi potest ex jure, vel ex vino, vel ex aqua ferventi) & magnum nos in solo dictamno habere prophylacticum nonnullorum morborum remedium. Nec non etiam in vulneribus, & ulceribus vini, in quo dictamnus fuerit infusus, non equidem mediocrem esse posse extrinsecus, & intrinsecus usum: multum enim proderit, ut vulnera, & ulcera citius, & brevius, & tutius sanentur.

Vidi ego Venetiis magnam copiam Cretenfis dictamni acutissimi, & efficacissimi, quæ vili sanè pretio vendebatur: quàmobrem illis, qui sub Aurei Leonis felicissimis vexillis militant, non deerit dictamni optimi copia. Dictamnus autem usurpare possunt, addendo illum cibis multipliciter; eodem sanè modo, ac plerique de origani pulvere faciunt; foliaque dictamni masticata conducunt non parùm, quo miles roborabitur, & multas ægrotudines procul arcebit.

III. Similiter de cinnamomo, caryophyllis, flore nucis moschatae, cardamomo, similibusque dicendum putabat; quin ex his iisdem componi posse pulverem, qui tum simpliciter sumtus nimium prodest, tum etiam nimis conducit ad cibos varios condiendos, qui propterea grati magis,

gis, & magis salubres erunt: ut exempli gratia,
 ℞. cinnam. & cardam. an. p. 4. caryophyll.
 p. 1. macis, vel nucis moschatæ p. 2. mis. fiat pul-
 vis. Quod si quis addet p. 4. zingiberis, toti-
 demque piperis nigri (quæ licet non ingre-
 diantur compositionem pulverum Rubei Pan-
 nonici, vel specierum liberantium, tamen admit-
 tuntur in species diamargariti calidi Avicennæ)
 pulvis erit efficacior tum ad sanandos, tum ad
 profligandos plerosque morbos malignos.

IV. Cortices item citri, & aurantiorum sic-
 cos aëbat diutissimè servari, quorum si pluries
 exigua quantitas ore detineatur, & masticetur,
 manifestò observare nos corpus corroborari, &
 in multis nobis melius esse; ac posse nos hæc
 eadem, si placuerit, aliis addere. Semina verò
 sive citri, sive aurantiorum tum similiter utili-
 ter masticari, & devorari asserebat; tum etiam
 cum operæ pretio plerisque aliis addi.

V. Similiter affirmabat de tormentillæ, &
 zedoariæ radicibus, quòd simpliciter ex se su-
 mi, vel pulvis earum alicui conservæ, syrupo,
 aut alio liquori permisceri possit.

VI. Camphoræ autem magnas dicebat esse
 vires tum in curandis, tum in profligandis fe-
 bribus petechialibus; & quòd illa possit ex se
 sola masticari, & deglutiri ad pondus unius, vel
 alterius grani ter, quaterve in hebdomada, nisi
 fortè major sit ejusdem necessitas; vel poterit
 aliis addi: ut exempli gratia.

℞. Pulv.

℞. Pulv. dictamni cretici , & sandali citrini an scrup. sem. camphoræ g. 2. conservæ ros. vel boraginis , vel alterius similis quantum sufficit pro bolo conficiendo .

Vel ℞. pulv. rad. Zedōariæ scrup. 1. sem. citri n. 5. camphoræ g. 1. mis. & sumantur utcunque .

Similem assererat esse posse succini usum . Quod præterea in fumos resolutum potest respiratione sumtum corpus non parum alterare . At succinum camphora minus efficax est . Fit tamen ex eo destillatione oleum efficax , cujus guttulæ nonnullæ extrinsecus naribus applicatæ , vel ex jure, aut vino , aut aliter intus sumtæ prodesse nimis valeant .

VII. De sandalis similiter dicebat , quòd contrita in pulverem , sumtaque sine alterius rei permixtione , utiles sanè producerent effectus , quòd possit etiam pulvis eorundem aliis addi . Cumque tria sint sandalorum genera, in febre petechiali eligendum putabat citrinum .

Dictum autem est par. 2. cap. 7. ex sandalis per infusionem posse nos habere aquam , quæ utilis sit in plerisque morbis; atque nunc addo, in suspicionibus constitutionis , quæ ferat febres petechiales , utile esse per intervalla aqua uti sandalorum .

VIII. Cumque in compositionem specierum liberantium , & pulveris Rubei Pannonici admittantur margar . bol. arm. terra sigil. spodium,

dium , cujus retine tur nomen speciosum , cum res non adsit , substituaturque ebur ustum ; os de corde cervi , cor. cer. philosophicè præparatum , hoc est , per fumos bullientis aquæ calcinatum , & corallia ; affirmabat , hæc non multùm convenire in virtutibus cum illis aliis croco , flore nucis moschatae , caryophyllis , cardamomo , dictamno , sandalis , & c. ac proinde plerisque nequaquam hæc omnia simul mixta convenire . Igitur sicui hæc alia conducere existimabuntur , absque tanto apparatu , discreta , & simplicioribus formis præscribi poterunt . Exempli gratia pulvis cornu cervi potest sumi in præservationem a morbis malignis (maxime si alvus est laxior) ad drach. sem. bis , terve in hebdomada . Similiter dicendum putabat de pulvere coralliorum , vel eboris usti , vel terræ lemniaë , vel de matris perlarum pulvere . Quod si alicui libido sit hæc omnia commiscendi , poterit quidem his simul commixtis uti ad scrup. 2. vel ad drach. 1. pluribus vicibus in septimana .

IX. Atque equidem puto non ingratum fuisse militi hæc retulisse ; quoniam odoctus ab his , quæ dixit Capuccius , pretiosa non invidet Principibus , qui frequenter propter ignorantiam rerum bonarum , nihil habentes Principum , nisi nomen , facillimè decipiuntur a mimis , & agyrtis , quos habent circum . Principum etiam sæpissime (si nihil æstimemus ostentationes , speciositatesque nominum) facillè cognoscemus , pe-

ioribus , & gravioribus vitam conditionibus conservari , quàm pauperis, ingenio tamen præditi , salus conservetur , & vita prorogetur .

Miles igitur si Capuccii consiliis uti velit , spectatis primùm generalioribus , quæ pertinent ad conservandam hominis salutem, de quibus dictum est cap. 1. simplicia illa usurpabit , ex quibus constant pulveres Rubei Pannonici, & Species liberantes, sicuti expositum fuit. Vel permiscet aromatica , quæ magis conveniunt ad invicem, eorumq; ipsi familiarior erit usus, sicut dictum est n. 3. Similiter testæ matris perlarum pulvere , vel eboris , vel cornu cervi usti , vel coralliorum , similibusque utetur , ut dictum est supra n. 7. maximè si fluidior sit alvus , ac cum acidus humores abundare medici inquiunt. Vel multa ex illis simul permiscet , uteturque per intervalla.

Quòd si illa omnia detractis gemmis simul permixta convenire existimentur , utique poterunt permisceri ; iisque utetur miles , atque credet , pleròsque medicos , & Principes non paucos non habere meliora.

Verùm si quis libidine quadam velit pulveres illos, sicuti cõfici solent cū gemmis, per me liceat sanè : & ego quoque aliquando illos præscribo, quoniam jam in usu cum sint, faciliùs & promtius præscribuntur , & habentur.

Ita neque contemnendi videntur Pulvis Sabaudicus ; Rubeus Cæsaris ; Specierum cor-

N

dia-

dialium temperatarum ; Specierum de gemmis frigidarum ; de hyacintho ; Imperatoris, morsellique ex illis ; neque contemnenda sunt sexcenta alia , quæ præscribi solent a medicis sub electuarii , syrupi, vel aquæ, vel alterius rei forma.

Illud tamen monendum duco , nequis gemmis tantùm , pretiosisque fidat . Nam re vera gemmarum quarumcunque usu non quis præservabitur a scabie ; a qua tamen vilissimo sulphure facilè erit immunis . Sed ego libenter his omissis revertar ad faciliora , & ad efficaciora simul medicamenta .

X. Augustani Medici peritissimi habent flores sulphuris compositos , quos propter simplicitatem , & efficaciam placet hic afferre . Suscipiunt autem florum sulphuris unc. 2. aloes hepaticæ, & myrrhæ electæ ana unc. 1. croci scrup. ʒ. quibus tritis tenuissimè , pulvis servatur ad usum . Doxis erit ad scrup. ʒ. utcunque sumtum .

XI. Pulvis iste Augustanorum in memoriam revocat liquorem , qui fit ex aloe , myrrha , & croco, cujus memini par. 3. cap. 3. n. 4. & profectò magnas habet vires in arcenda febre petechiali , & plerisque aliis morbis propulsandis . Ex his iisdem liquorem tradidi destillatione elicatum par. 4. cap. 1. n. 2. Hic analogus est in virtute elixiri proprietatis Helmontii, qui longam requirit digestionem, non tamen sine operæ pretio , & aquam cinnamomi superinfundit ; estque etiam

etiam hic liquor magnarum virium . Ex illis iisdem tribus fieri possunt pilulæ ad præservandum hominem a febre petechiali : videlicet si pulveribus myrrhæ ad unc. 1. aloes hepaticæ ad drach. 2. croci ad drach. 1. superaddatur iusta vini quantitas , ut omnia possint postea in pilulas compingi ad ciceris magnitudinem, quarum una alternis , vel singulis ternis , quater-nisve diebus sumi poterit . Quin etiam cum destillatione elixiris proprietatis supra descripti non omnia ascendant ; ex iis , quæ in fundo retortæ remanent, in pulverem contritis , & addito vino possumus habere massam pilularum, quæ similes præstent salutare effectus , & vilissimo pretio dentur pauperi ,

Monendum autem est, myrrham nos accipere posse nulli permixtam . Item & flores sulphuris possunt sumi sine alterius rei additione . Vidi autem flores sulphuris multoties natura paratos , ut nulla alia necessaria esset hominum industria ad illos habendos . Nec non monendum est, quòd etsi per breve tempus , aere tamen aliquando uti accensi sulphuris exhalationibus alterato, sicuti dictum est par. 3. cap. 3. n. 2. multum prodesse possit.

XII. Tam ab antiquis , quàm a recentioribus multum commendantur rubi idæi fructus , quos vidi non exigua copia vendi in Germania . Mihi non videntur adeo efficaces, ut prædicantur ; aud tamen improbo illorum

usum . Poterit miles illos sibi colligere ex rubetis , atque eosdem edere ; sunt enim grati, & lenes , & in aliquo similes fragariæ fructibus .

XIII. Efficax etiam est radix contraherbæ , quæ utiliter masticatur , & devoratur ; sicuti supra dictum de tormentillæ , & de zedoariæ radicibus.

XIV. Multa autem sunt in his, ex quibus fieri possint aquæ ratione alibi exposita.

XV. Allium utcunque sumtum prodest , & capita integra cum corticibus decocta in aquis, vel in jure virtutem tribuunt , quibus sudor proliciatur , & transpiratio promoveatur : aliis etiam nominibus non parùm juvat idem decoctum alliorum.

XVI. Neque improbandum videtur id , quod multi faciunt bis , terve in hebdomada, theriacæ , aut mitridatii aliquid devorantes.

XVII. Sunt , qui solo aceti acerrimi olfactu nimis confortentur . Cujus interno usu ad plures guttas quandoque sudor promovetur . In febribus petechialibus , iisque, quas dicunt malignas , & in peste præcavenda multùm a plerisque commendatur acetum theriacale , cujus multæ sunt descriptiones . Prostat acetum theriacale descriptum ab Augustanis, cujus extrinsecus & intrinsecus est usus. Siquis verò sibi velit acetum aliquod præparare , poterit ex. gr. in aceti acerrimi libris duabus infundere seminum utæ unc. sem. corticum aurant. citri, cinnam.

caryophyllati, & radicum contra herbæ ana unc.
i. eoque uti.

XVIII. Demum cum operosum nimis sit, neque etiam expediat unumquemque his omnibus uti, & onerari; sintque alia aliis magis, minusve proficua; unusquisque non omnia quidem confusè usurpabit, sed tria, vel quatuor pro sui conservatione eliget: in quo vel proprio fidet ingenio, & experimento; vel periti aliqujus consilium admittet. Ego pro me eligerem camphoram, dictamnium cretense; ea, quæ notata sunt n. 3. de pulveribus pro condiendis cibis; & ea, quæ ex croco, myrrha, & aloe parari dixi.

C A P U T V.

De arcenda quartana febre.

N Unquam melius, aut rectius Galeni de re medica videtur locutus, quam in iis libris, quos Glauconi philosopho romano, consularique viro *De arte Curativa* inscripsit. Is quartanæ febris curationem Glauconi tradens, inter cætera, quæ memini, affirmat convenire quartana affectis diatrion pipereon, nec non aquam cum pipere, theriacam, sinapi, & alia quædam. Diatrion pipereon autem habet trium piperum an. drach. 4. g. 15. anisi, thymi, & zingiberis an. drach. 1. mis.

N 3

Et

Et quidem his iisdem quartanam febrem possumus procul arcere . Nunquam tamen eorum oblivisci debemus , quæ dicta sunt cap. 1. circa generaliora , quibus corporis sanitas conservatur.

Quod si quis nolit hæc simul commiscere (quæ etiam in pulverem comminuta, nisi rectè, & in vase vitreo optimè clauso servantur, facile fiunt evanida) potest communis piperis integra grana , & unam , vel alteram zingiberis radicem secum deferre , iisque uti.

Piperis grana num. 20. vel 30. integra manè devorantur, quæ etiam solent facere alvum magis adstrictam . Post prandium quoque totidem grana utiliter simili modo accipiuntur . His magis convenit piper , qui ructus acidos solent percipere ; qui proinde frequentius , videlicet quater , vel quinquies in hebdomada pipere more prædicto uti debent.

Zingiberis frustulum similiter devorari potest ; & ejus , ut etiam & piperis , multis aliis modis potest esse utilis usus . Sed quandoque expedit ore detinere zingiber , & saliva illud emollire , leniterque masticare , ac salivam interim deglutire : præservabit enim hominem a quartana , & dentes confirmabit , gingivasque corroborabit . Eadem radícula zingiberis sufficit pro pluribus vicibus , pluribusque diebus, donec leniter tractata dentibus absumatur .

Seminum autem sinapi multiplex est in Italia,

lia, Germania, aliisque in regionibus internus usus. Sæpe sæpius permiscetur musto cocto, fitque veluti molle electuarium, quo ciborum concoctio promoveatur, appetitus sollicitetur, & quartana, ac tertiana febris prohibeantur.

Prodest etiam unam, vel alteram e baccis lauri devorasse. Quo etiam a multis malis intestinali præservantur.

Item prodest & myrrhæ aliquid sumfisse,

Sunt & alia multa his analoga. Neque mihi nunc animus est omnia recensere, vel cum iis de his disputare, qui saltem aliquando deberent esse magis verecundi, & gratias agere iis, a quibus docentur.

C A P U T VI.

De febre tertiana, & quibusdam aliis febribus procul arcendis.

TUM ex antiquis, tum ex recentioribus medicis non pauci secundum varia tempora recursus paroxysmorum febres distinxerunt, alias quartanas, alias tertianas, alias quotidianas appellare consueti; conatique sunt ea, quæ in his observabantur, quatuor elementorum, & quatuor humorum hypothese accomodare. Nec non etiam tanquam diversas causas agnoscerent febres, quæ citius, aut tardius recurrerent; & diversam propterea exposce-

rent curandi methodum, aliud, atque aliud præscripserunt ad curandas febres .

Quorum doctrina aliorum sententia multas, atque graves patitur difficultates . Et ex his alii interrogant , cur non quintus humor assignatus sit quintanæ febrī , sextus sextanæ , & septimus septima die rursus invadenti ?

Alii adnotarunt, multas febres, etsi varias in recurſu paroxyſmorum, iisdem tamen remediis curari . Alii non ſemel viderunt febres quo ad recurſum acceſſionum ſimiles , quæ iisdem remediis minimè ceſſaverint . Quamobrem addere poſſunt illud æqualibus , vel inæqualibus temporibus redire paroxyſmos febrium , & plerorumque morborum non includere illos morbos eſſe omnino ſimilis naturæ, neque item ponere illos eſſe diſſimiles in eſſentia . Non minùs ac non omnes fructus , qui eodem anni meſe ad maturitatem perveniunt , ſimiles ſunt in virtutibus . Neque qui variis meſibus matureſcunt , neceſſariò proinde diſſimilem habent naturam , & diſſimiles notatu dignos in hominum corporibus producunt effectus . Quin in eadem arbore ficus alii fructus maturitatem adipiſcuntur meſe Majo , & alii meſe Auguſto, ſapore , odore , colore , virtutibusque ſimiles ; quod tamen aud æqualiter , aut omnino ſimiliter obſervatur in omni ſpecie ficuum . Contra eadem quercus varios producit fructus , ſive quaſi fructus , variis temporibus ad maturitatem

tem quandam devenientibus , qui sunt dissimiles sanè colore , odore , sapore , figura , atque virtute . . Ac etiam quercubus simile quid observatur in quibusdam prunorum generibus varios fructus , sive veluti fructus , esu tamen aptos , producentibus . Sic , inquam , dicere possunt nonnunquam , morbos in quibusdam videri similes ; cum in iis , quæ magis interfunt , similes minimè sint . Item aliquando morbos similes esse in essentia , cum ratione loci affecti magis , minùsve graves sint , & aliam atque aliam exposcant curationem : neque profectò idem est intumescere , & computrescere glandulam in inguine , vel in profundo corporis • exempli gratia in mesenterio , vel in pectore .

Verùm non ego nunc ullam justam habeo occasionem hæc , & alia multa minutiùs excutienti . In eorum autem confirmationem , quæ dicta sunt capite primo hujus partis , facilius esse præservari hominem a morbis , quàm curari , & ad sanitatem revocari , placet hîc addere , quòd etiamsi tumores glandularum ratione loci varia non rarò exposcant remedia , variamque curandi methodum , attamen ad hoc ut non fiant tumores in glandulis omnibus totius corporis , sive ut homo , quantum humana prudentia promittere potest , præservetur a tumoribus glandularum , vel eadem omnino , vel ferè eadem convenire . Atque ideo difficilior esse in his er-

rare, quæ præſervationem rēſpiciunt ; quàm in iis , quæ præſcribuntur , ut curetur homo a tumore jam facto vel in meſenterio , vel in pe-
ctore, vel in capite .

Neque aliter dicendum exiſtimo de quarta-
na , tertiana , quotidianaque febre , aliſque va-
gas , & inordinatas periodos habentibus , quæ
cum manifeſto rigore , vel horrore , aut horri-
pilationibus ſolent incipere , etſi varia habeant
recurſus in paroxyſmis tempora . Videlicet de
his omnibus cenſeo , quòd iisdem , ſimilibusque
remediis , eadem , ſimilique norma poſſunt præ-
caveri . Quòd ſi medicus aliquis neget, dari poſ-
ſe artem , quæ præſervet a febre tertiana ; ego
ſedulò moneo , atque conſulo militem , ſi un-
quam febre tertiana , quartana , aut alia labo-
rarit, ad non implorandum auxilium illius me-
dici , quantumvis ſeſe jaçantis . Nam hoc me-
deri morbo jam facto multò difficilius eſt, quàm
præſervare , & tueri hominem a morbo , quò
ſieri poſteſt .

Ea autem , quæ poſſunt præſervare militem
a febribus , ſunt illa eadem medicamenta , quæ
a medicis magni nominis febrifuga ſolent ap-
pellari ; & excipio tantùm validiora , quæ non
ſunt a quovis tractanda, quorum hìc neque ver-
bum unum addam. Neq; hìc repetam, quæ præ-
cedenti capite tradita ſunt. Illis tamen adſcribam
nonnulla ubique locorum obvia , vel quæ facilè
ubi-

ubique locorum haberi possint, & facile a quovis in praxim deduci queant . Hujusmodi autem sunt.

I. Absinthium , de quo jure merito pluries locutus sum : detentum enim inter manus , applicatum extrinsecus ventriculo , vel solo olfactu , ne dum arcere , sed etiam multas febres profligare potest : de quo plures habeo experientias . Absinthii pluries in febribus meminit Galenus , qui in tertianis exquisitis , post principium ægitudinis singulis diebus præcipit absinthii comam unam , vel alteram sumere ægrotautes ; aitque , absinthium mordicationum omnium ventriculi , quæ ex bile contingunt , magnum esse remedium . Ex absinthio fit ol. per infus. quo potest perungi regio ventriculi ; fit oleum per destill. de quo aliquid dictum cap. de dysent. fiunt alia multa, vinum absinthite , conserva absinthii , sal absinthii .

II. Similia dicere possumus de abrotano .

III. Arcet etiam febres ruta , salvia , rosmarinus , serpillum , pulegium , calamintha , & alia multa , quæ passim reperiuntur in agris , dictamnus (& præcipuè Cretensis) melissa , bacca juniperi ; quorum aliquid ore detentum , lenitet masticatum , & deglutitum arcet febres . Omitto matricariam , quæ etiam olfactu (ut & multa ex prædictis , salvia , serpillum , pulegium , calamintha) febres plerasque arcet .

Quibus unà cum recta vivendi norma absque
du-

dubio magis fidendum est, quam purgantibus medicamentis, & sanguinis quacunque via profusione.

CAPUT VII.

De ictero arcendo.

IN castris etiam non pauci icteritia solent laborare. At ad præservandum hominem ab ictero præter generalia, de quibus dictum est cap. i. juvat aliquando inclinato capite digitis, vel penna fauces stimulasse ad vomitum, etiam si nullus vomitus sequatur: nam ille conatus vomendi, aliquid movet in hepate, & in cysta fellea, quo animal præservetur ab ictero. Sed si tantus fit stimulus, ut re vera homo vomitu tentetur, tandem pura bilis consequitur. Prodest in cibo frequentius cichorium usurpare, & aqua radicum graminis uti. Profunt ea omnia, quæ bilem corrigere, & attenuare, fluidioremque facere possunt; & inter hæc multum valet abrotanum, absinthium, centaurium. Rhabarbarum etiam, non quia alvum solvit, & biliosa exturbare videtur; sed quia bilem corrigit. Ejus ad drach. sem. ore detentum, liquatumque, ut sic dicam, & deglutita postmodum saliva potest immunem facere hominem ab ictero. Vel Rhabarbarum contritum ad scrup. i. infunditur in aqua cichorii, vel graminis ad
li-

libram 1. & hujus aquæ est usus in potu hora solita bibendi in prandio, vel cœna; vel aqua illa permiscetur vino. Item sapo Venetus ad scrup. .i. liquatus in lactis calentis unc.4. addito saccharo ad unc.sem. manè jejuno propinatus semel in mense potest præservare ab ictero. Chalybeata verò, ut vinum, & acetum, & essentia chalybis, atque alia pleraque non exiguam vim habent ad præservandum hominem ab icteritia. Item & bacca hederæ aliquando devorata. Omitto pulverem lumbricorum terrestrium siccorum, vel asellorum pulverem, & alia multa, quæ notantur a medicis.

CAPUT VIII.

De appetitu conservando, & ciborum concoctione promovenda.

R Idebunt nonnulli lecto titulo, quoniam non ipsis unquam defuit appetitus in castris, neque unquam ipsis fuit languidior ventriculus; verùm sæpe defuit panis, quo potuerint explere famem. Attamen aliis aliter factum est, qui sive propter ciborum superfluitates, & potuum largitatem; sive ob malam naturam ciborum, & potuum; sive propter imbecillitatem, & ignaviam ventriculi, eorumque liquorum, quibus concoctio promovetur, vel cibos sunt averfati; vel siquid acceperunt, malè concoxerunt. His

His conveniunt, quæ cum semine sinapi multipliciter fiunt ; de quo aliquid dictum est supra cap. de quartana febre procul arcenda .

Magnarum quoque virium ad promovendam ciborum concoctionem est nasturtium . Estque Viennæ , & multis in aliis locis Germaniæ magna copia radicum , quas *Green* vocant, ad acuum appetitum , & ad ciborum duriorum concoctionem facilitandam multum efficaces . Sunt qui existiment, radices istas esse raphani sylvestris radices ; & quid simile pro sylvestri raphano videtur describere Matthiolus . Sed si raphani sylvestris sint radices, quas vulgò Viennæ vendunt , & *Green* appellant , certo certius raphanus sylvestris agri Romani nimium dissimilis est raphano sylvestri Germano . Ille quidem acutus est , sed hic est acutissimus : raphani Romani radices sunt breves , *Green* verò Germanorum radices sunt oblongæ satis : & præterea acuties *Green* Germanorum re vera aliquo pacto similis est acutiei , quam percipimus in aliqua nasturtii specie . Nasturtium autem Germani *Gresse* appellant ; ac Mullerus inter raphani sylvestris species collocat nasturtii speciem quandam . Coctæ utcunque radices istæ multum sanè amittunt virium . Ipsarum usus esse debet vel recentium , vel siccarum in umbra . Cum ipsarum usus erit , diffinduntur in tenues taleolas comedendas cum carne , vel cum pane . Atque equidem iis , qui nonnisi panem

nem habent, & panem quandoque pessimæ notæ, non parum præsidii afferre possunt vilissimæ radices *Creen*. Cum aliquid radicum istarum sumitur, non obest aceto acerrimo panis frustulum intingere. Radices istæ procul arcent scorbutum, & eas omnes affectiones, quæ aliquam habent cum scorbuto affinitatem, vel ab iisdem cum illo causis dependent; arcent quartanas, & tertianas. Hic loci inter alia multa addere possumus mentham crispam, & mentham Romanam, quæ plurimum valent ad conservandum appetitum, & ciborum concoctionem promovendam.

C A P U T IX.

De ventris tumore, & obstructionibus præcavendis,

Difficile est illi intumescere ventrem, obstructionesque fieri viscerum, qui omnivitato excessu ea servat, quæ in primo cap. hujus quartæ partis dicta sunt; & a potu abstinet aquarum vitiosarum, de quibus dictum est cap. 6. & 7. secundæ partis. Hoc ipsum intumescere ventrem, & obstructiones fieri viscerum difficillimè continget illi, qui aliquando in hebdomada pro communi aqua, aqua utitur ligni sassafras; vel aqua utitur, cui guttulæ spiritus vini sunt additæ. Porro usus frequentior radi-

dicum raphani hortensis, vel armoraciæ; & usus frequentior nasturtii, & radicum *Creen* (Vienne dicunt) certo certius præmuniunt hominem, defenduntque ab obstructionibus, & a ventris tumoribus. Item & absinthii usus, & usus vini, in quo chalybis frustulum fuerit infusum, præservant hominem ab obstructionibus.

C A P V T X.

De tussi præcavenda.

Tussis etiam frequenter solet molestare militem; vel quia crudis, & frigidis vescitur; vel quia multi fiunt in ejus vivendi ratione transitus a calido in frigidum, & a frigido in calidum statum; vel ob alias causas. Is igitur, qui a tussi vult esse immunis, tum ad hæc, tum ad generalia, quæ sunt enumerata cap. primo inspicere debet. Atque insuper aliquando masticabit, & devorabit thuris grana nonnulla; vel pulverem thuris, aut mastiches in ovo sorbili, vel quacunque alia ratione accipiet. Vel accipiet bolum ex therhebintina, addito pulvere radicum ireos, & glycyrrizæ, atque sacchari pulvere. Fit etiam ex mellis, sacchari, & butyri recentis partibus æqualibus, ad ignem lentum simul commixtis, & frequenter agitando, medicamentum, quod devoratum per intervalla possit arcere tussim. His convenit ra-
di-

dicis enulæ campanæ exiguam quantitatem masticaſſe, & deglutiviſſe. Convenit aqua radicum glycyrrizæ, vel aqua paſſularum, vel aqua ex infuſis parvis taleolis radicum enulæ campanæ. Convenit majorana, hyſſopum, tuſſilago decocta in butyro ferventi unâ cum ovis conſquaſſatis. Conveniunt alia multa.

C A P V T X I.

De capitis dolore arcendo.

IS, qui non eſt oblitus eorum, quæ magis generalia viſa, & cap. 1. hujus quartæ partis ſunt expoſita; qui caput mundum & tranſpirabile ſervat, quod præſtant lenes perfricationes capitis; qui ſalviam, vel pulegium, vel thymum, vel majoranâm, vel calamittham, vel quid ſimile ſiccum potiùs, quàm viride, sæpe manibus tractabit, & olfaciet; qui folium ſalviæ ſiccæ, vel betonicæ, vel majoranæ aliquando naribus indet, trahetque ſpiritum per media folia ſicca hujusmodi, ſimiliumque herbarum; qui aliquando camphoram olfaciet, vel ejus aliquid devorabit ad g. i. vel alterum; quive ſpiritu vini optimo, in quo maximè comæ roriſmarini fuerint infuſæ, clauſis oculis ora perfundet, ſpiritumque trahet per manus hujusmodi ſpiritu vini madidas, difficulter capitis dolore tentabitur, ſive, quod idem eſt, facile a dolore capitis erit immunis.

O

CA-

CAPUT XII.

De doloribus articularibus præcævendis.

Complures eorum , qui redierunt e castris Budensibus , de doloribus vagis articulorum , sine tamen tumore ullo , conquesti sunt; ac proinde visum est aliquid pro his etiam adde-
dere .

Hi vitare debent acida , & ea omnia , quæ facillè acorem concipiunt . Qui verò ab his non potest omnino abstinere , saltem aliquid detrahat quantitati eorundem . Eorum autem debet ipsis familiarior esse usus , quæ acidum combibentia a medicis plerisque nuncupari solent ; qujuscmodi sunt pulvis oculorum cancri , & testarum cancri exsiccatarum , & contusarum , pulvis cornu cervi , & alia hujuscmodi . Conveniunt ipsis spirituosæ , & aromatica oleosæ , serpillum , calamintha , cinnamomum , nux moschata . Si vino fuerint assueti , possunt vino uti ; abstinendo a nimia quantitate , & vitando ea vina , quæ facillè in ventriculo in acetum convertuntur , vel bibent cerevisiam potius . At si vino non sunt assueti , possunt commodè uti aqua pini resinosa , vel aqua lentisci , vel poterunt usurpare aquam mastichinam , quæ fit infundendo mastiches grana in aquis ; quin & prodest etiam mastiches , vel thuris grana devorare . Pro cibis conveniunt raphani domestici , con-

ve-

veniunt armoraciæ radices cum panis; conveniunt apia, petroselinum, & similia. Partibus autem, quibus magis timent, extrinsecus convenit aliquando applicare spiritum vini, in quo mastiches grana, vel lauri baccæ prius justo tempore fuerint infusæ. Pro iis autem, qui jam incipiunt articulo aliquo dolere, placet addere, quod præter supradicta expedit partis calorem fovere; quod probè fit addito panno lineo justæ amplitudinis. Quod si huic panno pauca guttulæ therebinthinæ extendantur (sufficit quæcunque exigua quantitas: sive therebinthinæ, sive picis mollioris: major enim quantitas est inconveniens, & obesse potest) medicamentum erit multò efficacius.

CAPUT XIII.

De iis, quæ dignoscuntur in ore, & in lingua.

Eorum, qui in castris jam jam sunt ægrotaturi, frequenter multa signa deprehenduntur in ore, & in lingua. Aliis enim os, & lingua est siccior, etsi boni coloris. Aliis limosi quid, & glutinosi ipe est ori, & saliva minùs fluit. Aliis tenaci & viscida pituita dentes obducuntur. Aliis lingua non est lævis, sicuti solet esse homini, & canis est aspera, sicuti solet esse feli. Aliis albicans, aliis subflava est; & nō paucis nigra, & fuliginosa quadam crusta fauces, & lingua obteguntur. Sunt etiam quibus copiosior est salivatio, &

sputum habent copiosiore ; atque postremi isti facilius quartana , aut tertiana , vel simili alia febre corripiuntur .

Hi omnes nisi cauti satis , atque satis fuerint , & in sui conservationem multò magis diligentes , quàm priùs fuerint , morbos graves debent expectare . Curiosè igitur videbunt , in quo peccaverint , quidve in corporibus eorum factum fuerit vitii : an aquis impuris fuerint usi ; an victu alieno ab indigentia naturæ ; an aere nebuloso , vel rorifero ? videbunt ; an atvus ipsis fuerit laxior , vel adstrictior ; an ciborum appetitus dejectus ? Quibus occurrent , sicuti alibi in hoc libello dictum est .

Quibus lingua est sicciore , & quibus saliva minus fluit , maximè convenit usus salis prunellæ bis , terve in die ad magnitudinem granorum trium , vel quatuor : videlicet grana tria , vel quatuor salis prunellæ in ore habeantur , & lingua hæc , illac moveatur deglutiendo interim salivam . Vel salis prunellæ drach. sem. permisceatur dimidiæ mensuræ aquæ optimæ , que homo pluribus vicibus utatur . Vel eadem quantitas salis prunellæ permisceatur syrupo alicui proportionato ; exempli gratia , fructuum mororum , aut rubi idæi , cujus aliquid per intervalla sumatur . Item aliis , atque aliis rationibus sumtus sal prunellæ prodest . Similia dicere possum de sale ammoniaco .

Prodest etiam his aliquando aluminis rochæ

ali-

aliquid ore detinere ad proliciendam salivam, & ad restituenda multa organa oris, & faucium in meliorem statum. Propterea etiam convenit frequenter os abluere aqua, cui exigua quantitas vini sit adjecta: (illi, quibus os videtur amarulentum, possunt adjicere acetum) nam sic etiam præter multa alia beneficia, multa organa oris, & faucium in meliorem statum restituntur. Aliquibus ad hæc etiam utilis est aqua, cui spiritus vini, vel cerevisiæ sit additus.

His quoque conveniunt nuces juglandes acerbæ, & nimis immaturæ unâ cum corticibus, quæ prius macerantur, & coquuntur in aquis; postea condiuntur melle, vel saccharo. Etenim cum saliva minus fluida est, timendæ sunt alibi obstructions, & inflammationes; timenda sunt alia apostematum genera, quæ usu nucum juglandium conditarum præcaentur. Prostat apud pharmacopœos rob nucum; prostat rob ebulinum, & rob sambucinum; quibus multa oris vitia emendantur, & saliva fit fluidior: quin & florum recentium sambuci ovis conquassatis, & in butyro ferventi coctis permixtorum utilis est usus.

Cæterum illis, quibus copiosior est saliva, & liquidior, convenit minus bibere, aromaticis uti, & grana piperis aliquando devorare: veluti dictum est, cum de quartana arcenda locutus sum.

F I N I S .

I N D E X

C A P I T U M.

P A R S I.

DE caussis morborum castrensium, & præcipue
in Hungaria, deque agendorum summa. pag. 1.

C A P U T I.

Referuntur ea, quibus miles bene valeat in urbibus. pag. 2.

C A P U T II.

De iis, quæ militi de novo accidunt in castris. 7.

C A P U T III.

De castrensium morborum caussis; deque iis, quæ peculiariter in Hungaria contingunt ex regionis illius propria natura. 14.

C A P U T IV.

In quo agendorum summa traditur. 19.

C A P U T V.

In quo solvuntur quædam difficultates. 25.

P A R S II.

DE cibis, & potibus salubrioribus paratu facilibus, quibus Milites in castris uti possint. 31.

C A P U T I.

De aquæ ferventis præstantia, atque utilitate. 32.

C A P U T II.

De cibis salubrioribus, qui facile, & brevissimo tempore parantur cum aqua ferventi. 36.

C A

C A P U T III.

In quo animadversiones quaedam circa panem continentur. 43.

C A P U T IV.

De aliis salubribus cibis brevi tempore parabilibus, quibus miles uti potest. 45.

C A P U T V.

De aliis cibis, qui longiori indigent coctura; deque victu eius militis, qui minus curiosus est circa conservandam propriam salutem. 49.

C A P U T VI.

De aquarum vitiiis emendandis. 57.

C A P U T VII.

De facili preparatione plerarumque aquarum. 86.

P A R S III.

DE ratione praeservandi milites ab iis malis, quae imminent ab aere. 105.

C A P U T I.

In quo circa aeris naturam quaedam supponenda traduntur. 107.

C A P U T II.

De insolationibus. 110.

C A P U T III.

De aere cuniculorum, & eorum locorum, e quibus terra de recenti effossa est; ac de aere nebuloso, & de aere rorifero. 117.

C A P U T IV.

De iis, quae servare debet miles dormitum iturus. 133.

C A P U T V.

Quae convenient militi experrecto. 148

C A P U T VI.

De effluviis a cadaveribus, & ab excrementis emanantibus. 151.

P A R S

P A R S IV.

DE *præservando milite a specialibus quibusdam morbis frequentioribus in castris.* 155.

C A P U T I.

In quo quaritur, ut quis a determinato aliquo morbo possit præservari. 156.

C A P U T II.

De præservando milite a dysenteria. 170.

C A P U T III.

De arcenda diarrhœa. 177.

C A P U T IV.

De febre petechiali arcenda. 182.

C A P U T V.

De arcenda quartana febre. 197.

C A P U T VI.

De febre tertiana, & quibusdam aliis febribus procul arcendis. 199.

C A P U T VII.

De ictero arcendo. 204.

C A P U T VIII.

De appetitu conservando, & ciborum concoctione promovenda. 205.

C A P U T IX.

De ventris tumore, & obstructionibus præcavendis. 207.

C A P U T X.

De tussi præcavenda. 208.

C A P U T XI.

De capitis dolore arcendo. 209.

C A P U T XII.

De doloribus articularibus præcavendis. 210.

C A P U T XIII.

De iis, quæ dignoscuntur in ore, & in lingua. 211.

F I N I S.

